

**Maanpuolustus-
korkeakoulu**

NÄKÖKULMIA SOTILASSOSIOLOGIAAN

Artikkeleita vuosilta 1991 – 2009

Olli Harinen

Maanpuolustuskorkeakoulu

NÄKÖKULMIA SOTILASSOSIOLOGIAAN

Artikkeleita vuosilta 1991 – 2009

Olli Harinen

Taitto: Heidi Paananen / TKKK

ISBN 978-951-25-2101-2

ISSN 1796-671-x

Edita Prima Oy

Helsinki

2010

SISÄLTÖ

Lukijalle	4
Taistelu purolinjasta – Väinö Linnan sotilasjohtamisen oppitunti.....	6
Sodat, psykologia ja hyvät jätkät.....	15
JOTOS – joukkojen omatoiminen mielipiteiden seurantajärjestelmä	21
Kyselytutkimukset puolustusvoimissa.....	28
Ryhmäkiinteyt ja ryhmänormit varusmieskoulutuksen eräinä tavoitteina	34
Group cohesion and soldiers' behaviour in a simulated combat situation – empirical results from two infantry platoons (yhdessä <i>Heini Hult-Miekkavaaran</i> kanssa)	40
Henkinen taistelukyky – rintamajoukkojen mielialojen seurannasta 2000-luvun sa-tutkimusorganisaatioon (yhdessä <i>Jukka Leskisen</i> kanssa)	52
Varusmiesten maanpuolustustahtoon vaikuttaminen	61
Paniikki taistelukentän ilmiönä. 20. Prikaatin 6.K:n irtautuminen puolustusasemasta Viipurissa 20.6.1944 – eri selitysyritysten vertailua	70
Sotilassosiologinen tutkimus puolustusvoimissa – sosiologia ja sosiaalipsykologia osana johtamisopin ja koulutustaidon tieteenalaperustaa (yhdessä <i>Pertti Alasen</i> kanssa).....	79

Lukijalle

Tämän julkaisun aikaisemmin sotilasalan lehdissä ja parissa kirjassa ilmestyneitä artikkeleita ei ole julkaistu uudelleen siksi, että kirjoittaja kuvittelisi niiden olevan jotain erikoista, jotenkin erityisen hyviä. Artikkeleiden aiheetkin vaihtelevat ainakin ensi silmäyksellä lähes ”laidasta laitaan”, esimerkiksi varusmiesten maanpuolustustahdosta ja simputuksesta eräiden puolustusvoimien tietokoneohjelmien esittelyyn ja edelleen mm. paniikin esiintymiseen Viipurin taistelussa 20.6.1944 – joten mikään kovin jäntevä yhteinen teemakaan ei tunnu sitovan tekstejä yhteen.

Näillä artikkeleilla on kuitenkin tarkemmin katsellen selkeä yhteinen tekijä, nimittäin se, että ne ovat esimerkkejä puolustusvoimissa tehdystä *sotilassosiologisesta tutkimuksesta ja sen käytännön sovelluksista* parin viime vuosikymmenen ajalta. Tarkoituksena onkin antaa lukijalle mielikuva sotilassosiologiasta monipuolisena, teoreettiseen käsitteenmuodostukseen pyrkivänä mutta empiirisiin mittauksiin perustuvana tutkimusalana, jolla on runsaasti yhtymäkohtia ja käytännön soveltamismahdollisuuksia joukko-osastojen ja muiden sotilaslaitosten arkipäivän toiminnassa.

Mikäli nämä joukko-osastot ja sotilaslaitokset joskus joutuisivat sotaan, yhtymäkohtia sotilassosiologiaan löytyy tässäkin toimintaympäristössä. Tästä ovat ulkomaisina esimerkkeinä Israelin ja USA:n asevoimien monet uudehkot, empiiriset sodan ajan sotilassosiologiset tutkimukset, mutta aihe tulee esiin eräissä tämän kokoelman artikkeleissakin.

Sotilassosiologiassa on lähtökohtana se, että sotilassosiologinen tutkimustieto tuo siviiliyliopistojen sosiologian ja sosiaalipsykologian tieteenalojen (ns. ”emotieteen”) relevantin tietämyksen sekä siitä eri maiden asevoimien tutkimuslaitoksissa vuosikymmenien aikana ja eri sodissa kehitetyt ”sotilassovellutukset” hyödyttämään puolustusvoimien toimintaa.

Sotilassosiologiassa käytetään sekä laadullisia tutkimusmenetelmiä (esim. systemaattinen osallistuva havainnointi sotilasyksikössä, taisteluharjoituksen videointi ja kuva- ja äänimateriaalin analysointi, sotilaiden muistelmien ja sotaa koskevan kaunokirjallisuuden analysointi, propagandan sisällön analysointi jne.) että sosiologian ja sosiaalipsykologian määrällisiä tutkimusmenetelmiä (survey-tyyppinen kysely tilastollisine aineistojen analysointimenetelmineen, haastattelu, sosiometrinen mittaus jne.). Joitakin esimerkkejä eri menetelmien käytöstä löytyy tämänkin kokoelman artikkeleista. Sotilassosiologialla on kiinteä linkki myös sotahistoriaan, jonka aineistoja ja menetelmiä sovelletaan tarvittaessa (ks. esim. tämän kokoelman toiseksi viimeinen artikkeli). Tutkimusmenetelmän valinnan kussakin tilanteessa määräävät tutkittava kohde ja tarkoituksenmukaisuus. – Sotilassosiologian tutkimusmenetelmillä on kuitenkin se erikoinen piirre, että niiden on tarvittaessa toimittava myös kenttäolosuhteissa (ks. esim. tämän julkaisun kuudes ja seitsemäs artikkeli).

Tutkimustoiminnan lisäksi sotilassosiologiaa on jo 1990-luvun loppupuolelta alkaen myös opetettu esimerkiksi Kadettikoulussa. – Olennainen, ellei peräti keskeinen sodankäyntiin kuuluva piirre on aseiden käytön ja sillä uhkaamisen erikoislaatuinen vaikutus ihmisten käyttäytymiseen. Jos oman aselajinsa taktiikassa hyvät tiedot omaavalla kadetilla tai nuorella upseerilla ei taktisen ja aselajitiedon lisäksi ole tutkimusperäistä, käyttäytymistieteellistä tietoa alaisena olevien joukkojen käyttäytymisilmiöistä ja reagointitavoista erilaisissa sodan

ajan tilanteissa ja vaikeimmissa rauhanturvaamistehtävissä, mutta myös varusmieskoulutuksessa ja kertausharjoituksissa (vrt. em. ”emotieteet”), johtamistaidolliset valmiudet eivät ole riittävät, eivätkä ne (tai niiden opetus) luonnollisestikaan ole riittävän lujalla tieteellisellä perustalla. Tämän takia sotilassosiologiaa (sotilaspsykologian lisäksi) olisi tärkeää opettaa nykyistä enemmän kadeteille ja muille oppilasupseereille. – Kun sotilaspsykologia antaa tutkimusperusteista tietoa yksittäisen sotilaan käyttäytymisestä, olipa hän sitten miehistöön kuuluva tai johtaja, tutkii sotilassosiologia käyttäytymistä *sotilasryhmissä* ja eri kokoisissa *organisaatioissa*, jääkäriyhmistä, jääkärijoukkueista ja jaoksista alkaen.

Toivottavasti tämän julkaisun artikkelit antavat ikään kuin ruohonjuuritason toimintaa kuvaavina satunnaisesti poimittuina esimerkkeinä jonkinlaisen mielikuvan siitä, miten monipuolisia, joskin tietenkin vielä vaatimattomia sovelluksia sotilassosiologialla on jo nyt ollut puolustusvoimissa, ja kuinka monet ihmiset ovat tähän toimintaan tavalla tai toisella osallistuneet. Toivottavasti ne antavat myös mielikuvan siitä, mitä toistaiseksi käyttämättömiä soveltamismahdollisuuksia tämä esimerkiksi taktiikkaan verrattuna uusi sotatieteiden ala voi tulevaisuudessa vielä tarjota.

Tuusulassa 29.4.2010

Olli Harinen

tutkija, VTL

Maanpuolustuskorkeakoulun Käyttäytymistieteiden laitos

TAISTELU PUROLINJASTA

Väinö Linnan sotilasjohtamisen oppitunti ¹

Väinö Linnan ”Tuntemattomasta sotilaasta” on julkaistu suuri määrä kirjoituksia, arvosteluita, esseitä ja useita tieteellisiä tutkimuksiakin. Silti teoksesta on edelleen mahdollista löytää uusia, ehkä hieman yllättäviäkin asioita tai näkökulmia, kuten aidon klassikon arvolle sopiinkin. Yksi näistä suurempaa huomiota vaille jääneistä asioista on tässä artikkelissa kohteena oleva ”Tuntemattoman sotilaan” loppupuolella oleva kuvaus eräällä purolinjalla käydystä taistelusta ja siinä esitetyt näkemykset taistelukentän dynamiikasta.

Tämän artikkelin aihevalinnan taustana oli kirjoittajan arvelu siitä, että Linnan teos, etenkin kun siinä olevat asiat suhteutetaan aihepiiriä koskevaan tutkimuskirjallisuuteen, sisältää myös nykyajan sotilasjohtamisen ja sotilaskoulutuksen kannalta relevanttia tietoa (ks. myös Allardt 1989). Vaikka aseet ja asejärjestelmät muuttuvat, eräät sodankäyntiin, taisteluun ja johtamiseen liittyvät asiat pysyvät pitkiä aikoja samanlaisina tai esiintyvät vain ulkoisesti eri muodoissa. Tämän kirjoittaja on jo aikaisemmin vertaillut lisensiaattityössään (Harinen 1993) Väinö Linnan ”Tuntemattoman sotilaan” jatkosodan konekiväärikomppanian kuvasta Knut Pippingin sosiologian väitöskirjaan ”Kompaniet som samhälle”, jossa Pipping kuvasi tieteellisen tutkimuksen keinoin oman konekiväärikomppaniansa sisäistä dynamiikkaa jatkosodan aikana. Lisensiaattityössä vertailtiin Linnan ja Pippingin tuloksia ulkomaisessa alan tutkimuskirjallisuudessa (Stouffer, Shils & Janowitz ym.) saatuihin toisen maailmansodan aikana saatuihin ja sitä myöhempiin tutkimustuloksiin.

Kuvaus purolinjalla käydystä taistelusta (Linna itse ei käytä taistelusta mitään erisnimeä) alkaa lähes huomaamatta keskeltä teoksen kolmattatoista lukua.

”Konekiväärimiehet istuivat kaivamiensa poteroiden reunalla ruokaa odotellen. Kaikki olivat äreitä ja hiljaisia. Pari päivää sitten he olivat miehittäneet tämän purolinjan, ties kuinka monennen. Tämä oli kuitenkin siitä poikkeuksellinen, että vihollinen oli näin kauan ollut kokeilematta sen kestävyyttä. Tavallisesti se sysäsi heti kasaan heidän sulkuryityksensä ja taas alkoi perääntyminen. Parroittuneina, likaisina ja kasvoissaan väsyneet ja katkerat juonteet he tuijottelivat maahan. Joskus napsahti luoti puuhun ja puron takaa kuului hyökkäysvaunun surinaa. Kauempana jytisi lentopommitus, ääni, joka harvoin vaikeni.”

Purolinjasta käytävä taistelu muodostaa useista erilaisista osista koostuvan, mutta silti yhtenäisen kokonaisuuden. Kuvaus kokoaa erikoislaatuksella tavalla yhteen eräitä keskeisiä sotilaiden taistelumotivaation osatekijöitä ja valaisee niitä yhden taistelun kaleidoskooppimaisesti muuttuvissa tilanteissa.

¹ Tämä artikkeli on julkaistu aikaisemmin seuraavasti:

- Moraali, joukon kiinteys ja pienryhmät sotilassosiologian haasteena. Erään taistelukuvauksen analyysi. Sotilasaikakauslehti 6–7/1998, 26–30
- Moraali, joukon kiinteys ja itsenäiseen toimintaan kykenevät pienryhmät sotilaspedagogiikan haasteena. Teoksessa Jarmo Toiskallio (toim.): Toimintakyky sotilaspedagogiikassa. Maanpuolustuskorkeakoulu, Koulutustaidon laitos, Julkaisusarja 2 n:o 4, Vaasa, 1998
- Taistelu purolinjasta – Väinö Linnan sotilasjohtamisen oppitunti. Teoksessa Göran Lindgren ja Kirsti Manninen (toim.): Tulikoe ihmisten johtaminen sodan ja rauhan aikana. Julk. Suomen Reserviupseeriliitto. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2001.

Purolinjalla käyty taistelu ajoittuu teoksessa kesään 1944. Kesällä 1944 Väinö Linna ei enää itse palvellut omassa jatkosodan aikaisessa yksikössään eli Jalkaväkirykmentti 8:n konekiväärikomppaniassa vaan kouluttajana Jalkaväen koulutuskeskus 22:ssa. Tapahtumasarja, tai ainakaan sen runko, ei siis perustu hänen jatkosodassa itse näkemiinsä tai kokemuinsa tapahtumiin, tai edes hänen perusyksikkönsä tai rykmenttinsä kokemuksiin sinä aikana, kun hän palveli niissä. Joku voisi nähdä tämän suurena puutteena, mutta asian voi mieltää aivan toisinkin. Linnan kuvausta eivät tässä näet rajoita minkään todella tapahtuneen taistelun uniikit, singulaariset, ehkä satunnaiset tapahtumat tai tapahtumasarjat, kuten useita muita ”Tuntemattoman sotilaan” taistelukuvauksia (ks. Lilja 1991, 462–464). Silti kuvaus luonnollisesti noudattelee teoksen muun tekstin tavoin tarkoin laajempaa sotahistoriallista kehikkoa, Itä-Karjalassa taistelleiden suomalaisjoukkojen vetäytymistä U-asemaan (ks. Alanen 1991). (Todellisuuden ja fiktion suhteesta Linnan teoksessa ks. esim. Lilja 1991, Siltala 1996, 12, 37–38, 43, Nummi 1993, 21–25.)

Purolinjasta käydyin taistelun kuvauksen voisi hieman mielikuvitusta käyttäen mieltää Linnan henkilökohtaiseksi näkemykseksi eräistä sotilaiden taistelumotivaatioon ja taistelukäyttäytymiseen vaikuttavista tekijöistä. Tässä artikkelissa käsitellään vain tämän taistelun erästä osaa, jalkaväkikomppanian hyökkäystä vihollisen kenttälinnoitettuun asemaan.

Taktinen tilanne Linnan taisteluesimerkissä on seuraava. Ajankohta on jatkosodan loppuvaihe kesällä 1944 Itä-Karjalassa. Pataljoonan pääosa on joutunut saarroksiin. Saarroksista yritetään murtautua pois kahden jalkaväkikomppanian hyökkäyksellä. Kolmas komppania jää varmistamaan selustan. Pataljoonan loppuosa on saarrostuksen toisella puolella.

Luutnantti Koskela toimii toisen hyökkäävän komppanian päällikkönä. Vihollinen on kenttälinnoitetuissa asemissa erään loivan kukkulan harjalla. Lyhyen tulivalmistelun jälkeen Koskelan johtaman komppanian joukkueet lähtevät hyökkäämään rinnettä ylös. Hyökkäys aiheuttaa raivokkaan ammunnan kukkulan laelta, jonka seurauksena hyökkääjien on pysähtyttävä ja etsittävä suojaa.

”Koskela oli aivan ketjun takana ja tarkkaili tilannetta. Ammunnasta hän kuuli heti, että vihollisen miehitys ulottui ainakin yhtä leveälle kuin heidän, kenties leveämmällekin. Tässä ei ollut mitään mahdollisuuksia muuhun ratkaisuun kuin: Siitä vaan! Mutta loivasti nousevan rinteen päältä räitisi niin kiivas tuli, että yritys tuntui mahdottomalta.

- Pehmittäkää pojaat tulella ensin, huusi hän lähimmille ja miehet alkoivat etsiä maaleja. Koskela itse löysi konekiväärin ja ampujan pää katosi, kun hän räpäytti konepistoolisarjan sitä kohti. Uusi pää nousi heti ja ase takoi jälleen. Koskela otti tarkasti jyvälle ja mies jäi näkyviin. (...)

Pitkään ei tulitaistelu kuitenkaan saisi jatkua. Sillä oli taipumus tappaa aloitekyky ja siten olisi ensimmäisen innostuksen aallon merkitys kadonnut. Jotakin oli tehtävä. Luultavasti hänen oli puututtava asiaan henkilökohtaisesti. Ennen kuin hän ehti suunnitella mitään, kuuli hän oikealta, parinkymmen metrin päästä Rokan huudon:

- Hei kuule peekoomies! Ammu tuon männyn viereen risuläjää. Ja ammu perkeleest!

- Mitä varten?

- Siel ko näät on pikakivär. Mie mänen tuon juurakon taakse ja hyö tappaat miut jos hyö saavat rauhas ampuu. Sentakkii laseta!

Pikakivääri aloitti ja Rokka nousi. Harmaa vilaus näkyi hetken, kun mies oli tarkoittamansa juurakon takana. Vasta silloin piiskasi suihku hänen jälkiään.

Rokka ei tarvinnut kuin silmäyksen, kun hän sai selville, mitä tuohon lepänvarpukasaan kätkeytyi, jota hän oli käskenyt ampua. Siellä oli monttu, jossa oli kolme miestä. Konepistoolimies sekä pikaki-

vääriampuja apulaisineen. ”Emma” nakutti yhä hänen jäljilleen, mutta hän itse oli suojassa juurakon takana. Tulen liekki läpähti liekinsammuttajasta, ja Rokka näki selvästi pikakiväärin perää vasten painuneen leveäluisen leua. Hän otti käsikranaatin vyöstään ja tunsu nuliikkamaista iloa, sillä osuminen oli täysin varmaa. (...) Montusta kuului hätäinen huuto ja päät katosivat. Risukasa pelmahti ilmaan ja samalla hetkellä Rokka syöksähti monttuun. Yksi kuudesta kädestä liikkui ja Rokka ampui sivumennen jalkoihinsa.

Montun reuna pölylsi ja Rokka painui matalaksi huutaen:

- Nyt tulkaa pojat... Mie tulitan... Tiijättäk työ mitä täälpäi on? Kotmaa... Tulkaa pojat!

Hän arvioi suunnan mistä suihku tuli, ja heti sen tauottua hän nosti päänsä ja ampui. Viereinen monttu oli vaaraton. Hän katsoi taakseen ja ehti nähdä, miten joukkueenjohtaja, vänrikki Taskinen nousi ylös huutaen jotakin ja kaatui samassa silmänräpäyksessä. Sitten hän näki äskeisillä jäljillään pikakiväärin miehen kuolleen. (...) Sitten hän puhdisti toisen montun, jonka asukki ei ollut edes huomannut tapausta.

Juuri ammuttuaan sarjan kääntyi hän nopeasti ympäri, sillä hänen kuoppaansa jysähti joku. Se oli Viirilä. (...)

Viirilän tulo oli huomattu, ja he vetivät molemmat päänsä alas kun multa pölylsi kuopan reunassa. (...)

- Kuule. Myö tyhjennettää muutama kuoppa, jot tulloo aukko... Sit vyörytetää. Sie oikeal, mie vasemmal. Onk siul käsranattilo?

- On mulla pari kolme pernavoinuijaa... Ties sinä mikä musta kissa on ranskaks?

- En tiijä... Nyt ei oo kuule sen aika...

Rokkaa harmitti, sillä tilanne vaati nopeata jatkoa, mutta hän tiesi kyllä vanhastaan, että Viirilälle puhuminen oli samaa kuin puhua hullulle. Mies teki kaiken omalla tyylillään. (...)

Heitä kohti lensi käsikranaatti. Heti kun se räjähti nosti Rokka aseensa, sillä hän tiesi heittäjänsä katsovan tulosta, ja taas oli yksi vaarallisimmista pelistä pois. Viirilä kurkki maastoa ja kyyristyi kuopassa syöksyasentoon. Sitten hän komensi itseään:

- Sotamies Viirilä. Miehittäkää äsken teloittamanne vihollisen potero seisten, jonka jälkeen tulitatte neuvostosotilaiden konekivääriasemaa, joka sijaitsee erään männyn juurella. Mänty taas sijaitsee itäisessä Suur-Suomessa. Vihollisen moraalien lamauttamiseksi kajahtatte reippaan sotahuudon.

Rokka näki myöskin tuon saman konekivääriaseman. Sitä suojeli kivi, joten heidän montustaan tuli oli tehoton. Kiven vuoksi ei konekiväärinkään voinut ampua heitä, mutta kylläkin sitä monttua johon Viirilä tavoitti. Rokka päätti Viirilän syöksyessä ampua kiveä pitääkseen miehet matalina, ja kun tämä nousi, aloitti hän tulen.

Viirilä pyrähti liikkeelle. Normaalioloissa ei kukaan olisi voinut uskoa, että tuohon miehenrehjakkeeseen kätkeytyi sellainen nopeus ja voima. Pari kolme kertaa tömähtivät kahta numeroa liian suuret maihinnousukengät tantereeseen, kun mies syöksyi monttujen väliin. Viimeisellä askeleella kajahti sotahuuto:

- Jeesus Perkele!

Koko ajan ampui Rokka niin että kivi säkenöi. Konekivääri oli vaiti ja tuomitsi siten itsensä tuhoon. Viirilän iso päänvempula nousi kuopasta ja konepistooli säkätti lippaan tyhjäksi. Yksi konekiväärimiehistä koetti haavoittuneena ryömiä suojaan, mutta Viirilällä oli jo uusi lipas aseessaan ja ampuesaan hän möläytti:

- Pysy porukassas! Sotamies Viirilän määräys.

Sitten lähti Rokka. Häinkin pääsi hyvälle ampumapaikalle, ja niin olivat nämä kaksi miestä tehneet aukon rinteen puolustukseen. Se ei ollut kolmeakymmentä metriä leveämpi, mutta se oli kuitenkin tarpeeksi. Koskela näki, että Rokka ja Viirilä olivat luoneet edellytykset rynnäköllä ja ottaen itse siihen osaa käski hän miehiä eteenpäin. Hetki oli ennen kaikkea psykologisesti oikea. Lähimmät olivat nähneet noiden kahden toveruksen työn, ja sen innostamina he ponnahtivat liikkeelle.

(...) Neljännestunnin kuluttua Koskelan komppania oli rinteen harjalla, mutta kuusikymmenkahdeksanmiehinen vahvuus oli supistunut seitsemällätoista.”

Edellä olevan taisteluesimerkin pintapuolinenkin tarkastelu tuo esiin seuraavia havaintoja.

(1) Virallisen sotilasorganisaation puitteissa toimineella kiinteällä pienryhmällä (taistelijapari Rokka – Viirilä) oli merkittävä osuus esimerkissä kuvatussa jalkaväkikomppanian taistelussa. Heidän toimintansa oli merkittävää heidän koko komppaniansa ja kuvatussa tilanteessa jopa koko pataljoonan kannalta.

(2) Virallinen sotilasjohtaja (luutnantti Koskela) ei taistelun kestäessä ohjannut tämän taistelijaparin toimintaa, vaan pienryhmä oli taistelutilanteessa täysin itseohjautuva. Jo alkuvaiheessa, Koskelan vielä miettiessä, pitäisikö hänen itsensä puuttua alkuvaiheessa asiaan, itseohjautuva pienryhmä oli jo toiminnassa. *”Jotakin oli tehtävä. Luultavasti hänen oli puuttuttava asiaan henkilökohtaisesti. Ennen kuin hän ehti suunnitella mitään, kuuli hän oikealta, parinkymmenen metrin päästä Rokan huudon: – Hei kuule peekoomies! Ammu tuon männyn viereen risuläjää. Ja ammu perkeleest!”*

(3) Sen sijaan, että olisi käskenyt pienryhmää, virallinen johtaja jopa odotti, ilmeisesti aikaisempien kokemusten perusteella, alaisiltaan yleensä ja Rokalta ja Viirilältä erityisesti oma-aloitteisuutta. *”Pitkään ei tulitaistelu kuitenkaan saisi jatkua. Sillä oli taipumus tappaa aloitekyky...”*

(4) Virallinen johtaja oli kuitenkin luonut edellytykset tämän pienryhmän itsenäiselle toiminnalle käskemällä Rokan ja Koskelan jalkaväkimiesten joukkoon. Hän jopa luotti tähän itseohjautuvuuteen. *”Muuten, saat itse kattoo mihin menet.”* (Koskela Rokalle.) *”Oikeastaan olisi syytä koota iskuryhmä, mutta ei ole aikaa, ja kyllä ne hyvät miehet muutenkin tiensä löytävät.”*

(5) Kuvauksen mukaan pienryhmän toiminta oli lähes täysin saumattomalta vaikuttavaa yhteistoimintaa, joka vaikutti perustuvan sotilaiden keskinäiseen tuntemukseen ja luottamukseen. Viirilä lähtee syöksymään konekiväärin tulialueelle, koska hän luottaa siihen, että Rokka antaa hänelle tehokasta tulitukea. Ennen syöksyään hän ei kuitenkaan kehota Rokkaa antamaan tulitukea, vaan pitää sitä ilmeisesti itsestään selvänä. On selvää, että tämäntyyppinen keskinäinen luottamus ja yhteistyö ei synny pienryhmään kovin nopeasti, vaan edellyttää yhdessäoloa ja aikaisempaa yhdessä toimimista.

(6) Toiminta edellytti sotilailta riskinottoa, rohkeutta sekä saattoi sisältää ja edellyttää useamman sotilaan yhteistoimintaa.

(7) Sotilasryhmässä parhaat sotilaat toimivat esimerkkeinä muille, huonommille sotilaille. *”Lähimmät olivat nähneet noiden kahden toveruksen työn, ja sen innostamina he ponnahtivat liikkeelle.”*

(8) Eräs pienryhmien tutkituimpia ominaisuuksia sosiaalipsykologiassa on ryhmän kommunikaatorakenne. Sosiaalipsykologisten tutkimusten mukaan rakenteeltaan desentralisoiduissa ryhmissä kommunikaatio on runsaampaa kuin keskitetyn rakenteen omaavissa ryhmissä. Edellä olleessa taisteluesimerkissä sotilaat kommunikoivat varsin paljon keskenään. Tarkoituksena näytti olevan mm. välittää tietoja omista aikomuksista, toivomuksista ja ehdotuksista muiden toiminnasta ja vihollista koskevia havaintoja. Rokka antoi ohjeita ja

kehoituksia sekä Viirilälle, pikakivääriampujalle että muillekin miehille ja nämä puolestaan esittivät hänelle kysymyksiä ja ehdotuksia. *”Hei kuule peekoomies! Ammu tuon männyn viereen risuläjää. Ja ammu perkeleest! – Mitä varten? – Siel ko näät on pikakivär. Mie mänen tuon juurakon taakse ja hyö tappaat miut jos hyö saavat rauhas ampuu.”* Kommunikointi ei noudattanut sotilashierarkiaa, vaan oli täysin tilanteenmukaista. Rokka ei esimerkiksi ollut pikakiväärimiehen sotilaallinen esimies, eikä hänellä ollut käskyvaltaa muihinkaan jalkaväkimiehiin. Kommunikaation eräänä tarkoituksena vaikutti olevan myös muiden sotilaiden rohkaiseminen tai motivoiminen. *”Nyt tulkaa pojat... Mie tulitan... Tiijättäk työ mitä täälpäi on? Kotmaa... Tulkaa pojat!”*

(9) Tehokas toiminta edellytti sotilaan perustaitojen, kuten eri aseiden käytön ja taistelijaparin etenemismuotojen hyvää hallintaa. *”Koskela itse löysi konekiväärin ja ampujan pää katosi, kun hän räpäytti konepistoolisarjan sitä kohti. Uusi pää nousi heti ja ase takoi jälleen. Koskela otti tarkasti jyvälle ja mies jäi näkyviin.”* Luutnantti Koskela osasi siis ampua Suomi-konepistoolilla sekä tarkkoja sarjoja että tarkkoja yksittäislaukauksia. Viirilä puolestaan osasi vaihtaa lippaan konepistooliinsa tilanteen edellyttämällä nopeudella: *”Yksi konekiväärimiehistä koetti haavoittuneena ryömiä suojaan, mutta Viirilällä oli jo uusi lipas aseessaan ja ampuessaan hän mölähytti:*

– Pysy porukassas! Sotamies Viirilän määräys.”

(10) Sellainenkin sotilaskoulutukseen sisältyvä ja varusmiesten ehkä toisarvoisena pitämä asia kuin tuliaseman naamiointi tulee kuvauksessa esiin. Venäläinen pikakivääri oli sen verran hyvin naamioitu, että suomalainen pk-ampuja ei ilmeisesti nähnyt sen tuliasemaa, vaikka hänelle osoitettiin sen sijainti.

“– Hei kuule peekoomies! Ammu tuon männyn viereen risuläjää. Ja ammu perkeleest!

– Mitä varten?”

Lepänoksien kasaaminen tuliaseman suojaksi oli hyvä naamiointikeino, ei kuitenkaan tarpeeksi hyvä. *“– Hei kuule peekoomies! Ammu tuon männyn viereen risuläjää. Ja ammu perkeleest! – Mitä varten? – Siel ko näät on pikakivär. (...) Rokka ei tarvinnut kuin silmäyksen, kun hän sai selville, mitä tuohon lepänvarpukasaan kätkeytyi, jota hän oli käskenyt ampua. Siellä oli monttu, jossa oli kolme miestä. Konepistoolimies sekä pikakivääriampuja apulaisineen. (...) Tulenliekki läpähti liekinsammuttajasta, ja Rokka näki selvästi pikakiväärin perää vasten painuneen leveäluisen leuan. Hän otti käsikranaatin vyöstään ja tunsu nulikkamaista iloa, sillä osuminen oli täysin varmaa. (...) Montusta kuului hätäinen huuto ja päät katosivat. Risukasa pelmahti ilmaan...”*

Myöskin toinen venäläisten raskaista sarjatuliasista oli helppo paikantaa. *“Viirilä kurkki maastoa ja kyyristyi kuopassa syöksyasentoon. Sitten hän komensi itseään: – Sotamies Viirilä. Miehittäkää äsken teloittamanne vihollisen potero seisten, jonka jälkeen tulitatte neuvostosotilaiden konekivääriasemaa, joka sijaitsee erään männyn juurella. Mänty taas sijaitsee itäisessä Suur-Suomessa. Vihollisen moraalien lamauttamiseksi kajautatte reippaan sotahuudon.*

Rokka näki myöskin tuon saman konekivääriaseman.”

(11) Tehokas toiminta edellytti tai saattoi edellyttää hyvää fyysistä suorituskkyä. *”Viirilä pyrähti liikkeelle. Normaalioloissa ei kukaan olisi voinut uskoa, että tuohon miehenrehjakeeseen kätkeytyi sellainen nopeus ja voima. Pari kolme kertaa tömähtivät kahta numeroa liian suuret maihinnousukengät tantereeseen, kun mies syöksyi monttujen väliin.”*

(12) Miksi sotamies Viirilä “sekoilee” taistelun aikana? Oliko hänen lavertelussaan min-käänlaista järkeä, vai oliko kysymys esimerkiksi kirjallisesta tyylikeinosta? “- *Sotamies Viirilä. Miehitäkää äsken teloittamanne vihollisen potero seisten, jonka jälkeen tulitatte neuvostosotilaiden konekivääriasemaa, joka sijaitsee erään männyn juurella. Mänty taas sijaitsee itäisessä Suur-Suomessa. Vihollisen moraalın lamauttamiseksi kajautatte reippaan sotahuudon. (...)*

Viirilä pyrähti liikkeelle. (...) Pari kolme kertaa tömähtivät kahta numeroa liian suuret maihinnousukengät tantereeseen, kun mies syöksyi monttujen väliin. Viimeisellä askeleella kajahti sotahuuto:

– Jeesus Perkele!”

Viirilä kertoi tässä ensinnäkin taistelijaparilleen yksityiskohtaisesti, mitä hän aikoo seuraavaksi tehdä ja miksi (siirtyminen ensin parempaan tuliasemaan venäläisten konekivääriasemaan nähden ja sitten konekivääriaseman tulittaminen). Lisäksi hän ilmoittaa Rokalle konekivääriaseman sijainnin männyn juurella.

Erään 85. Kadettikurssin kadetin tenttivastauksessaan esittämän tulkinnan mukaan Viirilä “psyykkasi” puhumalla itseään ennen vaarallista suoritusta. Eräänä puheen funktiona on voinut tähän liittyen olla myös jännityksen vähentäminen tai laukaiseminen muilta huumorin avulla.

(13) Eräänlaisesta ulkonaisesti pettävän yksinkertaisesta ulkokuorestaan huolimatta toiminta oli ilmeisesti hyvin vaikeaa, hyvin nopeatempoista ja hyvin monimutkaista. Tästä antanee viitteitä se, että pienikin virhe erilaisten ympäristössä esiintyvien monimutkaisten ärsykkeiden havaitsemisessa ja niiden merkityksen silmänräpäyksen aikana tapahtuvassa tulkitsemisessa – johon juuri tarvittaneen kiinteän pienryhmän jäsenten välistä kommunikointia, keskinäistä apua ja saumatonta yhteistyötä – saattoi johtaa välittömästi kuolemaan. “*Koko ajan ampui Rokka niin että kivi säkenöi. Konekivääri oli vaiti ja tuomitsi siten itsensä tuhoon. Viirilän iso päänvempula nousi kuopasta ja konepistooli säkätti lippaan tyhjäksi.*” Tässä tilanteessa Rokan ampumista luodeista ei ollut venäläiselle konekiväärille mitään todellista vaaraa, koska välissä oli suuri kivi. Sensijaan konekivääriampuja olisi saattanut helpostikin osua tulialueelleen syöksyvään Viirilään. Muutamassa sekunnissa tehty virheellinen tilanteenarviointi aiheutti konekivääriampujan ja hänen tovereidensa tuhoutumisen.

Siitä, miten huonon huomiokyvyn omaaville tai muusta syystä tarkkaamattomille sotilaille saattaa käydä taistelussa, antaa viitteitä myös seuraava lyhyt lause: “*Sitten hän puhdisti toisen montun, jonka asukki ei ollut edes huomannut tapausta.*” Venäläinen sotilas surmattiin tuliasemaansa ilman, että hän olisi edes itse tiedostanut siihen johtanutta tapahtumasarjaa. Päätöksenteon oli toisinaan tapahduttava hyvin nopeasti.

(14) Toiminta sisälsi runsaasti improvisointia, harhauttamista ja vastustajien hämäämistä. “*Rokka näki myöskin tuon saman konekivääriaseman. Sitä suojeli kivi, joten heidän montutaan tuli oli tehoton. Kiven vuoksi ei konekivääräkään voinut ampua heitä, mutta kylläkin sitä monttua johon Viirilä tavoitti. Rokka päätti Viirilän syöksyessä ampua kiveä pitääkseen miehet matalina, ja kun tämä nousi, aloitti hän tulen.*” Rokan harhautus johti venäläisen konekiväärin miehistön tuhoutumiseen. Jos harhautus ei olisi onnistunut, olisi sotamies Viirilä kuollut.

(15) Tehokas toiminta saattoi edellyttää rutiinista poikkeamista, ”luovuutta”, vastustajien kaavamaisen toiminnan hyväksikäyttöä. *”Heitä kohti lensi käsikranaatti. Heti kun se räjähti nosti Rokka aseensa, sillä hän tiesi heittäjänkin katsovan tulosta, ja taas oli yksi vaarallisimmista pelistä pois.”*

(16) Eräs toiminnan elementti oli myös virallisen johtajan antama käsky ja sen välitön vaikutus toimintaan. *”– Pehmittäkää pojaat tulella ensin, huusi hän lähimmille ja miehet alkoivat etsiä maaleja.”* Virallisen johtajan, luutnantti Koskelan auktoriteetti on tässä taistelun alkuvaiheessa annetussa käskyssä itsestään selvä. Hänen taistelun loppuvaiheessa antamansa käsky pohjautui sen sijaan jo hänen mielikuvaansa siitä, että muutkin tekijät kuin käskijän sotilasarvo vaikuttavat siihen, miten miehet reagoivat: *”Koskela näki, että Rokka ja Viirilä olivat luoneet edellytykset rynnäköllä ja ottaen itse siihen osaa käski hän miehiä eteenpäin. Hetki oli ennen kaikkea psykologisesti oikea. Lähimmät olivat nähneet noiden kahden toveruksen työn, ja sen innostamina he ponnahtivat liikkeelle.”* Koskela antoi käskyn, mutta sen noudattaminen pohjautui ilmeisesti Rokan ja Viirilän toiminnan miehissä luomaan mielialaan (joskaan ilman tuota käskyä miehet eivät olisi lähteneet liikkeelle) - ja juuri näiden tekijöiden takia Koskela käskynsä luultavasti antoikin.

(17) Linnan kuvauksesta saattaisi ehkä (?) aavistaa ajatuksen, että virallista johtajaa tarvitaan ensinnäkin luomaan toiminnalle puitteet ja käynnistämään toiminta. Koskela määräsi taistelujaotuksen ja komppanian toiminnan tavoitteen. Toiseksi virallista johtajaa tarvittaisiin koordinoimaan tarvittaessa useiden sotilaiden tai sotilasryhmien toimintaa taistelun ratkaisevilla hetkillä. *”Koskela näki, että Rokka ja Viirilä olivat luoneet edellytykset rynnäköllä ja ottaen itse siihen osaa käski hän miehiä eteenpäin. Hetki oli ennen kaikkea psykologisesti oikea.”* Muuna aikana toiminnan kontrolli olisi ainakin osittain ja osan ajasta epävirallisen organisaation pienryhmillä. (???) *”Pitkään ei tulitaistelu kuitenkaan saisi jatkua. Sillä oli taipumus tappaa aloitekyky ja siten olisi ensimmäisen innostuksen aallon merkitys kadonnut.”* Virallinen johtaja kaipaa tässä alaisten aloitekykyä ja on huolissaan sen katoamisesta. *”Muuten, saat itse kattoo mihin menet.”* (Koskela Rokalle.) *”Oikeastaan olisi syytä koota iskuryhmä, mutta ei ole aikaa, ja kyllä ne hyvät miehet muutenkin tiensä löytävät.”*

Edellä olevista luonnehdinnoista on tarpeetonta yrittääkään laatia mitään yhteenvetoa. Nämä sodan ajan sotilasryhmien toimintaympäristöä koskevat nimenomaan Väinö Linnan ”Tuntemattomasta sotilaasta” poimitut esimerkit saattavat kuitenkin antaa viitteitä esimerkiksi siitä, että:

- pienen jalkaväkijoukon taistelu on osallistujien kannalta sekä tiettyjen melko yksinkertaisten perustaitojen hyvää hallintaa että erittäin vaikeaa, kompleksista, hyvää havaintokykyä, nopeaa improvisointia, ryhmän sisäistä kommunikaatiota, monipuolisia taistelutilannetta koskevia tietoja sekä itsenäistä ongelmanratkaisukykyä edellyttävää toimintaa (ja tällä on merkitystä koulutukselle...)
- pienten sotilasryhmien itseohjautuvuus ja itsenäinen toiminta saattaa olla taistelutilanteissa hyvin tärkeää

- taistelutilanteessa sekä virallinen johtajuus että pienryhmäilmiöt (yhteistyö, keskinäinen apu, kommunikaatio, luottamus...) ovat tärkeitä, mutta johtajan on tunnettava ”työkälunsa” ja osattava hyödyntää niitä niiden luonteen edellyttämällä tavalla.

On vaikea sanoa, mitä kaikkea muuta, ehkä edellisen kanssa ristiriidassakin olevaa Linna on halunnut sanoa tekstissään tai riviensä välissä. Tämän kirjoituksen lukijaa voikin vain neuvoa tutustumaan itse ”Tuntemattoman sotilaan” taistelukuvauksiin. Kerronnan ”mukaansatempaavan” ulkokuoren alta saattaa löytää mielenkiintoisia havaintoja taistelutilanteen dynamiikasta, vaikka Linna ei, huolimatta taustastaan kouluttajana Jalkaväen koulutuskeskus 22:ssa, laatinutkaan tekstiään ohjesäännön muotoon.

KIRJALLISUUS

Alanen, Pertti: Taistelut kesällä 1944. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.): Tuntemattoman sotilaan rykmentti. Jalkaväkirykmentti 8:n historia. WSOY, Juva, 1991

Allardt, Erik: Sotakirjoistakin löytyy sotilassosiologista tietoa. Sotilasaikakauslehti 3/1989, 196-201

Harinen, Olli: Knut Pipping ja Väinö Linna sotilasyhteisön kuvaajina. Sosiologin ja kirjailijan havainnot suomalaisesta sotilasyksiköstä ulkomaisen tutkimuskirjallisuuden valossa. Sosiologian lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto, marraskuu 1993

Hult, Heini & Harinen, Olli: Eräitä havaintoja jääkäriyhmän virallisen organisaatorakenteen ja epävirallisen organisaation vuorovaikutuksesta taistelun aikana. Taistelun tutkimusprojektin osaraportti. Tutkimusraportissa Haavisto, M.-L. ym.: Jääkäriyhmän hyökkäystaistelun perusselvitys. Maanpuolustusopisto, huhtikuu 1999

Jokipii, Mauno (toim.): Tuntemattoman sotilaan rykmentti. Jalkaväkirykmentti 8:n historia. WSOY, Juva, 1991

Lilja, Pekka: Tuntematon sotilas ja todellisuus. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.): Tuntemattoman sotilaan rykmentti. Jalkaväkirykmentti 8:n historia. WSOY, Juva, 1991

Linna, Väinö: Tuntematon sotilas. WSOY, Juva, 1992

Nummi, Jyrki: Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla. WSOY, Juva, 1993 (väitöskirja)

Pipping, Knut: Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941-1944. Acta Academiae Aboensis, Humaniora XVI. 1. Åbo, 1947 (väitöskirja)

Pipping, Knut: Komppania pienois yhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941-1944. Otava, Keuruu, 1978

Siltala, Heikki: Kolmen rintaman konfliktit. Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan, Norman Mailerin The Naked and The Deadin sekä Willi Heinrichin Das geduldige Fleischin tekstienvälisyys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 654. Pieksämäki, 1996 (väitöskirja)

SODAT, PSYKOLOGIA JA HYVÄT JÄTKÄT ²

Tähtien sodan ensimmäinen taistelu käytiin Persianlahdella. Moni suomalainen varusmies saattaa noiden tapahtumien jälkeen ihmetellä, ovatko sotilaiden käyttäytymiseen vaikuttavat sosiologiset, sosiaalipsykologiset ja psykologiset seikat eli sotilasorganisaation ”inhimillinen tekijä” jäämässä nopeasti kehittyvän aseteknologian jalkoihin. Jyräävätkö Tornado-rynnäkkökoneet laserohjattuine täsmäaseineen meitin?

Puolustusvoimat kouluttaa sodan ajan toimintaan kykeneviä joukkoja. Tällä hetkellä palveluksessa olevilta ryhmänjohtajilta ja kokelailta odotetaan tämän mukaisesti, että he eriasteisten kriisien syntyessä kykenevät johtamaan alaisinaan olevia ryhmiä, joukkueita ja jaoksia todellisissa olosuhteissa. Tällainen tilanne asettaisi nyt palveluksessa olevat ryhmänjohtajat ja kokelaat hyvin vaikean tehtävän eteen.

Vastuun paino

Rauhan ajan varusmieskoulutuksessa kantahenkilökunta kantaa vastuun varusmieskoulutuksesta ja valvoo kaikkea toimintaa. Varusmiesesimiestenkin johtaessa toiminta tapahtuu aina tuttujen kaavojen mukaan ja varusmiesesimies voi aina turvautua kantahenkilökuntaan kuuluvien auktoriteettiin, jos vaikeuksia ilmenee. Kantahenkilökunnan pysyvä läsnäolo tekee varusmiesten johtamisen kohtalaisen helpoksi.

Kriisiaikana moni asia olisi toisin. Sodan ajan ryhmänjohtaja, joukkueenjohtaja tai tulenjohtaja on alaistensa keskellä usein yksin.

Vaikka esimerkiksi Uudenmaan Jääkäripataljoonassa palvelee nykyisin noin 150 palkattua henkilöä, olisi sodan ajan reserviläisistä kootussa pataljoonassa ehkä vain muutama kantahenkilökuntaan kuuluva. Kukaan ei olisi jatkuvasti neuvomassa, miten toimitaan. Ne tilanteet, joissa pitäisi toimia, olisivat kuitenkin usein ratkaisevasti vaikeampia kuin varusmiesaikana. Saamiensa käskyjen toteutustavan joutuu sotilasjohtaja itse ratkaisemaan ja kantaa ratkaisuihinsa myös vastuun. Sotilasjohtajalla on myös vastuu hänelle uskotuista alaisista. Joukkueenjohtajan tai ryhmänjohtajan virhearviointi saattaa johtaa kalusto- tai henkilötappioihin.

Kriisiajan sotilasjohtaminen ei ole vaikeaa ainoastaan siksi, että sotilasjoukkoa ympäröivät ulkoiset olosuhteet voivat olla äärimmäisen vaikeat. Myös johdettavan joukon käyttäytymisen on kriisiaikana ratkaisevasti erilaista kuin esimerkiksi rauhan ajan sotaharjoituksessa.

Tilanteen epävarmuus ja haavoittumisen ja kuoleman pelko vaikuttavat huomattavasti sekä yksityisten sotilaiden että joukon käyttäytymiseen. Sotilasjohtajalla oleva muodollinen valta, esimerkiksi rankaisuvallta, saattaa todellisessa tilanteessa painaa varsin vähän, jos toisessa vaakakupissa on alaisten keskuudessa vallitseva paniikinomainen pelko.

² Tämä artikkeli on julkaistu aikaisemmin: Ruotuväki 22–23/1991.

Monet normaalin varusmieskoulutuksen ulkopuolelle jäävät asiat vaikuttavat siis siihen, miten sotilasjoukko käyttäytyy sodan olosuhteissa ja taistelussa. Suuri osa näistä tekijöistä on luonteeltaan sosiologisia ja sosiaalipsykologisia. Mitä enemmän sotilasjohtajilla, esimerkiksi parhaillaan koulutuksessa olevilla ryhmänjohtajilla ja kokelailla, olisi tietoa näistä asioista, sitä paremmat edellytykset heillä olisi johtaa alaisiaan myös kriisiaikana. Aliupseerikoulujen ja RUK:n koulutusohjelmiin ei kuitenkaan sisälly oikeastaan ollenkaan opetusta siitä, miten sotilasjoukko käyttäytyy sodan tai muun kriisin aikana.

”The American Soldier”

Sotilaiden käyttäytymiseen vaikuttavat todellisissa tilanteissa niin monet asiat, että täysin kattavaa tieteellistä selitysmallia ei asiasta ehkä koskaan pystytä laatimaan.

Käyttäytymistieteiden alueella on viime vuosikymmeninä kuitenkin tapahtunut merkittäviä tieteellisiä läpimurtoja, joiden seurauksena tutkimuksessa ollaan nykyään aivan eri tasolla kuin vielä lähimenneisyydessä. Eräitä sotilaiden käyttäytymiseen liittyviä, mutta aikaisemmin ”ei-mitattavina” pidettyjä asioita kyetään nykyään hahmottamaan ratkaisevasti tarkemmin kuin ennen. Eräs näistä asioista on sotilasjoukon kiinteys.

USA:n armeija tutki toisen maailmansodan aikana sotilaidensa asenteita kysely- ja haastattelututkimusten avulla. Sodan jälkeen tutkimuksissa kertynyt empiirinen materiaali analysoitiin uudelleen ja tuloksena oli neliosainen, Princetonin yliopistossa vuonna 1949 ilmestynyt teossarja, jonka kaksi ensimmäistä osaa muodostivat teoksen ”The American Soldier”, perusteellisen tutkimuksen amerikkalaisen sotilaan sopeutumisesta sotilaselämään ja asenteista sodan aikana.

”The American Soldier” -teoksen toisessa osassa ”Combat and Its Aftermath” käsitellään mahtavaan empiiriseen aineistoon nojautuen amerikkalaisten sotilaiden motivaatiota ja käyttäytymistä taistelussa. Tämän kirjoittaja pitää selvänä, että aihetta koskevat ”The American Soldier” -teoksen tutkimustulokset eivät rajoitu ainoastaan toiseen maailmansotaan ja amerikkalaisiin sotilaisiin. Suuri osa tuloksista pätesi todennäköisesti nykyäänkin kriisiajan olosuhteissa. ”The American Soldier” -teoksessa todetaan erääksi keskeiseksi taistelussa olevien sotilaiden motivaatioon vaikuttavaksi tekijäksi sotilaiden epäviralliset pienryhmät ja niissä vallitsevat normit ja käyttäytymissäännöt.

Ryhmän jäseneltä odotettiin, että hän osoitti tietyn määrän rohkeutta, kestävyyttä ja ”kovapintaisuutta”. Kuvaan kuului myös, että heikkouttaan ei saanut näyttää ulospäin. Mitään erityisen suuria rohkeuden osoituksia ei kuitenkaan edellytetty, vaan lähinnä sitä, että jokainen hoiti tehtävänsä niin hyvin kuin osasi.

Toinen tärkeä ryhmän jäsenten käyttäytymistä koskeva normi oli omaan ryhmään kohdistuva solidaarisuus. Ryhmään kuuluvia tovereita ei saanut jättää pulaan tai pettää taistelussa. Sotilaat olivat toisinaan sisäistäneet erittäin syvästi tämän ryhmännormin. Välimeren ja Euroopan sotänäyttämöillä kerrottiin tarinoita kenttäsairaaloihin lähetetyistä haavoittuneista, jotka olivat karanneet takaisin yksikköihinsä. Psykiatrit raportoivat syyllisyyden tunteista

miehissä, jotka olivat poissa yksiköistään, kun heidän toverinsa olivat taistelussa. Tämä velvollisuudentunto kohdistui nimenomaan siihen kiinteään ryhmään, johon sotilas kuului.

Kolmas ryhmänormi koski puhumista ja keskustelua sodan ideologisista puolista, kuten arvoista, isänmaallisuudesta ja sodan oikeutuksesta. Tällaisista asioista puhumista ei hyväksytty. ”Lippua liehuttavat” puheet olivat sotilaiden keskuudessa pannaan julistettuja. Aivan erityisesti paheksuttiin sitä, että siviilit tai muut kuin taistelussa olleet sotilaat puhuivat tällä tavalla. Se osoitti rintamasotilaiden mielestä, että asianomaiset henkilöt eivät ollenkaan käsitäneet, mitä sotilaat olivat joutuneet kestäämään.

Rangaistukset ja ryhmänormit

Edellä esitetyt asiat liittyvät aivan suoranaisesti sotilasjohtamiseen. ”The American Soldier” -teoksen mukaan ryhmien sisäiset käyttäytymisnormit antoivat virallisen organisaation sanktioille, esimerkiksi erilaisille rangaistuksille, suuren osan niiden tehosta. Jos miehet itsekin paheksuivat sotilasta, jota oli rangaistu, oli vaikutus tehokkaampi. Muussa tapauksessa rangaistukset tai niiden uhka eivät välttämättä vaikuttaneet kovin tehokkaasti.

Upseerilla, johon miehet luottivat ja jota he kunnioittivat, oli tavallaan käytettävissä sekä virallisen sotilasorganisaation rangaistusjärjestelmä että ryhmän epävirallinen normijärjestelmä. Jos näin ei ollut, saattoivat ryhmän normit vaikuttaa sotilasorganisaation ja asianomaisen upseerin kannalta kielteisellä tavalla.

Eräissä toisen maailmansodan jälkeen tehdyissä tutkimuksissa on tullut esille, että sotilasjohtajan käytettävissä olevilla rangaistuksilla on sodan olosuhteissa tehoa lähinnä ennen taistelua ja sen jälkeen. Sen sijaan itse taistelutilanteessa rangaistukset ja niiden pelko menettävät merkitystään – sotilasjohtaja joutuu turvautumaan muihin vaikuttamisen keinoihin saadakseen tehtävänsä suoritettua. Eräs näistä keinoista on epävirallisen pienryhmän kiinteys ja ryhmän itsekontrolli.

Jatkosota

Jatkosodan asemasotavaiheen aikana eräs pitkästynyt nuori ryhmänjohtaja käynnisti esimiehiltään salaa tutkimuksen, joka koski hänen oman komppaniansa sosiaalista rakennetta. Neljä vuotta myöhemmin, vuonna 1947, reservin alikersantti Knut Pippingin teos julkaistiin tohtorinväitöskirjana.

Tutkimuksessa kuvattu konekiväärikomppania siirrettiin kesäkuussa 1944 Karjalan kannakselle, jossa venäläisten suurhyökkäys oli kulminoitumassa. Kesäkuun lopulla komppania joutui pataljoonansa mukana taisteluun Ihantalassa Viipurin pohjoispuolella alueella, jossa hyökkäsi muun muassa venäläisten kuuluisa ”läpimurtoarmeijakunnaksi” nimitetty, Stalingradissa kunnostautunut kolmaskymmenes Kaartin armeijakunta. Seuraavan viikon ajan pataljoona ”taisteli taukoamatta, torjui hyökkäyksen toisensa jälkeen ja menetti kolme neljäsosaa miehistöstään, mutta saadessaan vaihdon 4.7. pataljoona jätti samat asemat, jotka se oli ottanut vastaan”, kirjoittaa Pipping teoksessaan.

Miten suomalaisten sotilaiden epävirallinen organisaatio vaikutti heidän käyttäytymiseensä? Millaisia epävirallisia ryhmänormeja miehistön pienryhmissä syntyi ja miksi?

Pipping kuvaa epävirallisten normien vaikutusta useilla käyttäytymisen alueilla, joista eräs on rohkeus. Rohkeutta ja sen osoittamista säätelivät monimutkaiset epäviralliset normit, jotka olivat usein varsin erilaisia kuin ohjesäännön määräykset.

Miehet odottivat toisiltaan ”kohtuullista” rohkeutta. Sitä, joka ei tähän pystynyt, rangaisiin pilkkaamalla. Pipping kertoo sotamies 148:sta (teoksessa käytetään henkilöistä numerotunnuksia), joka erään taisteluvaiheen aikana pysytteli sairasta teeskennellen ”töpinässä”, komppanian huoltojoukkueessa. Myöhemmin miehen kuultiin kertoilevan etulinjan kokemuksistaan. Töpinää kutsuttiin tämän jälkeen ”148:n etulinjaksi”. Nimitystä käytettiin vielä kolme vuotta itse tapahtuman jälkeen. Pipping mainitsee myös etulinjaan siirretyn kersantin, joka joutui ”hillittömän pilkan kohteeksi”, koska ei voinut ”salata tyytymättömyyttään eikä pelkoaan”.

Pelkureita kohtaan osoitettu paheksunta ei kuitenkaan Pippingin mukaan ollut kovin voimakasta. ”Miehetähän tiesivät omasta kokemuksestaan, että etulinjassa saattoi olla varsin epämiellyttävää, ja he tuntuivat ymmärtävän, että kaikki eivät kestäneet paineen kasvamista liian suureksi.” Miesten asennoitumista kuvaa myös se, että joidenkin karkureiden saamat pitkät vankeusrangaistukset ja kuolemanrangaistukset herättivät miehissä suurta sääliä ja masennusta.

Rohkeuden osoittaminen ei saanut lisätä muihin kohdistuvaa vaaraa. Mikäli jonkun osoittamalla rohkeudella ei ollut muiden kannalta mitään merkitystä, siihen suhtauduttiin lähinnä välinpitämättömästi. ”Mitä sinä siitä paranet”, saatettiin kysyä ylimääräisille partiomatkoille osallistuneelta.

Miehet arvostivat sen sijaan suuresti niitä panssarintorjuntamiehiä, jotka Ihantalassa tuhosivat panssarivaunuja lähitaistelussa. Heidän toimintansa näet käsitettiin koko pataljoonan turvallisuuden kannalta tärkeäksi.

Rohkeutta koskevien epävirallisten ryhmänormien takana oli miesten pyrkimys toisaalta turvallisuuteen, toisaalta miellyttävään olotilaan. Jokaisen miehen turvallisuus riippui hänen oman ryhmänsä toimintakelpoisuudesta. Jos rohkeuden osoittaminen tai sen puute oli tärkeää ryhmän turvallisuudelle, se joutui ryhmänormien ja epävirallisen kontrollin piiriin, muuten ei.

Jos rohkeuden puute vähensi ryhmän turvallisuutta (kuten esimerkiksi etulinjasta pakoilu taistelun aikana), ryhmä yritti pakottaa poikkeavan jäsenen osoittamaan ”kohtuullista rohkeutta”. Tämä tapahtui esimerkiksi paheksumalla tai pilkkaamalla asianomaista henkilöä. Jos rohkeuden osoittaminen lisäsi huomattavasti ryhmän turvallisuutta (kuten vastustajan panssarivaunujen tuhoaminen lähitaistelussa), sitä arvostettiin suuresti. Näin ryhmä palkitsi asianomaista henkilöä hyväksymisellä ja arvostuksella. Jos rohkeuden osoittaminen olisi vähentänyt muiden turvallisuutta, olisi myös tällainen käyttäytyminen ilmeisesti ollut ryhmänormien vastaista.

Rohkeudelle – joka on taistelun välttämätön elementti – tuli edellä mainitulla tavalla määritettyä ikään kuin ylä- ja alarajat, joiden ulkopuolelle ei saanut poiketa. Kiinnostavaa on se, että näitä rajoja eivät määritelleet upseerit vaan ryhmä itse.

Sosiaalipsykologisessa tutkimuskirjallisuudessa korostetaan, että ryhmän vaikutus jäseniinsä on sitä suurempi, mitä kiinteämmästä ryhmästä on kysymys. ”The American Soldier” -teoksessa mainittujen ja Knut Pippingin havaitsemien ryhmänormien vaikutukset toteutuvat siis vain kiinteässä sotilasjoukossa.

Vietnamin surffaajat

Beach Boysien musiikista ja surffaamisesta kiinnostuneet nuoret amerikkalaiset kohtasivat Vietnamissa 1960-luvun lopulla taitavan vihollisen, joka tukeutui laajaan alueeseen, peitteeseen maastoon ja siviiliväestön tukeen.

USA:n asevoimilla oli kuitenkin puolellaan materiaallinen ja teknologinen ylivoima. Viikosta ja kuukaudesta toiseen Phantom-hävittäjät, tukialuksilta nousevat Intruder-koneet, tykistö ja Cobra-taisteluhelikopterit kylvivät räjähteitä viidakkoon. Modernilla kalustolla varustetut jalkaväkirykymät kuljetettiin taisteluun usein helikoptereilla.

Monien sotilasasiantuntijoiden hämmästykseksi suurvallan valtava materiaallinen ja määrällinen ylivoima ei kuitenkaan kyennyt murtamaan Vietkongin sotilaiden taistelutahtoa.

USA:n asevoimien tutkijoiden mukaan Vietkongin motivaation perustajan oli organisaation pienimpien rakenneosien, kolmen miehen ”solujen”, vahva sisäinen ryhmäkiinteytys, jota organisaatio tietoisesti edisti. Tämä antoi pienille sotilasyksiköille lujuuutta ja vaikutti sotilaiden taistelutahtoon.

Amerikkalaisten osalta tutkijat ovat taas esittäneet, että amerikkalaisten sotilaiden yksilökohtainen, vuoden kestävä ”rotaatio” aiheutti sotilaiden ja johtajien suurta vaihtuvuutta, heikensi siten joukkojen kiinteyttä ja lisäsi ”individualismia”. Johtajiin ja kavereihin ei ehkä opittu luottamaan, kun he alituisesti vaihtuivat. Omien koulukavereiden ja entisten työstävien sodanvastaiset mielenosoitukset eivät nekään nostaneet tunnelmia. Itse kääritty savuke toi sotilaille kenttäkelpoista ensiapua, mutta huumeet korruptoivat organisaatiota ja vain lisäsivät ongelmia.

Jom Kippurin sota

Lokakuussa 1973 Egyptin ja Syyrian asevoimat tunkeutuivat Israeliin massiivisessa kahden rintaman yllätyshyökkäyksessä. Egyptin armeija ylitti Suezin kanavan, murskasi vahvasti varustetun Bar-Levin linjan ja eteni nopeasti Siinain erämaahan. Toisella rintamalla Syyrian panssarijoukot lähestyivät Israelin keskiosaa tuhoten edessään olevia pieniä sotilasyksiköitä.

Israelin lehdistön ”diskosukupolveksi” kutsumat nuoret varusmiehet ja reserviläiset olivat yhtäkkiä sodassa. Neljän viikon kuluttua heistä 2680 oli kuollut ja yli 7000 haavoittunut. Egyptiläiset ja syyrialaiset joukot oli kuitenkin joko lyöty tai saarrettu.

Israelin asevoimissa tutkittiin heti sodan jälkeen rohkeiden suoritusten taustaa. Tutkimuksessa havaittiin muun muassa, että rohkeutta osoittaneet olivat keskimäärin älykkäämpiä kuin muut sotilaat. Tutkimusaineiston analyysi paljasti kuitenkin sosiaalisten ryhmätekiöiden keskeisen merkityksen. Yli puolessa tutkituista tapauksista poikkeuksellista rohkeutta osoitettiin muiden sotilaiden auttamiseksi. Joukon kiinteyden ja johtajiin kohdistuneen luottamuksen merkitys tuli näin esille.

Eräässä toisessa tutkimuksessa vertailtiin panssarivaunujen miehistöjen kiinteyden vaikutusta psykiatristen tappioiden määrään. Koska Jom Kippurin sota alkoi yllätyshyökkäyksellä, joutuivat eräät panssariyksiköt lähtemään taisteluun siten, että vaunumiehistöt oli koottu satunnaisesti ensimmäisistä paikalle saapuneista reserviläisistä. Loput panssarivaunuista saivat tutun, toisensa tuntevan miehistön. Tutkimuksessa havaittiin, että psykiatriset tappiot olivat jälkimmäisessä ryhmässä selvästi pienemmät.

Jom Kippurin sodasta alkaen Israelin asevoimissa on satsattu voimakkaasti sotilasorganisaation ”inhimillistä tekijää” koskevaan käyttäytymistieteelliseen tutkimukseen. Tämän kehityksen taustalla ovat Israelin käymät sodat ja niistä saadut käytännön kokemukset.

Tähtien sodan ensimmäinen taistelu käytiin Persianlahdella. Moni suomalainen varusmies saattaa noiden tapahtumien jälkeen ihmetellä, ovatko sotilaiden käyttäytymiseen vaikuttavat sosiologiset, sosiaalipsykologiset ja psykologiset seikat eli sotilasorganisaation ”inhimillinen tekijä” jäämässä nopeasti kehittyvän aseteknologian jalkoihin. Jyräävätkö Tornado-rynnäkökoneet laserohjattuine täsmäaseineen meitin?

”Hyvä jätkä pärjää”

USA:n asevoimien tutkijat hahmottelivat 1980-luvun lopulla tulevaisuuden taistelukentän kuvaa. Heidän laatimastaan skenaariosta käytetään ammattipiireissä nimitystä ”AirLand Battle 2000”. Kysymyksessä on kolmessa ulottuvuudessa tapahtuva intensiivinen, korkeaa teknologiaa soveltava taistelu.

Vaikka tutkijatkaan eivät ole asiasta yksimielisiä, on USA:n armeijan tutkimusinstituutin johtaja eversti William Henderson ennustanut, että AirLand Battle 2000-skenaariion mukainen taistelu tulee lisäämään sotilasorganisaation ”inhimillisen tekijän” tärkeyttä sotilasorganisaatiossa.

Eversti Hendersonin arvio saa taustatukea myös eräältä vanhemman saapumiserän mieheltä. **Zenophon**-niminen sotilasjohtaja kiteytti 2300 vuotta sitten erään seitsemän kuukautta kestäneen sotilaallisen operaation kokemukset seuraavaan ajatukseen: ”Tiedättekö, olen varma siitä, että lukumäärä tai voima eivät tuo voittoa sodassa; mutta se armeija, joka menee taisteluun tahdoltaan voimakkaampana, sen viholliset eivät yleensä pysty vastustamaan sitä.”

Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että se ryhmänjohtaja tai joukkueenjohtaja, jota alaiset pitävät hyvänä jätkänä ja jonka porukassa on hyvä me-henki, pärjää vaikeimmissakin kriisitilanteissa.

JOTOS – JOUKKOJEN OMATOIMINEN MIELIPITEIDEN SEURANTAJÄRJESTELMÄ ³

Tuusulassa jokin aika sitten pidetyllä JOTOS-kurssilla eräs kurssilaisista heitti kysymyksen, mistä JOTOS-niminen puolustusvoimissa käytössä oleva tietokoneohjelma on saanut alkunsa ja miten se on kehitetty. Kurssitauon aikana tämän artikkelin kirjoittaja raapusteli paperille muutamia muistikuvia asiasta. Niitä myöhemmin puhtaaksi naputeltaessa löytyi pari kirjallista dokumenttiakin, mutta lukijaa ei tässä ruveta vaivaamaan lähdeviitteillä. Seuraavassa esitetään vain jokunen hajanainen muistikuva asian tiimoilta. Artikkelin lopussa kerrotaan yleisemminkin puolustusvoimissa nykyään pidettävistä kyselyistä.

1. Kokous pääesikunnassa

Toukokuussa 1989 pääesikunnan sotilaspsykologian toimiston päällikkö Juhani Sinivuo ja artikkelin kirjoittaja saivat kutsun kokoukseen pääesikunnan tiedotusosastolle. Everstiluutnantti Kari F Jääskeläinen kertoi, että silloiset reserviläistutkimukset ja varusmiestutkimukset olivat hänen mielestään liian hitaita ja kohdistuivat liian suuriin otoksiin. Olisi luotava reserviläisistä koostuva tutkimusorganisaatio, joka kykenisi mittaamaan nopeasti ja luotettavasti joukkojen tai niiden osien mielipiteet. Tutkimuslaitteiston pitäisi olla kenttäkelpoista ja säänkestävää ja sen tulisi mahdollistaa tutkimuksen nopea suorittaminen.

Tällaista järjestelmää päätettiin kokeilla ja kehittää puolustusvoimien vuoden 1990 pääsotaharjoituksessa. Tiedotusosaston päällikkö everstiluutnantti Kari Kokkonen hyväksyi lopullisen suunnitelman kevättalvella 1990. Taustana voidaan nähdä pääesikunnan tiedotusosastossa jo 1970-luvun lopulla käynnistetty suunnittelu ja kokeilutoiminta, jossa oli tavoitteena sodanajan joukkojen taistelutahdon mittaamenetelmien kehittäminen ja niiden käyttöön kykenevien tutkijoiden kouluttaminen. Järjestelmää kehittivät ansiokkaasti komentaja Jukka Heinonen ja everstiluutnantti Timo Apajakari.

Tutkimusmenetelmäksi vuoden 1990 pääsotaharjoituksessa valittiin kirjallinen kysely, jota täydennettäisiin haastatteluilla ja havainnoinnilla. Kyselyvastausten tallennus tietokoneelle ja tietokoneajot päätettiin tilata ostopalveluina Taloustutkimus Oy:ltä. Kirjoittaja, joka tuolloin palveli tutkijana Sotakorkeakoulussa, laati kysymyssarjan ensimmäisen luonnoksen. Kyselylomake, joka kehiteltiin pääesikunnan sotilaspsykologian toimistossa, oli valmistettu ohuesta pahvista ja siihen vastattiin lyijykynällä ”kruksaamalla”. Lomake oli ”kenttäkelpoisen”, siihen saattoi vastata esimerkiksi seisaallaan maastossa.

Säänkestävyyteen varauduttiin myös ohuilla läpinäkyvillä muovipusseilla, joita kirjoittaja Jääskeläisen käskystä osti erään valintamymälän hedelmäosastolta tutkimusryhmän lähtiesä harjoitukseen. Kovalla sateella kyselylomake voitaisiin tutkijoiden suunnitelman mukaan täyttää lyijykynällä muovipussin sisällä (tätä ei ole koskaan testattu tositilanteessa, mutta jatkossa muovipussien havaittiin sen sijaan soveltuvan erinomaisesti lomakkeiden ja lyijykynien pakkaamiseen).

³ Tämä artikkeli on julkaistu aikaisemmin: Sotilasaikakauslehti 4/2002, 66–71.

2. Pääsotaharjoituksessa

Harjoitus 90:n yhteydessä pidettyyn tiedotusosaston kertausharjoitukseen osallistui Jääskeläisen, Sinivuon, majuri Tapio Niitynperän ja kirjoittajan lisäksi kahdeksan reserviläistä, jotka siviilissä olivat yliopistoissa ja markkinatutkimuslaitoksissa työskenteleviä tutkijoita ja psykologeja. Heistä Taloustutkimus Oy:n tutkimusjohtajalla maisteri Risto Sinkolla oli kokemusta jo 1980-luvulla järjestetyistä em. erikoistiedotuksen kertausharjoituksista ja maisteri Erkki Lehdellä siviiliyritysten tutkimustoiminnasta.

Kysely suoritettiin harjoituksen kestäessä yli tuhannelle reserviläiselle. Tutkijat veivät lomakkeet itse vastaajille maastoon ja keräsivät ne vastaamisen jälkeen. Tutkijoiden pelko siitä, etteivät reserviläiset haluaisi vastata kyselyyn, katosi heti ensimmäisen vastaajaryhmän kohdalla. Jääkärijoukkueen maastopukuiset reserviläiset vastasivat kyselyyn ilmeisen kiinnostuneina. Tilanne huipentui tutkijoiden ollessa jo poistumassa jääkärijoukkueen alueelta. Metsästä juoksi tutkijoiden perään hengästynyt reserviläinen, joka sanoi kuulleen kyselyä, mutta myöhästyneensä. Hän vaati saada myös ”täyttää lapun”.

Kirjallisen kyselyn vastauslomakkeet vietiin yöllä autolla Taloustutkimus Oy:n Helsinkiin, jossa joukko naistenkilöitä alkoi heti naputella niitä vastaus kerrallaan tietokoneen muistiin. Sen jälkeen aloitettiin tietokoneajot. Tulokset tuotiin automaattisesti takaisin tutkimusryhmälle, joka analysoi ne ja valmisti esityksineen. Tutkimus onnistui hyvin ja tutkimusryhmä kykeni raportoimaan tutkimustulokset Harjoitus 90:n johdolle harjoituksen loppuvaiheessa.

3. Kokeilu Rovajärvellä

Helmikuussa 1992 pääesikunnan tiedotusosasto kokosi samantyyppisen tutkimusryhmän Rovajärven kenttätykistöleirille. Reserviläistutkimuksen tekoa ideoitiin kenttätykistöleirin järjestäjien kanssa Rovajärvellä kesällä 1991. Leirin järjestäjät tiedustelivat, milloin tutkimuksen tulokset saataisiin käyttöön. Jääskeläinen ilmoitti mukana olleiden siviilitutkijoiden hämmästykseksi, että tutkimustulokset esitellään harjoituksen loppuvaiheessa. – Aikataulu tuli selväksi, mutta ulkopuolisten tutkimuspalvelujen käyttö Rovajärvellä käsin olisi tällä aikataululla mahdotonta. Sotilaspsykologian toimisto joutui kehittämään tutkimusmenetelmää nopeammaksi.

Sattumalta kävi ilmi, että markkinoille oli tullut uudentyyppisiä, kannettavia vastauslomakkeiden optisia lukulaitteita. Yksi sellainen ostettiin kokeiltavaksi. Laitetta varten kehitettiin sotilaspsykologian toimistossa kenttäkelpoiset, ohuesta pahvista valmistetut optisesti luettavat vastauslomakkeet. Lomakkeiden ensimmäiset kokeiluversiot tehtiin liimaamalla paperisia Yleisvastauslomakkeita päällekkäin ja vastakkain. Laitteen maahantuojan mukaan tällaista yritettiin ensimmäistä kertaa. Kirjoittaja testasi lomakkeiden säänkestävyyttä täyttämällä niitä lumihangessa Katajanokalla. Samoihin aikoihin tuli markkinoille ensimmäinen mikrotietokoneessa toimiva versio SAS-tilasto-ohjelmistosta.

Rovajärven kenttätykistöleirille lähettäessä tutkimusryhmällä oli mukanaan mikrotietokoneet, joihin oli ladattu SAS-tilasto-ohjelmat ja graafiset esitysohjelmat, uudet Kaiser optical

mark reader 16 -merkkiset kannettavat lomakkeiden optiset lukulaitteet sekä väriprintterit esityskalvojen tekoa varten. Tutkimusryhmään kuului Jääskeläisen, Sinivuon, kirjoittajan ja Niitynperän lisäksi kymmenen reserviläistä. Reserviläisten vanhimpana toimi apulaisprofessori, reservin luutnantti Juha Vuorinen Turun yliopistosta ja muita olivat mm. maisteri, reservin luutnantti Risto Sinkko, psykologi, reservin luutnantti Mika Hatakka, maisteri Erkki Lehti ja opiskelija Juha Siira.

Tällä kertaa ei tarvittu enää ulkopuolelta ostettuja tutkimuspalveluja, tutkimusryhmä pystyi toteuttamaan koko tutkimuksen täysin itsenäisesti mukanaan omilla ajoneuvoillaan kuljettamallaan laitteistolla. Tutkijat veivät lomakeniput joukoille maastoon ja keräsivät ne vastaamisen jälkeen itse pois. Tutkijoiden varustukseen kuuluivat myös aseet, lumipuvut ja sukset. Reserviläistutkijat lukivat lomakkeet seuraavana yönä optisilla lukulaitteilla tutkimusasemalla, Rovajärven rannalla sijainneessa pienessä hirsirakennuksessa. Vastausaineisto analysoitiin SAS-tilasto-ohjelmistolla (jakaumat, ristiintaulukointi, keskiarvot, korrelaatiot, faktorianalyysi jne.) ja tutkijat valmistivat esittelyaineiston Harward Graphics-ohjelmalla ja väriprinttereillä.

4. Kahvitauko Gyltön sotilaskodissa

Tätä seurasivat useat kertausharjoituksissa toteutetut vastaavanlaiset tutkimukset. Eräs niistä tehtiin Gyltön linnakkeella pidetyssä rannikkolinnakkeen kertausharjoituksessa keväällä 1993. Rannikkolinnakkeen harjoitusta johti majuri Sakari Kinnarinen. Harjoituksen aikana kolmimiehinen tutkimusryhmä, jo vuoden 1990 pääsotaharjoituksen reserviläistutkimuksessa mukana olleet kokeneet reserviläiset Risto Sinkko ja Erkki Lehti sekä tämän kirjoittaja, ideoi keinoja, joilla kyselytutkimus saataisiin suoritettua vieläkin nopeammin ja helpommin. Vielä tuolloin tutkimus edellytti ammattitutkijoiden läsnäoloa ja SAS-tilasto-ohjelman hallintaa. Linnakkeen sotilaskodissa harjoituksen loppuvaiheessa pidetyssä neuvottelussa päädyttiin ideaan, että jostakin valmiista taulukkolaskentaohjelmasta muokattaisiin puolustusvoimille oma versio reserviläiskyselyn nopeaa tulostusta varten. Yhdessä lomakkeiden kannettavan optisen lukulaitteen ja kenttäkelpoisten vastauslomakkeiden kanssa ohjelma saattaisi mahdollistaa kyselyn helpon reaaliaikaisen toteutuksen kertausharjoituksessa.

5. PvKK perustetaan

Vuonna 1993 perustetun Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskuksen (PvKK) ensimmäinen johtaja everstiluutnantti Kari F Jääskeläinen määräsi PvKK:n tutkimusosaston päällikön Juhani Sinivuon ehdotuksesta kesällä 1993 kahden miehen työryhmän kehittämään Gyltössä ideoitua reserviläistutkimusten kyselyjärjestelmää. Työryhmään nimettiin atk-suunnittelija Juha Lång (Pc-Soft Ky, Kuopio, nykyään Mindcom) ja kirjoittaja. Työryhmälle annettiin yleisluontoinen tavoite ja muuten vapaat kädet.

Työryhmä luopui pian ajatuksesta käyttää järjestelmän pohjana jotain markkinoilla olevaa taulukkolaskentaohjelmaa. Tämä olisi näet johtanut lisenssimaksuihin ja tekijänoikeusongelmiin ja olisi sitonut puolustusvoimat tiettyyn ohjelmaan. Päätettiin suunnitella ja

tehdä puolustusvoimille kokonaan oma mikrotietokoneohjelma, joka reserviläiskyselyjen lisäksi soveltuisi myös varusmieskyselyihin ja muunkinlaisiin kyselyihin.⁴

Uutta olisi mikrotietokoneohjelman kytkeminen yhteen optisen lukulaitteen ja kenttäkel-poisten vastauslomakkeiden kanssa. Näin syntyisi kenttäkelpoinen, laitteistoltaan halpa ja kevyt, helposti liikuteltava, suurtietokoneista ja tietoverkoista kokonaan riippumaton tutkimusjärjestelmä. Järjestelmän nimeksi tuli ”joukkojen omatoiminen mielipiteiden seuranta-järjestelmä”, lyhennettynä JOTOS (kirjoittajan keksimä nimi). JOTOS-tietokoneohjelman ensimmäinen toimiva versio valmistui monien vaikeuksien jälkeen toukokuussa 1995.

6. Kokeiluja joukoissa

Koska kyseessä oli joukkojen omatoimisiin tutkimuksiin tarkoitettu järjestelmä, todettiin joukoissa vapaaehtoisesti tehtävät kyselyt parhaaksi tavaksi kehittää järjestelmää, mikäli vapaaehtoisia kokeilijoita löytyisi. Kokeiluista ja mahdollisista vaikeuksista ja epäonnistumisista saadun palautteen perusteella tietokoneohjelmaa, lomakkeita, kysymyssarjoja ja ohjeistusta voitaisiin sitten kehittää.

Kaikkein ensimmäinen JOTOS-kysely tehtiin majuri Jarmo Valtimon johdolla Hangon Rannikkopatteriston kertausharjoituksessa touko-kesäkuun vaihteessa 1995. Seuraava kysely tehtiin kesäkuussa Viestirykmentin kertausharjoituksessa everstiluutnantti Olavi Tontterin toimesta. Kolmannen kyselyn tekivät VTL Matti Vihanto ja majuri Antti Arpiainen Lohtajan ilmatorjuntaleirillä (JOTOS-kyselyt otettiin sen jälkeen ilmatorjuntaleirien ohjelmaan). Varsinais-Suomen Ilmatorjuntarykmentissä JOSTA kokeiltiin elokuun lopussa varusmieskyselyyn luutnantti Olli-Pekka Jokelan toimesta (seuraavana syysynä VSItR osti oman optisen lukulaitteen uusia kyselyjä varten). Kesällä 1995 tehdyt kokeilut onnistuivat jopa hämmästyttävän hyvin ja niitä päätettiin jatkaa.

Elokuussa toteutettiin työilmapiiirikysely Helsingin Sotilasläänin Esikunnassa eversti Pentti Hämäläisen käskystä. Seuraava JOTOS-kysely tehtiin syyskuussa Kaartin Pataljoonan kertausharjoituksessa luutnantti Markku Helteen toimesta ja majuri Juha Tammikiven myötävaikutuksella. Helle pystyi raportoimaan kyselytulokset pataljoonan komentajalle tunti maastossa tehdyn kyselyn jälkeen. Varusmiesten palautekysely tehtiin myös Viestirykmentin yhdessä perusyksikössä yliluutnantti Jari Riihimäen ja kapteeni Jari Aron toimesta. Onnistuneen ensikokeilun seurauksena varusmiesten palautekyselyjä onkin tehty sen jälkeen Viestirykmentissä kaksi kertaa jokaiselle saapumiserälle. Syyskuussa tehtiin edelleen majuri Sakari Kinnarisen käskystä reserviläistutkimus Turun Rannikkorykmentissä. Sinne ostettiin pian oma optinen lukulaite.

Marraskuussa kirjoittaja kävi Santahaminassa esittelemässä JOTOSa Uudenmaan Jääkäripataljoonan komentajalle everstiluutnantti Erkki Nordbergille. Viisi minuuttia kestäneen alkuesittelyn jälkeen kirjoittaja ryhtyi selostamaan ohjelman toimintatapaa yksityiskohtaisemmin. *“Ei sinun tarvitse enää myydä sitä meille, me ollaan jo ‘ostettu’ se”*, Nordberg keskeytti. Asia oli sillä päätetty, joten JOSTA kokeiltiin varusmieskyselyssä myös UudJP:ssä (yliluutnantti Juha Kuurne).

⁴ Artikkelin kirjoittaja suunnitteli ohjelmalta edellytettävät toiminnot ja käyttöliittymän ensimmäisen version sekä tulosteiden sisällön ja ulkoasun, Lång hoiti ohjelmointityön ja molemmat ideoivat käyttöliittymää ja tulosteita edelleen.

Seuraavana talvena (1996) JOTOSsta kokeiltiin varusmies- ja reserviläiskyselyissä eräissä joukko-osastoissa, mm. Suomenlahden Laivastossa Upinniemessä (kapteeniluutnantti Wetterstrandin toimesta ja kommodori Martikaisen aloitteesta), Kotkan Rannikkopatteriston Kirkonmaan linnakkeella (yliluutnantti Jorma Pajulahti), Pohjoisen Maanpuolustusalueen Esikunnassa Oulussa (kapteeni Lauri Kauppinen) ja Jääkäriprikaatin järjestämässä kertausharjoituksessa majuri Markku Happonen toimesta ja eversti Aarno Vehviläisen myötävaikutuksella. Kirjoittaja kävi kussakin varuskunnassa ennen kokeilua esittelemässä laitteistoa ja opastamassa kyselyn tekoa. Vuoden 1996 loppuun mennessä JOTOS-kyselyjä tehtiin eri puolilla useita kymmeniä. Niiden tekeminen perustui tekijöiden vapaaehtoisuuteen lukuun ottamatta pääesikunnan käskemää kokeiluluontoista työilmapiirikyselyä kuudessa joukko-osastossa. Pohjoisella Maanpuolustusalueella kyselyjä ryhdyttiin tekemään sekä varusmies- että reserviläisjoukoille osana joukkojen suorituskyvyn arviointia.

7. Optiset lukulaitteet

Eräänä kyselyiden lähtökohtana oli myös lomakkeiden optisten lukulaitteiden kehitys. Pääesikunnan sotilaspsykologian toimistoon hankittiin jo vuonna 1988 Kaiser optical mark reader 40-merkkinen optinen lukulaite. Laite oli alunperin tarkoitettu psykologisten testien vastauslomakkeiden lukemiseen atk-avusteisessa testauksessa, mutta pian havaittiin sen käytönmahdollisuudet myös kyselytutkimuksissa. Kyselyissä käytettävien optisten vastauslomakkeiden lukeminen tietokoneen muistiin ei enää edellyttänyt matkaa Jyväskylän yliopistoon, jossa 1980-luvun puolivälissä sijaitsi eräs Suomen ainoista optisista lukijoista, henkilöauton kokoinen optinen lomakkeiden lukulaite.

Seuraava kehitysvaihe oli pienikokoisten kannettavien Kaiser omr 16-lukulaitteiden hankkiminen pääesikunnan sotilaspsykologian toimistoon reserviläistutkimuksia varten. Laite oli ”sekä nopea että hidas”, lomakkeet syötettiin laitteeseen käsin yksitellen ja lomakkeen kumpikin puoli luettiin erikseen.

Vuonna 1994 Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus hankki koekäyttöön NSC OpScan 3-merkkisen automaattisyyttöisen optisen lukulaitteen. Jo vuonna 1995 muutamat joukko-osastot (esimerkiksi VSItR) hankkivat samanlaisen optisen lukulaitteen JOTOS-kyselyihin. Samana vuonna pääesikunnan asevelvollisuusosasto myönsi PvKK:n esityksestä määrärahan 21 optisen lukulaitteen hankintaan. Laitteet tulivat sotilasläänien esikunnille kutsunnoissa P-kokeiden luvussa käytettäväksi. Samalla ne kuitenkin loivat mahdollisuuden työilmapiirikyselyjen teolle sotilasläänien esikunnissa. Vuonna 1996 erät joukko-osastot hankkivat optisen lukulaitteen työilmapiirikyselyä ja varusmieskyselyjä varten. Vuonna 1997 pääesikunnan henkilöstöosasto evl Lasse Otrasen ja majuri Jukka Valkeajärven myötävaikutuksella myönsi määrärahan 12 uuden lukulaitteen hankkimiseksi joukkoihin, ja myöhemmin loputkin joukko-osastot ovat hankkineet kukin ainakin yhden lukulaitteen.

8. Vastauslomakkeet

Vielä 1980-luvun lopussa käytettiin optisesti luettavana lomakkeena pientä A5-kokoista lomaketta, jossa oli tilaa 20 taustatietokysymyksen ja 60 varsinaisen kysymyksen vastauksille. 1990-luvun alussa puolustusvoimien kyselyjä varten kehitettiin oma optisesti koneella luettava puolustusvoimien ”Yleisvastauslomake”, jonka kehittämiseen Sinivuon ja kirjoittajan lisäksi osallistui mm. suunnittelija Päivi Parmala Puolustusvoimien Atk-laitokselta. Varsinaisten kysymysten tai väittämien määrä nostettiin kuudestakymmenestä 120:een ja vastausvaihtoehtojen määrä viidestä kymmeneen. Lomake oli tarkoitettu lähinnä nimetömiin kyselyihin, mutta myös henkilötunnuksen merkitseminen taustatiedot-kenttään tehtiin mahdolliseksi. Tätä lomaketta on sittemmin käytetty puolustusvoimissa lähes kaksi miljoonaa kappaletta.⁵

9. Kurseja Tuusulassa

Koska pääosa kyselyiden toimeenpanovastuusta on annettu joukoille, on PvKK:ssa järjestetty vuodesta 1997 lähtien kaksi- tai kolmipäiväisiä JOTOS-kurseja, joissa on koulutettu joukko-osastojen vastuuhenkilöitä kyselyiden ja viime aikoina myös varusmiesten monivalintakokeiden ja syväjohtamisen palautekyselyiden toteuttamiseen. Koulutusta on annettu myös kadettikursseilla. Kouluttajina ovat toimineet Pirjo Horsma, Olli Vainio, Jari Riihimäki, kirjoittaja ja Sampsa Väntsi.

10. Myyntiä ilman markkinointia

Ohjelmaa ei ole millään tavalla ”markkinoitu”, mutta puolustusvoimat on pyynnöstä myynyt muutaman yksittäisen JOTOS-tietokoneohjelman lisenssin ulkopuolisillekin. Rajavartiolaitos on tehnyt työilmapiirikyselyjä puolustusvoimien tapaan ja syväjohtamisen kyselyjäkin on siellä ainakin kokeiltu. Järjestelmää on kokeiltu myös Niinisalossa ja sen hyödyntämistä Pfp-harjoituksissa on ideoitu (majuri Janne Oksanen).

Jotta kukaan ei saisi pienestä asiasta turhan ”suurellista” kuvaa, voi myös kertoa, että tämän erittäin yksinkertaisen tietokoneohjelman lisenssimaksu on tietenkin sen verran halpa, että puolustusvoimat ei ole muutaman yksittäisen lisenssin myynnistä todellakaan päässyt ”rikastumaan”. Onpahan jokin osa kehittämiseen menneistä (useimpiin tietokoneohjelmiin verrattuna kuitenkin hyvin vähäisistä) rahoista sentään saatu takaisin.

Joitakin käyttäjiä on ilmeisesti kiinnostanut se, että simpppelin tietokoneohjelman ja optisen lukulaitteen avulla aikaisemmin hankalaksi koettu prosessi, kirjallisen kyselyn teko ja yksinkertainen tulostus kuvioina ja numeroina, on onnistunut helposti ilman ulkopuolista apua. ”Tunnissa tutkijaksi...”

⁵ Yleisvastauslomakkeita ja niistä kehitettyjä Tiedonkeruulomakkeita on vuosina 1994–2009 käytetty puolustusvoimissa JOTOS-kyselyissä yli kuusi miljoonaa kappaletta

11. Kehittäminen

JOTOS-ohjelmaa, vastauslomakkeita ja erilaisia kysymyssarjoja on kehitetty edelleen PvKK:ssa työryhmätyönä. Juha Lång on tehnyt ohjelmointityön ja osallistunut sisällön ideointiin PvKK:n tutkimusosaston työryhmässä, johon ovat lisäksi kuuluneet Jari Riihimäki, Pirjo Horsma, Olli Vainio ja kirjoittaja. Vainio on kehittänyt Yleisvastauslomakkeen tilalle uuden parannetun version, "Tiedonkeruulomakkeen". Horsma on vastannut koulutuksen lisäksi käyttäjien konsultoinnista ja laatinut helposti omaksuttavat graafiset käyttöohjeet. Paljon ideoita on saatu Tuusulassa pidettyjen JOTOS-kurssien aikana kurssien osanottajilta. Tietokoneohjelmaan ja ohjeistukseen on tehty muutoksia jopa kurssien aikana.

Uutena kehityskohteena on joukkotuotettujen sodan ajan joukkojen kiinteyden ja ryhmäilmiöiden atk-pohjainen sosiometrinen mittausjärjestelmä, jota kehitetään JOTOS-ohjelman osana (työryhmä Sinivuo, kirjoittaja, Lång, Riihimäki). Koti- ja ulkomainen sotilassosiologinen ja sotilaspsykologinen tutkimustieto viittaa siihen, että ryhmien ja joukkueiden kiinteyden on sodan ajan joukon taistelutehon tärkeä elementti.

Mikäli jatkossa päästään joukkotuotettujen joukkueiden ja ryhmien helppoon, reaaliaikaiseen kiinteyden ja ryhmäilmiöiden mittaukseen, lieene mahdollista kehittää tätä kautta osaltaan joukkotuotannon aikaansaamien sa-joukkojen taistelussa selviytymiskykyä. Tämän järjestelmän kehittäminen ja siihen sisältyvä tutkimus liittyy myös pääesikunnan koulutusosaston vuonna 1998 käynnistämään "Taistelun tutkimus"-projektiin.

KYSELYTUTKIMUKSET PUOLUSTUS- VOIMISSA ⁶

Joukoissa tehtyjen kokeilujen tuloksena on alkuaan reserviläistutkimusten ”sivutuotteena” syntynyt JOTOS-ohjelma optiseen lukulaitteeseen yhdistettynä lisännyt erilaisten kyselyjen määrää ja nopeuttanut erilaisten valtakunnallistenkin kyselyjen käyttöönottoa puolustusvoimissa. Säännöllisesti tehtävät henkilökuntatutkimukset ja varusmieskyselythän olivat olleet keskeytyksissä 1990-luvun alkupuolelta lähtien, vaikka erillisiä kyselytutkimuksia olikin tehty.

1. Työilmapiirikyselyt

Vuoden 1993 loppupuolella pääesikunnan henkilöstöosasto käski Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskusta (PvKK) asiasta käytyjen keskustelujen jälkeen ryhtymään toimenpiteisiin työilmapiiriä, työmotivaatiota ja johtamisilmastoa koskevien mittareiden ja niiden käyttöjärjestelmän aikaansaamiseksi. Työilmapiirikyselyä ja niiden toteuttamisjärjestelmää kehittäneeseen PvKK:n (alun perin kirjoittajan) aloitteesta vuonna 1994 perustettuun työryhmään kuuluivat aluksi johtajana majuri Jarmo Helenius ja sittemmin Jukka Valkeajärvi ja heidän lisäksi kirjoittajan (sihteeri) ohella koulutuspäällikkö Riitta Nyrhilä Puolustusministeriöstä, majuri Timo Junttila, kapteeni Jukka Orava ja majuri Esa Salminen. Myöhemmissä vaiheissa työhön osallistuivat myös tutkija Matti Vihanto, kapteeni Sampsa Väntsi, luutnantti Antti Pienimäki, maisteri Riitta Ruotsalainen, kapteeniluutnantti Jari Wetterstrand, sosiaalikuraattori Marjut Stenholm sekä toimistosihteerit Pirjo Naumanen ja Raili Mannonen. Taustatukea ja asiantuntemusta on saatu Juhani Sinivuolta.

Tekniseksi lähtökohdaksi työryhmä otti reserviläiskyselyjä varten kehitetyn JOTOS-järjestelmän optisine lukulaitteineen. Työilmapiirikyselyn kysymyssarja perustui osittain Puolustusministeriön naistutkimuksen (Harinen, Junttila, Nyrhilä, Sinivuo 1992) kysymyssarjaan, jota varten käytiin aikoinaan ryhmätyönä läpi runsaasti tutkimuskirjallisuutta ja aikaisempia kysymyssarjoja. Mukana on myös professori Raija Kalimon Työterveyslaitoksella kehittämän työuupumusmittarin osa.

Säännöllisesti tehtävät puolustusvoimien valtakunnalliset työilmapiirikyselyt käynnistettiin vihdoinkin pääesikunnan pysyväisasiakirjalla vuonna 1997. Työilmapiirikyselyjärjestelmän kehittämistä ja käyttöönottoa on 1990-luvun loppupuoliskolla ideoinut ja johtanut majuri Jukka Valkeajärvi pääesikunnan henkilöstöosastolta.

Vuonna 1999 ilmestyi kapteeni Jari Pääsinniemen esiupseerikurssin tutkielma, jossa tarkasteltiin työilmapiirikyselyn toteuttamista ja ”jälkihoitoa” kymmenessä joukko-osastossa. Tuloksista ilmeni, että työilmapiirikyselyn tuloksia ei läheskään kaikissa joukko-osastoissa osattu riittävästi hyödyntää. Samaan viittasi muukin ”kentältä” saatu palaute. Tämän pohjalta laadittiin hyödyntämistä helpottamaan vuonna 2000 työyksikön päälliköille tarkoitettu koulutuskansio. Kansiota täydennettiin koulutusilaisuuksilla, joissa jokaiselle perusyksikön

⁶ Tämä artikkeli on julkaistu aikaisemmin: Sotilasaikakauslehti 6-7/2002, 62–66.

päällikölle ja esikuntien osastopäällikölle annettiin koulutusta siitä, miten työilmapiiirikyselyn tulokset hyödynnetään ruohonjuuritasolla.

Koulutuskansion valmistamista on johtanut maisteri Tiina Laisi pääesikunnan henkilöstö-osastolta. Luonnosversiota testattiin Porin Prikaatissa ja Karjalan Prikaatissa. Kansion ideana on se, että työyksikön henkilöstö valitsee päällikön johtamassa purkutilaisuudessa työilmapiiiritulosten pohjalta yhden ja vain yhden huonosti olevan asian, joka yhdessä päätetään hoitaa kuntoon realistisella aikataululla.⁷

Vuonna 2000 työilmapiiirikysely (palvelusilmapiiirikysely) päätettiin toteuttaa myös Libanonissa ja Kosovossa palvelevien suomalaisten rauhanturvajoukkojen keskuudessa. Ensimmäisen palvelusilmapiiirikyselyn toteuttivat Libanonissa Tiina Laisi ja Veera Lappalainen pääesikunnan henkilöstöosastolta (kyselyaineiston keräämisessä avustivat myös kapteeni Ilkka Järnefelt ja yliluutnantti Markku Helle PvKK:sta). Jo tätäkin aikaisemmin maisteri Kaija-Leena Saksola teki tämäntyyppisen kyselyn Makedoniassa NORDBAT:issa. Jatkossa on tarkoitus suorittaa palvelusilmapiiirikysely Kosovossa vuosittain. On myös selvitetty mahdollisuuksia osittaiseen kysymyssarjojen yhdistämiseen mm. eräiden NATO-maiden kanssa PSO-joukkoihin kohdistuvissa kyselyissä.

2. Varusmieskyselyt

Everstit Erkki Nordberg ja Kalle Liesinen sekä majuri Hannu Räisänen ja loppuvaiheessa erityisesti majuri Jyrki Lahdenperä pääesikunnan koulutusosastosta ovat saaneet aikaan sen, että säännölliset varusmieskyselyt aloitettiin joukoissa jälleen 1990-luvun loppupuolella. Eversti Nordberg käski toteuttaa varusmieskyselyn JOTOS-järjestelmällä jo II/97 saapumiserän kaikille varusmiehille ja kokeilua jatkettiin vuosina 1998–1999. Vuodesta 2000 alkaen jokaiselle varusmiesten saapumiserälle pidetään loppukysely kaikissa varusmiehiä kouluttavissa joukko-osastoissa.

Varusmiesten loppukyselyn kysymyssarjan kehittämistä ja saapumiserien säännöllisen loppukyselyn käyttöönottoa on johtanut pääesikunnan koulutusasto, jossa vastuuhenkilönä ja kehittäjänä on ollut majuri Jyrki Lahdenperä yhteistyössä PvKK:n kanssa. Kysymyssarja perustuu suurelta osin aikaisempiin varusmiestutkimuksiin. Kysymyssarjassa kartoitetaan mm. seuraavia aihealueita: puolustustahto, palvelusmotivaatio, koulutuksen haasteellisuus, koulutuksen tavoitteet, palaute, luottamus joukon suorituskyykyyn sodassa ja arvio ryhmänjohtajista. Tavoitteena on tuottaa monipuolista tietoa puolustusvoimien eri toimialoille (mm. koulutus, tiedottaminen, vaatetushuolto, rekrytointi).

Kysymyssarjan uusimman version kehittämiseen on osallistunut pääesikunnan koulutusosaston, PvKK:n ja joukko-osastojen upseereiden ja kouluttajien lisäksi tieteellisenä asiantuntijana Turun yliopiston psykologian laitos. Kysymyssarjan uusimmassa versiossa on silti vielä mukana runsaasti jo Varusmiestutkimus 92:ssa olleita (kirjoittajan aikoinaan laatimia) kysymyksiä, joka mahdollistaa pitkienkin aikasarjojen laskemisen.

⁷ Koulutuskansio työyksikön päälliköille (Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, 2000), myöhempi versio v. 2004 ”Käytännön ohjeita työilmapiiirikyselyn tulkintaan työyksikössä” (Tiina Laisi, Jari Pääsinniemi, Olli Harinen).

Vastauslomakkeiden optinen luku tapahtuu joukko-osastossa ja tulokset on mahdollista tulostaa perusyksikön tarkkuudella. Perättäisistä saapumiseristä saadaan laskettua aikasarjoja. Maanpuolustusalueen esikunnan taholla puolestaan voidaan vertailla joukko-osastojen tuloksia toisiinsa ja seurata tulosten kehittymistä.

3. Varusmiesten monivalintakokeet

JOTOS-järjestelmän uuden osan eli varusmiesten atk-pohjaisen monivalintakokeen on ideoinut ja kehittänyt kapteeni Jari Riihimäki Viestirykmentistä. Monivalintakokeessa varusmiehet merkitsevät koekysymysten vastaukset optiselle vastauslomakkeelle (vastaaminen suoraan tietokoneella on myös mahdollista). Kokeen jälkeen ohjelma ”korjaa kokeen” eli arvostelee vastaukset ja antaa kullekin varusmiehelle arvosanan. Kokeen tulokset ovat käytettävissä lähes välittömästi koetilaisuuden jälkeen. Kokeen yhteistulokset on mahdollista esitellä varusmiehille havainnollisesti heti kokeen jälkeen, jolloin tulosten esittelytilaisuus on samalla erittäin tehokas opetus- ja kertaustilaisuus.

Ensimmäisen JOTOS-monivalintakokeen järjesti varusmiehille puolustusvaliokunnan jäsen, kansanedustaja Outi Siimes palvellessaan kesällä 1997 kansanedustajan tehtävänsä sijasta upseerikokelaana PvKK:n tutkimusosastossa. Siimes laati oikeudenhoidon kokeen kysymyssarjan ja piti kokeen Helsingin Ilmatorjuntarykmentin varusmiehille.

Siimes osallistui myös varusmiesten loppukyselyn kysymyssarjan tekemiseen. Helteisinä kesäpäivinä kysymyssarjoja laadittiin Tuusulanjärven rannalla, Upseerikerhon pihaa varjostavien tammien katveessa.

JOTOS-monivalintakokeen ensimmäinen valtakunnallinen koekysymyssarja lähetettiin joukko-osastoille hyödynnettäväksi talvella 2000 pääesikunnan koulutusosaston (majuri Hannu Hyppönen) toimesta. Laajaan käyttöön otettuna varusmiesten monivalintakoejärjestelmä voisi eräiden arvioiden mukaan säästää kouluttajien työaikaa joukko-osastoissa jopa miestyövuosia. – Joka tapauksessa monivalintakoejärjestelmä tehostaa oppimista ja varusmieskoulutusta, ja tästä huolimatta ajansäästö voi perinteisiin ”kynä ja paperi”-menetelmällä pidettyihin tentteihin ja kokeisiin verrattuna olla jopa 80%.

4. Syväjohtamisen palautekyselyt

Varusmieskoulutusta uudistettaessa rakennettiin varusmiesjohtajille uusi johtajakoulutusohjelma. Ohjelman rakentamisesta ja sen tutkimustaustasta on vastannut kasvatustieteen tohtoriksi vuonna 2001 väitellyt majuri Vesa Nissinen, joka on toiminut Maanpuolustuskorkeakoulun Johtamisen laitoksella johtamisopin opettajana ja tutkijaesiupseerina. Sekä varusmieskoulutukseen että henkilökunnan peruskoulutukseen sovellettavan johtajakoulutusohjelman perusta on syväjohtamisen malli. Syväjohtamisen malli perustuu sekä ”transformational leadership” -teoriaan että johtamiskäyttäytymisen käsitteelliseen viitekehykseen.

Syväjohtamisen kysymyssarjaa käytetään perusyksiköissä johtamiskäyttäytymisen palautemenetelmänä. Varusmiesjohtajat saavat tällä menetelmällä kootun palautteen omasta johtamis-

käyttäytymisestään kolme kertaa johtajakauden aikana: peruskoulutus-, erikoiskoulutus- ja joukkokoulutuskauden päätteeksi. Viimeinen alaisten arviointi siirretään varusmiesjohtajan palvelustodistukseen. Syväjohtamisen kysymyssarjaa käytetään työyhteisöpalautteen periaattein eli tietolähteinä toimivat niin alaiset, vertaiset, esimiehet kuin arvioitava henkilö itsekin.

Keväällä 2000 tätä varten päivitetty JOTOS-ohjelma ja optinen luku mahdollistavat sen, että ryhmä- ja joukkuetasoilla ei palautetta kerättäessä suoriteta otantaa vaan kaikki henkilöt arvioitavan johtajan lähipiiristä suorittavat arvioinnin. Näin esimerkiksi joukkueen johtajana toimivan upseerikokelaan palaute koostuu lähes 40 arvioijan palautteesta. Palautetietoa käytetään johtajana kehittymisen tukemiseen ja koulutettavat taltioivat kaikki omat arviointinsa tulevaisuutta varten omaan johtajuuskansioon.

Uusi, keväällä 2001 päivitetty JOTOS-ohjelman versio mahdollistaa johtajapalautteen aikaisempaa helpomman ja nopeamman tulostuksen. Arvioinnin kohteena oleva varusmiesjohtaja saa lähes "reaaliaikaisesti" nähdäkseen alaistensa, vertaistensa ja esimiestensä antamat arvoinnit helppolukuisina profiilikuvioina ja voi verrata niitä omaan itsearviointiinsa. Näin hän saa mielikuvan omista heikoista ja vahvoista alueistaan. JOTOS-ohjelmasta tiedot siirretään sähköisessä muodossa Vartti-ohjelmaan palvelustodistukseen printtaamista varten.

5. Reserviläiskyselyt

Reserviläiskyselyitä on kehitetty kahteen suuntaan. Toisaalta PvKK on kouluttanut edelleen reserviläisiä ra- ja sa-tutkimusorganisaatioon, ja järjestelmää on kokeiltu mm. Leijona 94:ssa, KYMI-96:ssa ja viimeksi Vaara 2000-harjoituksessa. "Sivutuotteena" pääsotaharjoituksen järjestäjät ja joukot ovat saaneet reserviläis- ja kouluttajakyselyn tulokset harjoituksen loppuvaiheessa. Esimerkiksi Leijona 94-harjoituksessa kyselyyn vastasi 2900 reserviläistä.

Toisaalta pääesikunnan koulutusosasto on halunnut edistää kertausharjoituksissa henkilökunnan toimesta tehtyjen reserviläiskyselyiden käyttöönottoa. Kenttäkelpoista optisesti luettavaa reserviläislomaketta on kehitelty edelleen kapteeni Olli Vainio (PvKK).

6. Onko "intti" muuttunut?

Jonkinlaisen mielikuvan puolustusvoimissa tehtyjen kyselyiden määrän ja vastaajamäärien kehittymisestä voi saada kirjapainosta tilattujen puolustusvoimien Yleisvastauslomakkeiden määrän kehityksestä vuosina 1994 – 2001:

1994	15 000 lomaketta
1995	16 000 "
1996	72 000 "
1997	239 000 "
1998	254 000 "
1999	424 000 "
2000	378 000 "
2001	478 000 " (tilanne 30.9.2001)

Tämän lisäksi on käytetty suurehko määrä ”kenttäkelpoisia” reserviläistutkimusten lomakkeita. Lomakkeiden kokonaismäärä vuosina 1994–2001 lähenee jo kahta miljoonaa kappaletta (osa, ehkä suurikin, kirjapainosta vuosina 2000–2001 tilatuista lomakkeista saattaa tosin olla vielä varastoituna joukko-osastoissa).⁸

Melkoinen määrä varusmiehiltä, reserviläisiltä ja henkilökunnalta kerättyä nimetöntä koulutus- ja työyhteisöpalautetta on siis siirtynyt organisaatiossa ruohonjuuritasolta ylöspäin. Monen veteraanin ja vanhemman reserviläisen mielikuva ”intistä” hierarkisena järjestelmänä, jossa tiedon (lue: käskyjen, ohjeiden, ”palautteen”) suunta on lähinnä ylhäältä alaspäin, ei ainakaan edellisten lukujen valossa pidä enää läheskään paikkaansa.

Eräänlaisena ”filosofiana” erityyppisten kyselyiden suhteen on se, että joukko-osastot ja esikunnat toteuttavat itse kyselyt ja hyödyntävät niiden tulokset itse omassa toiminnassaan. Koska työilmapiirikyselyn ja varusmieskyselyjen tulokset tulostetaan joukko-osastoissa vuosittain omatoimisesti komppanian, patterin, esikunnan osaston tms. eli ”ruohonjuuritason” tarkkuudella, ei kyselyissä käytetä otantaa, vaan kaikki puolustusvoimissa olevat vastaavat kyselyihin. Käytännössä tulostus tapahtuu tällä hetkellä lähinnä JOTOS-ohjelmaa, optista lukulaitetta ja erilaisia graafisia esitysohjelmia käyttäen (Freelance Graphics, Powerpoint jne).

Yksityisten konsulttiyritysten ja tutkimuspalveluiden käyttöä pyritään kustannussyistä välttämään puolustusvoimissa. Tutkimuskäyttöä, opinnäytetöitä ja joukko-osastojen omaakin jatkokäyttöä varten vastaustiedostot ovat teknisesti helposti siirrettävissä muihinkin laskenta- ja tilasto-ohjelmiin (SAS, SPSS jne.).

Jatkossa käytetään luonnollisesti parhaita käyttökelpoisia ratkaisuja, mm. työasemilta verkossa toimiva kyselyjärjestelmä on kehitteillä.

Pääesikunnan ohjeistamista säännöllisistä varusmiesten, reserviläisten ja henkilökunnan palautekyselyistä syntyvää suurta tietomassaa tiivistetään PvKK:ssa erilaisiksi tulosteiksi ja indekseiksi, mm. HTP-tunnusluvuiksi. PvKK saa vastaustiedostot joukoista sähköisessä muodossa ”reaaliaikaisesti” sisäisen verkon kautta. Nämä tunnusluvut muodostavat osan joukko-osastojen henkilöstötilinpäätöstä, vuosiraporttia ja tulosneuvotteluja. Keskeiset tunnusluvut liitetään osaksi puolustusvoimien julkista toimintakertomusta. Tulokset ovat näin vuosittain tarkastelun kohteina organisaation kaikilla tasoilla.

Osa vastausaineistoista palvelee Maanpuolustuskorkeakoulun opinnäytetöiden tekijöitä. Pääesikunnan henkilöstöosasto, koulutusosasto ja asevelvollisuusosasto tarvitsevat osaa tiedoista toiminnassaan. Pääesikunnan tiedotusosasto käyttää osaa kerätyistä tiedoista puolustusvoimien tiedotustoiminnassa ja pääesikunnan terveydenhuolto-osasto oman alansa työssä. Tutkimustuloksia esitellään myös puolustusvoimain komentajan neuvottelukunnassa. Myös PvKK tekee tuloksista myös laajempia syventäviä raportteja aikasarjoineen ja tilastollisine analyyseineen. Tietoja tarvitsevat myös puolustusvoimien YT-elin ja puolustusvoimien työsuojelun keskustuomikunta, joille niitä raportoidaan vuosittain.

⁸ Maanpuolustuskorkeakoulun TKKK:lta saadun ilmoituksen mukaan Yleisvastauslomakkeita ja Tiedonkeruulomakkeita on vuosina 1994–2009 käytetty JOTOS-kyselyihin yli kuusi miljoonaa kappaletta.

Mainittakoon lopuksi, että säännöllisesti toteutettavien pääesikunnan määräämien varusmieskyselyjen, työilmapiirikyselyiden ja reserviläiskyselyiden lisäksi tehdään vuosittain suuri määrä joukkojen omia kyselyjä, mm. pienempiä varusmieskyselyjä, asiakastyytyväisyyskyselyjä, kurssiarviointeja ja opinnäytetöitä.

RYHMÄKIINTEYS JA RYHMÄNORMIT VARUSMIESKOULUTUKSEN ERÄINÄ TAVOITTEINA ⁹

Affektiivisen alueen koulutustavoitteilla tarkoitetaan yleensä koulutettavina olevien yksilöiden arvoja ja asenteita ja niiden tietynlaista tasoa ja sisältöä. Useimmissa siviilielämän koulutusorganisaatioissa on päämääränä yksilöiden kouluttaminen, joten tämä lähtökohta on niiden kohdalla järkevä. Varusmieskoulutuksessa tätä ei kuitenkaan voida kuitenkaan pitää vielä riittävänä lähtökohtana. Ei riitä, että yksittäiset varusmiehet ovat varusmieskoulutuksen päättyessä esimerkiksi maanpuolustustahtoisia ja omaavat hyvän motivaation (= yksilöitä koskevia affektiivisiä koulutustavoitteita). Varusmieskoulutuksen lopputuloksena on näet – ei suinkaan yksittäinen sotilas – vaan joukkotuotettu ryhmä, joukkue, jaos tai vastaava sodan ajan joukko.

Affektiivisen alueen koulutustavoitteet tuleekin varusmieskoulutuksessa jakaa kahteen osaan:

- yksilöä koskeviin affektiivisen alueen koulutustavoitteisiin (asenteet, esimerkiksi maanpuolustustahto)
- ryhmää koskeviin affektiivisen alueen koulutustavoitteisiin.

Näiden kahden asian välillä on perustavaa laatua oleva ero. Seuraavassa käsitellään ryhmää ja joukkoa koskevaa keskeistä varusmieskoulutuksen affektiivisen alueen tavoitetta, nimittäin ryhmäkiinteyttä.

Koulutettavaan, joukkotuotettuun joukkoon tulee koulutuksen ja palveluajan lopussa olla muodostunut eräitä mitattavissa ja arvioitavissa olevia ryhmätason ominaisuuksia. Näitä ovat:

- pienryhmien kiinteytys (välillä taistelijapari – kaveriporukka – ryhmä – joukkue)
- kiinteässä pienryhmässä (esim. jääkäriryhmä, jääkärijoukkue) vallitsevat ryhmänormit, joiden tulee olla pääosin sopusoinnussa virallisen sotilasorganisaation tavoitteiden kanssa
- luottamukselliset suhteet ao. pienryhmien johtajien ja alaisten välillä

Ryhmäkiinteytys on sementti, joka liittää johtajan alaisuudessa toimivat yksittäiset sotilaat tehokkaaksi, suorituskykyiseksi joukoksi, joka ei hajoa taistelutilanteen aiheuttamassa paineessa.

Ryhmänormit ovat ryhmän omia, epävirallisia käyttäytymissääntöjä, joilla ryhmä kontrolloi jäsentensä käyttäytymistä. Ryhmänormit ovat se välittävä mekanismi, jonka kautta ryhmäkiinteytys vaikuttaa ryhmän jäsenten käyttäytymiseen.

⁹ Tämä artikkeli on julkaistu aikaisemmin: Ryhmäkiinteytys ja -normit varusmieskoulutuksen eräinä tavoitteina. Sotilasaikakauslehti 1/2007, 16–19.

Sosiaalipsykologiassa tätä välitysmekanismia kutsutaan ryhmäpaineeksi. Ryhmä kontrolloi epävirallisten ryhmänormien noudattamista omien sisäisten sanktioidensa (palkinnot ja rangaistukset) avulla. Ryhmänormien sisältöä ja luonnetta on selostettu tarkemmin varusmiesten johtajakoulutuksen opetusmateriaalissa (mm. kalvosarjassa).

Kun ryhmäkiinteyttä tarkastellaan lähemmin, voidaan erotella seuraavat kaksi kiinteyden lajia:

- organisaatiossa samantasoisten sotilaiden välinen kiinteyden, ns. horisontaalinen, vaaka-suora kiinteyden (esim. jääkäriryhmän miehistöön kuuluvat jäsenet)
- joukon johtajien ja johdettavien välillä vallitseva kiinteyden, ns. hierarkkinen tai vertikaalinen, pystysuora kiinteyden (esim. joukkueenjohtaja - alaiset)

Tämän lisäksi voidaan vielä erottaa seuraavat kaksi kiinteyden lajia:

- ”affektiivinen kiinteyden”, jossa on kansanomaisesti ilmaisten kyse siitä, että ryhmän jäsenet tulevat toimeen keskenään, ovat hyvissä väleissä, kaveriteita keskenään
- ”instrumentaalinen kiinteyden”, joka kansanomaisesti ilmaisten tarkoittaa sitä, että tehtävissä taitavat ryhmän jäsenet hakeutuvat yhteen ja muodostavat jopa käskemättäkin yhteistyötä tekevän tiimin

Ristiintaulukoimalla nämä kiinteyden pääulottuvuudet, eli toisaalta horisontaalinen vs. vertikaalinen kiinteyden ja toisaalta affektiivinen vs. instrumentaalinen kiinteyden, saadaan neljä erilaista kiinteyden lajia. Jossakin jääkärijoukkueessa vallitseva mahdollisimman hyvä kiinteyden, jollaista käytännössä on ehkä harvinaista saavuttaa, sisältää siis parhaimmillaan jopa kaikkia neljää kiinteyden alalajia.

Perusyksikössä toteutettavassa joukkueen ja jaoksen koulutuksessa on pyrittävä vähintään siihen, että joukkotuotettuun joukkueeseen, jaokseen (vast) ja näiden alaryhmiin syntyy E- ja J-kauden tuloksena:

- mahdollisimman voimakas horisontaalinen affektiivinen kiinteyden (eli kansanomaisesti ilmaisten hyvät kaverisuhteet ja me-henki)
- myönteiset, organisaation tavoitteiden kanssa sopusoinnussa olevat ryhmänormit (eli kansanomaisesti ilmaisten esimerkiksi porukan kanta, jonka mukaan kukaan ei saa lint-sata telttaa pystytettäessä)

Vertikaalisen kiinteyden (johtaja – alaiset) synnyttämiseen pyritään eri keinoilla (joita ovat mm. varusmiesjohtajien johtajakoulutus palautejärjestelmiseen ja syväjohtamisen arviointiteeneen) kuin em. horisontaalisen kiinteyden synnyttämiseen. Näitä kahta asiaa onkin syytä tarkastella toisistaan erillisinä koulutustavoitteina, joihin pyritään erilaisilla keinoilla.

Ryhmäkiinteyttä ajateltaessa on tärkeää tajuta kaksi asiaa. Ensinnäkin se, että nämä ryhmätason ilmiöt eivät suinkaan ole mitään ryhmien jäseninä olevien yksilöiden asenteita. Nämä ilmiöt ovat ryhmää kokonaisuutena koskevia eivätkä ryhmän jäseninä olevien yksilöiden asenteita tai ominaisuuksia.

Toiseksi on tärkeää tähän liittyen tietää, että mainittujen ryhmäilmiöiden syntyminen joukkotuotettuun joukkoon kestää varsin pitkän ajan. Jokainen tietää, että esimerkiksi jossain seminaarissa ryhmään saattaa syntyä ”hyvä henki” jo parissa päivässä. On keskeisen tärkeää ymmärtää, että sotilasjoukon ryhmäkiinteydessä ei ole kuitenkaan kyse tästä tutusta ilmiöstä, vaan aivan ratkaisevasti eri asiasta. Tulee pitää mielessä, että todellisen pintailmiöitä syvemmän kiinteyden syntyminen varusmiesjoukkoon kestää parhaassakin tapauksessa suotuisten olosuhteiden vallitessa vähintään 3–4 kuukautta. Kun tämä mitattavissa oleva ilmiö on joukkoon syntynyt, se säilyy siinä tietyn aikaa, mutta jos kyseinen joukko/ryhmä hajotetaan, häviää ao. ryhmäilmiö välittömästi.

Oletetaan, että 300 varusmiehen joukko on jaettu kymmeneksi jääkärijoukkueeksi, joihin on varusmieskoulutuksen aikana, esim. E- ja J-kaudella, syntynyt voimakas, mitattavissa oleva sisäinen ryhmäkiinteytys. Jos nämä kymmenen jääkärijoukkuetta J-kauden lopussa hajotetaan (kuten vielä 1980-luvulla meneteltiin), myös ryhmäkiinteytys häviää. Jos nämä kymmenen jääkärijoukkuetta siis hajotetaan, ja muodostetaan heistä taas uudelleen kymmenen eri tavalla koottua jääkärijoukkuetta, ei näissä uusissa jääkärijoukkueissa ole enää jäljellä aikaisempien kokoonpanojen ryhmäkiinteyttä. – Ryhmäkiinteytys on siis ryhmien, ei yksilöiden ominaisuus.

Koulutuksen ja koko varusmiesajan tavoitteeksi voidaan näin ollen mieltää myös ne sosiaalipsykologiset ominaisuudet, joita koulutusprosessin lopputuloksessa, siis tehokkaaseen taisteluun pystyvässä joukkotuotetussa joukossa, pitäisi tutkimustulosten valossa olla jotta se olisi tehokas.

Tärkeää on myös mieltää se, että ryhmäkiinteytys ei ole mitään epämääräistä, ”ilmassa leijuvaa”, vaan aivan konkreettinen ryhmän ominaisuus, jota voidaan mitata, ja jonka määrää ja vaihtelua voidaan ilmaista täsmällisinä tunnuslukuina.

Tämän ilmiön konkreettisuutta kuvastavat myös ne mitä konkreettisimmat ja dramaattisimmat vaikutukset, joita sillä tutkimuskirjallisuuden mukaan on sotilaiden käyttäytymiseen sodassa ja taistelutilanteessa. Korkea ryhmäkiinteytys esimerkiksi ennaltaehkäisee taistelustressireaktioiden syntymistä ja vähentää sotilaiden pelkoa taistelussa. Vähäinen ryhmäkiinteytys on sidoksissa päinvastaisiin taistelukentän ilmiöihin. Tieteellinen näyttö ryhmäkiinteyden myönteisistä vaikutuksista sodan olosuhteissa on (tietäällä edellytyksillä) kiistaton.

Ryhmäkiinteytys ei synny käskemällä

Ryhmäkiinteyttä ei luonnollisestikaan voida ”opettaa” tai kouluttaa suoraan jollekin joukolle kuten sotilaallisia tietoja ja taitoja. Ryhmäkiinteytys syntyy (tai sen syntyminen estyy tai vaikeutuu) epäsuorasti eräiden varusmieskoulutuksen ja varusmiespalveluksen aikana vaikuttavien tilanteiden ja olosuhteiden vaikutuksesta. Jotkut näistä tilanteista ja olosuhteista ovat sellaisia, että perusyksikön päällikkö ja kouluttajat pystyvät vaikuttamaan niihin, ja näin he voivat säädellä ryhmäkiinteyden syntymistä.

Eräitä ryhmäkiinteyden syntymiseen vaikuttavia, osittain toisiinsa limittyviä tekijöitä ovat seuraavat:

- joukon pysyminen mahdollisimman kauan samassa kokoonpanossa
- joukkotuotettavan sa-joukon muodostamisajankohta
- majoitusjärjestelyt
- koulutusryhmien muodostamistapa
- yhteinen, yhteistyötä edellyttävä toiminta (ja ryhmälle annetut tämäntyyppiset tehtävät)
- tehtävät, joista ryhmän jäsen ei onnistu ilman muiden apua tai yhteistyötä
- yhteiset rasittavat kokemukset
- ryhmän itsenäinen ongelmanratkaisu
- ulkoinen uhka, ulkoapäin tuleva paine (vihollinen, joskus oma esimies, olosuhteet jne.)
- yhdessä koettu onnistuminen
- ryhmän jäsenten yhteistoimintaa edellyttävät kilpailut muita ryhmiä vastaan
- yhteiset tunnukset tai merkit pukeutumisessa, ryhmän nimityksessä tms.
- yhteinen vapaa-ajanvietto

Koulutuksen järjestäminen E- ja J-kaudella siten, että ryhmäkiinteydelle luodaan syntymisedellytyksiä, edellyttää kouluttajilta sen miettimistä, miten viikko-ohjelmat, päiväohjelmat ja normaalit koulutustapahtumat tulisi laatia, jotta mahdollisimman monet em. tekijöistä pääsisivät myönteisellä tavalla vaikuttamaan. Samalla on syytä miettiä, pyritäänkö tietyllä toimenpiteellä jääkäriryhmän (vast) vai koko joukkueen tai jaoksen kiinteyden edistämiseen.

Ryhmäkiinteyden mittaaminen ja arviointi

Ryhmäkiinteyden ja ryhmiin syntyvät epäviralliset normit ovat mitattavissa olevia asioita. Ryhmäkiinteyden mittaamiseen on esimerkiksi USA:n asevoimissa kehitetty työkaluja, joista voidaan mainita Combat Platoon Cohesion Questionnaire-kysymyssarja (CPCQ) sekä 20 kysymystä sisältävä Platoon Cohesion Index (PCI). Mittaaminen tapahtuu siten, että sotilaat vastaavat johdetusti ao. kyselyihin, jonka jälkeen voidaan kysymyksistä laskettujen summamuuttujien saamien arvojen avulla vertailla ryhmiä ja joukkueita toisiinsa kiinteyden eri osa-alueilla.

Puolustusvoimissa on myös suoritettu kokeiluja jääkärijoukkueiden ja jääkäriryhmien kiinteyden mittaamiseksi ns. sosiometrisella menetelmällä. Mittaus suoritetaan käytännössä siten, että koulutettu joukko kootaan luokkaan tms., jossa he vastaavat esimerkiksi seuraaventyypisiin klassisiin sosiometrisiin kysymyksiin (jotka tässä on sovitettu sotilasorganisaatioon):

- Ketkä ovat parhaita kavereitasi joukkueessasi? Voit valita yhden tai useampia henkilöitä joko oman ryhmäsi sisältä tai koko joukkueestasi.
- Mikäli joutuisit todelliseen taistelutilanteeseen, kenet/ketkä joukkueesta valitsisit taistelupariksesi? (Valitse korkeintaan kolme henkilöä.)

- Kenet valitsisit taistelutilanteen johtajaksi, jos virallista ryhmänjohtajaa ei olisi nimitetty? (Myös nykyinen ryhmänjohtaja käytettävissä; vastaa tähän kysymykseen vaikka olisit itse ryhmänjohtaja.)
- Ketkä kuusi henkilöä valitsisit ryhmääsi taistelutilanteessa?

Tämän jälkeen vastaukset käsitellään seuraavasti:

- sosiometrinen kysymysten vastaukset siirretään sosiomatriiseihin
- sosiomatriisien avulla piirretään sosiogrammat kysymyksittäin, ryhmittäin ja joukkueittain ja lasketaan ryhmäkiinteyden mittalukuja

Puolustusvoimissa on tekeillä kehittämistyö, jonka seurauksena sosiometrinen mittaus ja tulostus voidaan suorittaa perusyksikössä tietokoneavusteisesti esimerkiksi J-kauden lopussa. Jatkossa tämäntyyppinen ryhmäkiinteyden mittaus tullaan liittämään myös J-kaudella tapahtuvaan joukkojen suorituskyvyn arviointiin.

Kouluttaja voi myös havainnoida koulutettavan joukon kiinteyttä tarkkailemalla huolellisesti sen toimintaa. Voimakkaan ryhmäkiinteyden merkkejä ovat esimerkiksi:

- vapaa-ajan vietto yhdessä
- ryhmään kuuluvien henkilöiden auttaminen marsseilla ja muussa koulutuksessa
- toisten ryhmään kuuluvien henkilöiden tekemien laiminlyöntien ja virheiden peittely
- ryhmän yrityshalu kilpailutilanteessa tai koulutukseen sisältyvää ryhmän suoritusta mitattaessa
- hyvä kaveruus, huumori
- ryhmän normeista poikkeavien yksilöiden pakottaminen yhdenmukaiseen käyttäytymiseen
- (joskus) annettujen käskyjen kollektiivinen laiminlyönti (jos ryhmänormit eivät ole sopusoinnussa virallisen organisaation tavoitteiden kanssa tai jos vertikaalinen kiinteyden on matala)
- (joskus) poikkeavien yksilöiden hyvin huono, kiellettyjä muotoja saava kohtelu, jopa simputus
- (joskus) kielteinen suhtautuminen muihin ryhmiin

Tehtyjen tutkimusten mukaan ryhmäkiinteyden pitäisi ulottua yli koko joukkueen tai jakoksen. Tällöin pelkästään kiinteiden jääkäriryhmien (vast) aikaansaaminen, joka sinänsä on hyvä asia, ei saa olla yksinomainen tavoite, sillä se voi johtaa muiden joukkueen (vast) ryhmien pitämiseen ”ulkoryhminä”, joihin voidaan suhtautua negatiivisesti.

Yksittäiset ”häiriköt” voivat pilata tai huonontaa joukon muuten hyvää kiinteyttä ja mehenkeä. Eräs kiinteän ryhmän ominaisuus on, että se yleensä itse yrittää pakottaa ryhmän poikkeavat yksilöt yhdenmukaiseen käyttäytymiseen. Mikäli näin ei tapahdu, voidaan a.o. henkilöt poistaa ryhmästä kouluttajien toimenpitein.

Kouluttajien lisäksi myös perusyksikön päällikön tulisi seurata ryhmäkiinteyden syntymistä joukkotuotettuihin sa-kokoonpanoihin.

KIRJALLISUUTTA

Harinen, Olli: Sotilasjoukon kiinteys ja sotilasorganisaatio (uusintapainos vuoden 1992 julkaisusta). Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Tutkimusselosteita A/13/2000. Helsinki, 2000

Hult, Heini: ”Ensimmäinen ryhmä! Huomio!” Ryhmäkoheesio ja kommunikaatio jääkäriryhmän taistelussa. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Tutkimusselosteita A/5/2002. Vaasa, 2002

Kosonen, Jarkko: Suomalaisen rauhanturvajoukon pienryhmäkiinteys Kosovossa vuonna 2000. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Tutkimusselosteita A/1/2003. Helsinki, 2003

Siebold, Guy L. & Dennis, Kelly R.: Development of the Combat Platoon Cohesion Questionnaire. U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, October 1988

Siebold, Guy L. & Dennis, Kelly R.: Development of the Platoon Cohesion Index. U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, October 1988

GROUP COHESION AND SOLDIERS' BEHAVIOR IN A SIMULATED COMBAT SITUATION

Empirical Results from two Infantry Platoons ¹⁰

1. Background of the study

The Training Department of the Finnish Defence Staff (Colonel Erkki Nordberg) organized in 1997 a research project to study small unit combat at the grass-root level. Several Defence Forces' units and institutions took part in the project, which was completed in 1999 (see Haavisto & al. 1999). The research project included a field test, the aim of which was to explore what happens during an infantry squad attack at the grass-root level.

One part of the field test was the measurement of cohesion in the squad and an attempt to study its relation to soldiers' behavior during attack.

The whole research project with its field test was cross-disciplinary, involving officers (specialists on small unit tactics, weapons, laser simulators), military psychologists, military sociologists, medical personnel and specialists on sports medicine.

The overall plan of the field test was as follows:

1. A normal infantry platoon (conscripts) attacks against an enemy squad. Next day another platoon repeats the same procedure (identical starting situation: same terrain, same enemy, identical tactical situation).
2. The attacking platoon and the enemy squad start in a prearranged tactical situation, but after that they are free to act as they choose.
3. The observation group is the first squad of each attacking platoon on two successive days.
4. Empirical cross-disciplinary data is gathered on two successive days before, during and after the attack.

The empirical data was gathered using the following methods:

before the simulated attack:

- sociometric measurement
- motivation, attitude and group structure survey
- medical measurement

¹⁰ Tämä artikkeli on julkaistu aikaisemmin: Tiede ja Ase, Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu N:o 66, Vammalan kirjapaino Oy, Vammala 2008.

during the simulated attack:

- the behavior of each of the seven members of the observation group (squad) was videotaped at close range during the whole simulated attack (on each day, the squad was videotaped with eight video cameras, one for each squad member and one for overall picture)
- at the same time all verbal and nonverbal communication was taped by video and audio recorders (small auxiliary microphones were attached to squad leaders)
- data about the use of weapons was gathered by BT 46 B laser simulation equipment attached to assault rifles, light machine guns and web belts (data about who fired at what exact time, who was hit by whom at what time) (it was the first time these soldiers used laser simulators; soldiers were equipped and weapons were loaded with normal daily amount of blank cartridges)
- laser simulators were attached to the weapons of the whole platoon and the enemy squad, not only to those of the observation group, and data was gathered from all simulators
- heart rate measurement devices (Polar Vantage and EKG equipment) were attached to squad members
- at certain points during the attack the action was “frozen” for a few of minutes for short medical measurements by nurses, situation awareness questions by officers and NASA Task Load Index measurement (measurement of mental and physiological stress)
- researchers followed the attacking squad at close range making observations
- officers followed the squad at close range observing the use of weapons, use of terrain, small unit tactics, leadership and marking the movement of the squad (incl. time) on the map
- after the simulated attack:
 - medical measurement
 - interviews
 - additional squad leader interviews, where squad leaders were shown parts of their own action on videotape and asked to explain their decisions at certain crucial points.

Although the field test was cross-disciplinary, only some results of the cohesion part of it are reported here.

2. Research problems

Research problems concerning group cohesion in the field test described above were the following:

1. How did the observed squads and platoons differ as to their sociometric structure and cohesion?
2. What kind of informal groupings (cliques, sociometric pairs etc.) were found inside platoons and squads?
3. Was there any relation between the sociometric structure of the squad and the behavior of squad members during the attack?

3. Methods

3.1. Sociometric measurement

Each platoon member answered to four sociometric questions:

1. Who are your best buddies in your platoon? You can choose one or more persons from your squad or from your platoon.
2. If you were in real battle, which person would you choose as your mate? (You cannot choose more than three people.)
3. Whom would you choose as a leader, if no one had been nominated as a leader? (it is possible to choose also your present squad leader; answer to this question even if you are a squad leader yourself)
4. Which six persons would you choose into your squad in a battle situation?

Before the sociometric measurement the soldiers were shown an educational video about modern battlefield, after which an officer described them the features of infantry battle. They were then asked to think how it would feel to be in a real combat situation. The platoon members answered to sociometric questions by writing the names of the persons they chose on paper.

3.2. Group member survey

Each platoon member also filled out two questionnaires. The first was a shortened version (25 questions, in Finnish) of the so called "Combat Platoon Cohesion Questionnaire" (Siebold & Kelly 1998). The second questionnaire which was constructed by the researchers, had 60 questions about group membership and cohesion. The survey data from these questionnaires is not analyzed in this paper.

3.3. Video and audio recording

The behavior of each squad member was videotaped through the whole attack. The research team tried to record on video or audio all verbal and nonverbal communication in the group. The result was tens of hours of videotape and audiotape. Heini Hult spent several weeks running the videotapes over many times with headphones and wrote down all verbal and nonverbal communication as completely as possible.

3.4. Observation in the field

Researchers (authors of this article and officers) followed the attacking squad at close range making observations.

3.5. After-action interviews

After the action researchers interviewed the squad leader and 2–3 squad members. The interviews were taped. The training instructors of the squads (officers) were also interviewed to get information about the background of the squads.

3.6. Reconstruction of events

The researchers wanted to build a detailed picture of what happened during the attack (where squad members moved, how they communicated, how they fired, casualties, situation awareness and so on).

Video cameras which were used to tape squad leaders generated time code that was synchronized with the time code of the BT 46 B assault rifle laser simulator equipment and heart rate measurement equipment at the beginning of the field test. In reality all time codes in the videotaped data were not completely synchronized (due to failing batteries, human mistakes etc.) and a lot of detective work was needed.

The communication from video and audio tapes was transferred to written form. Each video tape showed only one squad member's very limited view (very often literally at the grass-root level with the visibility of, for instance, five meters). If was necessary to run the tapes over many times to reconstruct the sequence of events and communication in the squad. By analyzing the videos Hult was able to write down the time-coded conversations between squad leader and squad members.

In the reconstruction attempt, other kind of data from other types of data gathering methods in the field test were added to videotaped and audiotape data, for instance data about:

- the use of weapons (laser simulator equipment data about who fired who at which time, who was hit by whom, number of shots per soldier/group/platoon, and the use of hand grenades as observed by officers)
- use of terrain
- analysis of leader's tactical and other orders, decisions and leader behavior
- situation awareness (as measured by situation awareness interview during “freezing”)
- stress (as measured by NASA Task Load Index during “freezing”).

4. Results

4.1. Sociometric structure and cohesion

The formal organization of the observation group (1st squad) before the attack was the squad leader and three pairs of soldiers (soldiers 47 and 48, soldiers 45 and 46 and soldiers 49 and 51). Soldier (corporal) 48 was also nominally vice squad leader. According to the Finnish field manual (1999) a soldier usually fights together with his pair (one covers when

the other moves etc.), so there are no fire teams like in the U.S. infantry squad. 48 had a light machine gun, others carried assault rifles.

The results (sociograms) from the first squad of the platoon, which is the observation group, showed that in the 1st squad there was a three-man clique (squad members 45, 46 and 49) connected to each other with reciprocal choices. Two men (47 and 51) received and gave no choices, they were “outsiders”. Soldier 48 chose two persons from the three-man clique, but these did not reciprocate the choice. No one chose squad leader (44) as his friend, but he chose 49, who was a member of that 3-man clique.

Results from the question “Whom would you choose as a leader, if no one had been nominated as a leader?” produced the following results. No one from 1st squad had chosen the real squad leader 44 as a leader in a combat situation. The squad members did not trust their leader. In the 1st squad soldier 46 from the three-man clique had received three leader choices. So 46 was at least a potential informal leader in the squad.

It was interesting to note that 48, who had received no friendship choices, had received three choices as a leader in a combat situation. So it was possible to be both “not liked” and “a good combat leader” at the same time.

These results led to the following cross-tabulations. All members of the whole platoon were given points based on the choices that they received on three sociometric questions:

- 1. Who are your best buddies in your platoon?
- 2. If you were in real battle, which person would you choose as your mate?
- 3. Which six persons would you choose into your squad in a battle situation?

Each soldier was first given one point for one choice on the first question. Then each was given one point for one choice on the second and third question. After this the two dimensions (points from question one vs. points from questions 2 and 3) were cross-tabulated (table 1). Naturally the results depend on the break points on the two scales.

Table 1. The classification of platoon members based on three sociometric questions

	Chosen as a friend	Not chosen as a friend
Chosen as combat squad member	45, 46, 49 from 1st sq. and eight men from other squads	48 from 1st sq. and three men from other squads?
Not chosen as combat team member		44 (squad leader/1st sq.), 47, 51 from 1st sq. and three men from other squads

It was interesting to note that there was a strong correlation between friendship choices and choices which were based on evaluations about soldier’s capability in combat situation. If a man was not thought to be at least a relatively good fighter (or a good combat leader), he was not a good friend. But it was not vice the versa: a soldier could be good fighter or a good combat leader while not a good friend. (These results point to the difference between affective and instrumental cohesion.)

Sociometric data from 2nd squad showed that in the 2nd squad there was also a 3-man clique and also one pair. No one was outsider. The squad leader received one friendship choice and four choices as a leader in a combat situation.

Table 2. Buddy choices inside and outside own squad in the two platoons (in parentheses reciprocal choices)

	First Platoon			Second Platoon		
	1st sq.	2nd sq.	3rd sq.	1st sq.	2nd sq.	3rd sq.
Choices inside own sq.	9 (3)	14 (4)	26 (7)	6 (2)	9 (1)	16 (6)
Choices outside own sq.	5 (1)	7 (2)	3 (0)	12 (6)	22 (11)	16 (13)
Squad size	7	7	7	7	9	9

Table 3. Buddy choices inside and outside own squad in the two platoons in percentages

	First Platoon			Second Platoon		
	1st sq.	2nd sq.	3rd sq.	1st sq.	2nd sq.	3rd sq.
Choices inside own sq.	64%	66%	90%	34%	29%	50%
Choices outside own sq.	36%	34%	10%	66%	71%	50%
	100%	199%	100%	100%	100%	100%

On the bases of these tables the buddy choices can be compared in the following way.

Table 4. Buddy choices in platoons inside vs.outside own squad (in parentheses results without drivers in two squads of the second platoon)

	First Platoon	Second Platoon
Inside own sq.	77%	38% (39%)
Outside own sq.	23%	62% (61%)
Sum of choices	100% (n=64 kpl)	100% (n=81 kpl)

From table 4 it appears that in the first platoon the choices were mostly directed inside own squad, in the second platoon they were more evenly distributed along the whole platoon.

There are several cohesion indices. One index shows the number of reciprocal choices divided by the number of all theoretically possible choices (table 5).

Table 5. Squad cohesion indices

	1st sq.	2nd sq.	3rd sq.
First platoon.	0,14	0,19	0,33
Second platoon	0,1	0,03	0,17

The most cohesive of the squads was the 3rd squad of the first platoon, which is also obvious from the sociogram.

4.2. Sociometric structure of the squad versus the behavior of squad members

4.2.1. First day

The tactical situation in the simulated squad/platoon attack was as follows. Enemy has moved troops to the area. One infantry company has orders to attack the enemy. Two platoons of the company are moving directly towards the enemy force. One platoon, including the observation group (squad) is ordered to cover the flank of the company.

Company commander has ordered the platoon leader to advance towards a crossroads and to hold the area. An enemy squad is reported on a hill governing the crossroads. Platoon leader receives orders to attack the enemy squad, move to the crossroads and to hold that area. Company commander informs the platoon leader about an artillery and mortar strike at enemy positions at a given time. After that the platoon has no indirect fire at its disposal.

The results of the sociometric measurement in the first day / first platoon showed that:

- members of the 1st squad did not select their formal leader when they were asked to select a leader for a combat situation, vertical cohesion (both affective and instrumental) seemed to be low (see table 1)
- there was a three-man clique in the squad (soldiers 45, 46, 49)
- one of the members of the clique, 46, was a potential informal leader
- soldier 48, the vice squad leader, was not selected as a buddy but he was thought to be a good combat leader (see table 1)
- two soldiers were “outsiders”
- there were informal buddy choices between 1st and 2nd squad

The following reconstruction of events during both of the simulated squad attacks (which are not completely reported in section 4.2.) is very deficient and contains a lot of black holes and a lot of sheer guessing. Same goes for all interpretations based on it.

Soldiers 45 and 46 were a formal combat pair, soldiers 45, 49 and 49 formed an informal buddy group. At the beginning of the attack the squad leader broke the formal combat pair by ordering 46 and 49 to be point men.

When the squad tried to advance towards the point of assault tension begins to grow between the squad leader and others. The squad loses the right direction, the squad leader is not able to lead the squad to the point of assault.

The point men 46 and 49 communicate a lot with each other, with the squad leader and with 45, the third member of the buddy team. There is tension and quarrelling in the squad. 46 and 49, communicating with 45, seem to try to seek orders and advice directly from the platoon leader.

Soldiers 47 and 48, who are not members of the buddy team, are left relatively “outside”, although 48 is a corporal and nominally the vice squad leader.

Soldier 46, the potential informal leader, leaves the squad to advance to the point of assault without the squad leader's order. He is afterwards joined by his former formal combat pair and buddy team member 45. Before this they were spatially separated, as the squad leader had broken the formal combat pair. Together they start to fight at the point of assault with men from the 2nd squad. From videotape it seems that 45 and 46 have no trouble in merging with the 2nd squad. (The sociograms show buddy choices between 1st and 2nd squad).

The squad leader of the 2nd squad and the vice squad leader have been put out of action by laser simulator hits earlier. While the platoon leader is busy helping the 1st squad to reach the point of assault it would seem that the rest of the 2nd squad, assisted by 45 and 46 from the 1st squad, fights at least part of the time without a formal leader. (??) But the platoon leader apparently tries to oscillate between both squads.

With platoon leader's help the 1st squad finally reaches the point of assault, where 45 and 46 have already been fighting with 2nd squad. The squad leader does not make fast decisions but wants to rely on the platoon leader. The point man 49 leaves, perhaps (??) to join his buddy team mates 45 and 46 or his formal combat pair 48. The squad leader is put out of action by a laser simulator hit. The vice squad leader 48 begins to lead the squad. The enemy is withdrawing even before the 1st squad reaches the point of assault.

1st and 2nd squad fire at the retreating enemy. The vice squad leader and, in effect, the platoon leader leads the rest of the men to the crossroads, which was the objective. The platoon thus finally succeeds in doing what it was ordered to do.

4.2.2. Second day

The sociometric data from the second platoon (the platoon which attacked in the second day) includes the following results:

- the cohesion was more evenly distributed over the platoon than was the case with the first platoon (see tables 2, 3, 4)
- there was very high vertical cohesion between the squad leader of the 1st squad and the squad members

Not even a partial reconstruction of the second simulated platoon/squad attack is presented here. The squad advanced to the point of assault quite fast and there was relatively little verbal communication as the men used hand signs. When the squad had advanced to the point of assault, the squad leader was put out of action (laser simulator hit) almost immediately. The same happened to both the squad leader and the vice squad leader of the 2nd squad.

During the fighting at the point of assault the only formally nominated leader present was the vice squad leader of the 1st squad. The 3rd squad and the platoon leader were not present at the point of assault during the firefight, since the platoon leader had ordered the 3rd squad to give fire support from afar, and he was with 3rd squad.

The vice squad leader of the 1st squad begins to lead the remnants of the 1st and the 2nd squads. His leadership style is “democratic”, there is a lot of discussion. After many events they succeed in pushing the enemy out of the hill and advance to the crossroads, which was the objective. There they are finally joined by the platoon leader and the 3rd squad.

5. Discussion

5.1. About methods

Research problem 3 in the present study was as follows: Was there any relation between the sociometric structure of the squad and the behavior of squad members during the attack? The relation between group cohesion and soldiers’ performance and/or effectiveness has been the subject of many earlier studies.¹¹ The method in at least some earlier studies about the relation between cohesion and behavior/performance has often been something like the following. First some measures are established to measure cohesion, i.e. to find out, whether groups have low or high cohesion. Then some criteria and measures for the performance of the groups (or individual group members) would be established. After that cohesion measurement and performance measurement would follow to find out, for instance, which groups had high and which had low scores in cohesion and performance. The results would then show whether there exists any correlation between cohesion measures and squad performance measures. (See for instance Yagil, 1995 and Alderks, 1992.)

Instead of this kind of fully quantitative method the researchers wanted to try a different approach to “dig deeper” into the dynamics between sociometric group structure and group members’ behavior in the field. To put it simply, the idea was to study the dependent variable, soldiers’ behavior during attack more comprehensively than in many other studies. This was done by collecting “qualitative” data in a systematic way and combining it with quantitative sociometric measurement. As for the dependent variable, the researchers wanted to find out which kind of *concrete behavior* took place during the different phases of the attack of the squad. The relation between the sociometric structure of the group and this concrete behavior could then be analyzed, or so it was hoped. For instance, did the men who chose each other as buddies in sociometric measurement, thus forming a sociometric “clique”, communicate more during combat and did they fight well together as a team? Or did they, for instance, try to stay together even against orders? Or was there no visible relation at all?

The reconstruction of events, which was only partially reported above in section 4.2., despite the great amount of work it required, was very deficient and contained a lot of black holes and a lot of sheer guessing. Same goes naturally for all interpretations based on it. The reconstruction attempt showed the great complexity of the dynamics of infantry squad action at the grass-root level. Although infantry squad attack may seem relatively simple in a routine field exercise training situation with the training officers or NCO’s leading the action, observed in the field at close range in a situation where the conscript leaders had been given free hands to make decisions, the squad attack seemed very complex. The same

¹¹ For instance, communication (when; what; to whom; how, for instance shouting, cursing, showing signs), movement (to which direction; how far; how fast, in what way, i.e. walking, running, creeping), co-operation (with whom, when, how), orders (to whom; what orders), discipline (obeying/disobeying orders), firing (at what time; at whom/what direction; with which result).

impression stayed when the attack was later studied on videotape. Although the researchers had observed the attack at close range, only afterwards, after careful study of the available data, did it seem somewhat possible to try to build a somewhat detailed, but still very tentative picture of what had happened during the attack.

This kind of research is very time-consuming and the other negative feature was the small number of squads (only two) that could be studied, compared to, for instance, the 18 platoons and seven armor companies studied by Yagil in her group cohesion study (1995).

5.2. About results

Research problems 1–2 were relatively clear-cut and some empirical results have been presented above.

No detailed scientific answer could be given to research problem 3, which was about the relation between sociometric structure and soldiers' behavior during attack. The researchers could only partially describe the soldiers' behavior and point out some connections between the sociometric structure of the squad and the behavior of squad members. It can be argued, however, that the sociometric structure did have influence on soldiers' behavior.

Based on the available data the researchers formulated a tentative hypothesis that there should be both horizontal and vertical cohesion in a platoon and in the squads. If the formal leadership system is unable to function properly, the need for horizontal cohesion grows. The platoon may then have to rely partly on the informal organization ("safety net"). It may also be better if the horizontal cohesion is quite evenly distributed in the whole platoon. If parts of the platoon have to reorganize during the battle without formal leadership, this is probably easier to do if the men from different squads know and trust each other (other than own squad leaders included).

REFERENCES

- Alderks, C. E. (1992) Relations Between Vertical Cohesion and Performance in Light Infantry Squads, Platoons, and Companies at the Joint Readiness Training Center (JRTC). U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, Research Report 1609.
- Berkowitz L. (1956) Group Norms among Bomber Crews: Patterns of Perceived Crew Attitudes, 'Actual' Crew Attitudes, and Crew Liking Related to Air Crew Effectiveness in Far Eastern Combat. *Sociometry*, 1956, 19, p. 141–153.
- Goodacre, D.M. (1953) Group characteristics of good and poor performing combat units. *Sociometry* 16, p. 113–127.
- Goodacre, D.M. (1951) The use of a sociometric test as a predictor of combat unit effectiveness. *Sociometry* 14, p. 148–152.
- Haavisto, M.-L. et. al. (1999) Jääkäriryhmän hyökkäystaistelun perusselvitys. Maanpuolustusopisto.
- Harinen, O. (2001) Kiinteys taistelussa olevassa jääkärijoukkueessa. Taistelun tutkimus-projektin osaraportti. (Cohesion in an Infantry Squad During Attack Some Empirical Results from a Field Test.) *Tiede ja Ase*, Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu N:o 59, 2001, p. 140–158. (Science and Weapon, annual publication of the Finnish Society of Military Science)
- Hult, H. (2002) "Ensimmäinen ryhmä! Huomio!" Ryhmäkoheesio ja kommunikaatio jääkäriryhmän taistelussa. (Group Cohesion and Communication in Infantry Squads During Battle.) Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Julkaisusarja A/5/2002.
- Hult, H., Harinen, O. (1999) Eräitä havaintoja jääkäriryhmän virallisen organisaatorakenteen ja epävirallisen organisaation vuorovaikutuksesta taistelun aikana. Taistelun tutkimus-projektin osaraportti. Tutkimusraportissa Haavisto, M.-L. ym. Jääkäriryhmän hyökkäystaistelun perusselvitys. Maanpuolustusopisto.
- Infantry Platoon Field Manual, Helsinki, 1999 (in Finnish)
- Oliver, L. W. (1990) Cohesion Research: Conceptual and Methodological Issues. ARI Research Note 90–133. U.S. Army Research Institute.
- Oliver, L. W., Harman J., Hoover E., Hayes, S.M., Pandhi, N.A. (1999) A Quantitative Integration of the Military Cohesion Literature. *Military Psychology* 1/1999, p. 57–83.
- Siebold, G. L., Dennis, K. R. (1987) The impact of unit cohesion on unit performance, morale, and ability to withstand stress: a field exercise example. U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences.

Siebold, G. L., Dennis, K. R. (1988) Development of the Combat Platoon Cohesion Questionnaire. U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences.

Yagil, Dana (1995) A Study of Cohesion and Other Factors of Major Influence on Soldiers' and Unit Effectiveness. ARI Research Note 95-11.

HENKINEN TAISTELUKYKY

Rintamajoukkojen mielialojen seurannasta

2000-luvun sa-tutkimusorganisaatioon ¹²

Maanpuolustuskorkeakoulun Käyttätymistieteiden laitos ja sen edeltäjä PvKK:n Käyttätymistieteiden osasto ovat vuodesta 1993 lähtien vastanneet reserviläisistä muodostuvan käyttätymistieteellisen sa-tutkimusorganisaation reserviläisten kouluttamisesta.

2000-luvun sa-tutkimusorganisaation tarkoituksena on mitata kriisin ja sodan aikana puolustusvoimien joukkojen puolustustahtoa, taistelumotivaatiota, taistelustressin esiintymistä ja vastaavia ilmiöitä ja raportoida tulokset nopeasti joukkojen johtajille ja ylemmille esikunnille.

Reserviläisistä koostuvat tutkimusryhmät sijoitetaan vuoden 2008 mukaisessa organisaatiossa operatiivisten sotilaslääkien esikuntiin sekä lisäksi Merivoimien ja Ilmavoimien esikuntiin.

Puolustusvoimien nykyinen käyttätymistieteellinen sa-tutkimusorganisaatio on jatkoa soti-en ajan rintamajoukkojen mielialojen seurannalle. Rintamajoukkojen asenteiden seuraamiseksi nähtiin sotavuosina paljon vaivaa ja kulutettiin resursseja. Jatkosodassa rintamajoukkojen mielialoja seurattiin kahdella tavalla:

- 1) Päämajan tiedoitusosasto keräsi rintamajoukkojen mielialoja koskevia tietoja (asenteista, motivaatiosta ja taistelutahdosta) mielialailmoilmoituksista, joita rintamajoukkojen oli käsketty laatia. Rintamajoukkojen mielialailmoitukset tulivat prikaatien ja divisioonien komentajilta ja tiedoitusosasto laati niistä yhteenvetoraportin joka kuukausi.
- 2) Myös Päämajan valvontaosasto laati mielialaraportteja. Valvontaosaston tiedonhankinta-organisaatio ulottui päämajasta divisiooniin. Kussakin divisioonassa oli valvontaupseeri, jonka alaisuudessa toimi oto-upseereita. Valvontaupseerit lähettivät tietonsa päämajan valvontaosastolle asetietä, kyseisten rintamajoukkojen komentajat eivät niitä siis nähneet.

Päämajassa ylipäällikkö ja hänen lähipiirinsä seurasivat mielialaraportteja huolellisesti ja suurella mielenkiinnolla.

Tiedonhankintamenetelmänä ei vielä jatkosodan aikana osattu käyttää nimetöntä kirjallista kyselyä, sillä USA:ssa 1930-luvulla mm. vaaliennusteita varten kehitetyt ja sieltä käyttätymistieteelliseen tutkimukseenkin levinneet ”Gallup”-tyyppiset kyselyt eivät vielä olleet tulleet Suomeen. Suomessa tehtiin ensimmäinen Gallup-kysely vasta 1950-luvun alussa. Sen sijaan USA:n asevoimissa rintamajoukkoihin kohdistettuja kysely- ja haastattelututkimuksia hyödynnettiin erittäin paljon jo toisen maailmansodan aikana.

¹² Tämä artikkeli on julkaistu aikaisemmin: Sotilasaikakauslehti 10/2007.

Kyselytutkimusten eli ns. survey-tutkimusten teko käynnistyi puolustusvoimissa vähitellen 1960- ja 1970-luvuilla. Säännöllisempi kyselyjen teko alkoi 1980-luvun alussa. Varusmieskyselyjen lisäksi ryhdyttiin tekemään kyselyjä myös kertausharjoituksissa oleville reserviläisille. Reserviläistutkimuksista vastasi Pääesikunnan tiedotusosaston sotilaskasvatustoimisto. Mallia otettiin Israelin asevoimien kyselytutkimuksista.

Teknisesti kyselyt toteutettiin siten, että Pääesikunnassa laadittu ja monistettu kysymyssarja lähetettiin kertausharjoitukseen ja vastaaminen tapahtui joko kyselylomakkeeseen tai myöhemmin optisesti luettaville lomakkeille. Kun tiedot oli siirretty magneettinauhalle joko manuaalisesti tallentamalla tai myöhemmin Jyväskylän yliopiston optisella lukulaitteella, ne analysoitiin atk-suunnittelijoiden toimesta yksinkertaisella tavalla (prosenttijakaumat) Puolustusvoimien Atk-laitoksen IBM-suurtietokoneella. Tulosten saaminen saattoi kestää kuukausia.

Vaikka 1980-luvun tutkimusjärjestelmä oli omana aikanaan ihailtavan edistyksellinen, se oli pikatutkimuksia ajatellen hidas ja kömpelö. Se ei ollut kenttäkelpoinen joukkojen mielialojen mittausjärjestelmä.

Tutkimusmenetelmät kenttäkelpoisiksi 1990-luvulla

1990-luvun alussa pääesikunnan tiedotusosaston sotilaskasvatustoimisto (everstiluutnantti K F Jääskeläinen) ryhtyi luomaan reserviläisistä koostuvaa sa-tutkimusorganisaatiota. Tämän organisaation tuli kyetä mittaamaan nopeasti ja luotettavasti joukkojen tai niiden osien mielipiteet.

Tutkimuslaitteiston piti olla kenttäkelpoista ja säänkestävää ja sen tuli mahdollistaa tutkimuksen nopea suorittaminen kriisiaikana kenttäolosuhteissa. Yhteistyötahona oli Pääesikunnan koulutusosaston sotilaspsykologian toimisto (toimistopäällikkö Juhani Sinivuo ja tutkija Olli Harinen). Ensimmäinen onnistunut käytännön kokeilu tehtiin vuoden 1990 pääsotaharjoituksessa. Toimintaa jatkettiin seuraavina vuosina sekä pääsotaharjoituksissa että pienemmissä aselajijoukkojen harjoituksissa.

Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskuksen (PvKK) perustaminen vuonna 1993 merkitsi pääesikunnan tiedotusosaston sotilaskasvatustoimiston ja pääesikunnan koulutusosaston sotilaspsykologian toimiston lakkauttamista ja niiden toimintojen sulauttamista PvKK:n osiksi. PvKK:ssa laitoksen johtaja everstiluutnantti Jääskeläinen määräsi sa-tutkimusorganisaation kehittämisen tutkimusosaston tehtäväksi (osaston johtajana oli J. Sinivuo, reserviläisten kouluttajana tutkija O. Harinen).

Vuoden 2006 alussa organisaatiomuutoksen yhteydessä sa-tutkimusorganisaation koulutus siirtyi MPKK:n Käyttäytymistieteiden laitokselle (johtajana ja reserviläisten kouluttajana professori Jukka Leskinen, reserviläisten kouluttajina tutkija O. Harinen, psykologi Antero Johansson ja yliluutnantti Markku Väänänen).

Kuten edellä todettiin, puolustusvoimissa 1980-luvulla käytössä ollut reserviläiskyselyjen ”keskusjohtoinen” tekotapa oli nopeisiin kenttätutkimuksiin aivan liian hidas ja kömpelö. Tutkimusmenetelmien ja laitteiston kehittämisen lähtökohdaksi asetettiin 1990-luvun alussa, että tutkimukset piti voida toteuttaa

- maastossa, kenttäolosuhteissa olevissa joukoissa
- nopeasti pikatutkimuksina
- tieteellisessä mielessä luotettavasti ja
- häiritsemättä tutkittavien joukkojen ja yksiköiden toimintaa.

Laitteiston piti siis olla kenttäkelpoista, säänkestävää, liikuteltavaa ja tietoverkoista riippumattonta. Tutkimukset piti voida kohdistaa joukkoihin, esikuntiin, reserviläisiin, varusmiehiin, kouluttajiin tai jopa alueen siviiliväestöön ryhmälle käsketystä tutkimustehtävästä riippuen. Järjestelmän piti mahdollistaa suurtenkin joukkojen, esimerkiksi prikaatien mielialojen nopea tutkiminen. Laitteistoon sisältyvän ohjelmiston tuli mahdollistaa sekä pikatutkimuksen omainen nopea graafinen tulostus että esimerkiksi kyselyaineistojen monimutkaisetkin tilastolliset analyysit. Laitteiston piti mahdollistaa myös tulosten nopea esittelyt eri olosuhteissa ja kirjallisten raporttien laatiminen.

Kehittäminen aloitettiin siten, että PvKK hankki uudentyyppisiä kannettavia optisia lukulaitteita ja suunnitteli niihin kenttäkelpoiset, maastossa täytettävät vastauslomakkeet. Tämän lisäksi saatiin käyttöön kannettavissa tietokoneissa toimiva SAS-tilasto-ohjelmisto. Nyt tutkimuslaitteisto oli jo suhteellisen helposti liikuteltava. Tutkimusjärjestelmä ei kuitenkaan vielä soveltunut esimerkiksi joukko-osastojen omatoimiseen käyttöön, sillä merkkipohjaisen SAS-tilasto-ohjelmiston käyttö ei tuona aikana yleensä onnistunut kuin ammattitutkijoilta.

Oma tietokoneohjelma kehitetään

Vuonna 1993 PvKK:n johtaja everstiluutnantti Jääskeläinen määräsi PvKK:n tutkimusosaston päällikön Sinivuon ehdotuksesta kahden miehen työryhmän (atk-suunnittelija Juha Lång/Mindcom Oy ja tutkija O. Harinen) kehittämään uutta tietokoneohjelmaa, jonka avulla reserviläistutkimusten teko helpottuisi. Järjestelmän ytimenä oleva JOTOS-tietokoneohjelma (”Joukkojen omatoiminen mielipiteiden seurantarjestelmä”) valmistui keväällä 1995. Jo samana kesänä tehtiin JOTOS-kyselyitä eräissä kertausharjoituksissa. JOTOS-järjestelmä koostuu optisista, kenttäkelpoisista vastauslomakkeista ja PC-koneessa toimivasta JOTOS-tietokoneohjelmasta.

Kun sa-tutkimusorganisaation koulutus aloitettiin 1990-luvun alussa, kertausharjoituksissa aikaisemmin muutaman vuoden välein tehtyjen pääesikunnan tiedotusosaston reserviläistutkimusten tekeminen oli lopetettu. Reserviläiskyselyjen tekeminen jäi näin 1990-luvun alusta kokonaan PvKK:n vastuulle, kuten myös puolustusvoimien varusmieskyselyt.

Sa-tutkimusorganisaation reserviläiset tekivät PvKK:ssa laaditulla kysymyssarjalla mittauksia edellä mainittua JOTOS-järjestelmää hyödyntäen monissa suuremmissa ja pienemmissä joukkojen harjoituksissa. Useiden vuosien ajan nämä olivat kuitenkin ainoat reserviläisille suunnatut kyselyt, joita kertausharjoituksissa tehtiin. Kun JOTOS-järjestelmän käyttö

vuodesta 1995 alkaen vähitellen levisi joukko-osastoihin ja alueellisiin esikuntiin, alettiin harjoituksissa vähitellen tehdä omatoimisestikin reserviläiskyselyjä.

Vuoden 2007 alkuun mennessä tilanne oli jo se, että kaikki maanpuolustusalueet ja Merivoimien esikunta olivat käskeneet JOTOS-kyselyt osaksi kertausharjoitusten normaalia ohjelmaa. Jokaisella maanpuolustusalueella on erilainen reserviläiskyselyn kysymyssarja, jotka kaikki ovat kuitenkin versioita alkuperäisestä PvKK:n kysymyssarjasta. Osa alkuperäisistä kysymyksistä on edelleen mukana kaikilla kolmella maanpuolustusalueella.

JOTOS-järjestelmään on vuosien mittaan lisätty huomattava määrä erilaisia puolustusvoimien kyselyitä, kuten tip-kyselyt, varusmiesten loppukyselyt, varusmiesten johtaja-arvioinnit (ns. syväjohtamisen kyselyt), varusmiesten keskeytyskyselyt, lähtökyselyt, erilaiset asiakaspalautekyselyt, MPKK:n ja muiden oppilaitosten koulutuspalautekyselyt ja varusmiesten monivalintakokeet. JOTOS-järjestelmän vaikutusta puolustusvoimissa tehtävien kyselyjen volyymin kasvuun kuvaa esimerkiksi kirjapainosta tilattujen optisten vastauslomakkeiden määrän kasvu. Kun vuonna 1994, eli ennen JOTOS-järjestelmää, puolustusvoimiin tilattiin noin 15 000 lomaketta, oli yhtenä vuotena tilattujen lomakkeiden määrä vuonna 2006 jo noin 720 000. Tämän perusteella mielikuvaa puolustusvoimista hierarkkisena, käskyvaltaisena organisaationa, jossa informaatio virtaa lähinnä alaspäin, saattaisi olla syytä tarkistaa.

Seuraava kehitysvaihe puolustusvoimien kyselyjärjestelmässä on **NetJotos**-verkkokyselyjärjestelmä, jota Käyttätymistieteiden laitos kehittää yhdessä pääesikunnan henkilöstöosaston ja Mindcom Oy:n kanssa. Kehittämistiimiin kuuluvat Kati Mäkinen, Juha Lång, A. Johansson, O. Harinen ja Pirjo Horsma.¹³

Ammattitutkijat kertausharjoituksiin

Sa-tutkimusorganisaation reserviläisten peruskoulutus tapahtuu seuraavasti:

1. Käyttätymistieteiden laitos rekrytoi koulutettavat yliopistojen ja kaupallisten tutkimuslaitosten asepalveluksen suorittaneista ja tällaiseen toimintaan halukkaista tutkijoista ja psykologeista (esim. psykologeja, tutkijoita, assistentteja, dosentteja, professoreita).
2. Reserviläistutkijat käsketään 4–5 päivän kertausharjoitukseen, jossa heidät koulutetaan toimimaan sa-tutkimusorganisaation tutkimusryhmän jäsenenä tai johtajina sekä perehdytetään tutkimusalan erityispiirteisiin.
3. Koulutuksen vaaditulla tavalla läpäisseiden reserviläisten sijoitukset muutetaan ja heidät sijoitetaan sa-tutkimusorganisaation tutkimusryhmiin.
4. Koulutuksen viimeisenä vaiheena sotilaslääni käskää tutkimusryhmän reserviläisjohtajineen (esim. 6 – 10 reserviläistä) joukkojen kertausharjoitukseen, jossa tutkimusryhmä tekee harjoituksen johdon alaisena tutkimuksen ja raportoi tuloksen harjoituksen joh-

¹³ NetJotos otettiin käyttöön puolustusvoimien työilmapiirikyselyssä vuonna 2008 ja varusmiesten loppukyselyssä v. 2010. Se on nykyään käytössä myös mm. varusmiesten keskeytyskyselyssä, henkilökunnan lähtökyselyssä ja kouluttajakyselyssä sekä henkilökunnalle tehtävissä syväjohtamisen arvioinneissa jne.

dolle. MPKK:n Käyttäytymistieteiden laitos lähettää (yleensä) tutkimusryhmän kouluttajan.

Vuosina 1990 – 2006 on koulutettu yli 100 tutkijaa, joita on koulutettu sekä Tuusulassa pidetyissä kertausharjoituksissa että puolustusvoimien pääsotaharjoituksissa ja pienemmissä joukkojen harjoituksissa.

Tutkijakoulutuksen jälkeen osa reserviläisistä voidaan käskää seuraavan vaiheen koulutukseen, jonka tavoite on valmentaa reserviläistutkijat toimimaan joukoissa paikallisten johtajien avustajina ja neuvonantajina henkilöjohtamiseen, erityisesti taistelustressin hallintaan liittyvissä asioissa. Tähän tehtävään koulutetut ovat jo siviiliammateissaan kokeneita organisaatiokonsultteja, työyhteisöiden kehittäjiä, terapeutteja, kasvattajia tai muita henkilöjohtamisen konkareita. Kouluttajine ovat toimineet professori Jukka Leskinen ja psykologi Antero Johansson sekä eräät reserviläiset.

”Taistelustressikonsulttina” toimivan tutkijan toiminta poikkeaa lääkintähuollon, lähinnä lääkäreiden tehtävänä olevasta vakavien, taistelukyvyttömyyteen johtaneiden stressireaktioiden hoitamisesta ja arvioimisesta siinä, että tutkijan päähuomion kohteena on toimintakykyinen, taisteleva joukko, johon (henkilökohtaisella aseella varustettu) tutkija itsekin kuuluu. Tehtävälinjaus perustuu käsitykseen taistelutilanteesta ilmenevästä stressistä normaalina, sotilaan toimintaan ja elämään kuuluvana ilmiönä, jonka kanssa on tultava toimeen ja joka ei yleensä vaadi lääkinällistä hoitamista. (Ylipäätään stressi ei ole pelkästään kielteinen ilmiö, vaan sen alkuperäinen tarkoitus on tukea eloon jäämistä. Psykofysiologisena reaktiona kohtuullinen stressi kokoaa ihmisen voimavarat, tukee tehtävään keskittymistä ja muun muassa lievittää kivun tuntemuksia.)

Kokemuksia kielteisen stressin leviämisestä taistelutilanteesta yleiseksi pakokauhureaktioksi on lähes kaikissa sodissa. Laajamittainen ja johtajat yllättänyt joukkopaniikki aiheutti Suomen toiseksi suurimman kaupungin Viipurin menettämisen yhdessä päivässä 20.6.1944. Tällaisissa tilanteissa on yleensä ollut kysymys monen tekijän yhdysvaikutuksesta, jonka lamauttavat seuraukset olisivat ehkä olleet oikeilla toimenpiteillä ennakoitavissa ja jopa ehkäistävissä.

Tutkijaryhmän tehtävänä on muun muassa auttaa eritasoisissa johtotehtävissä toimivia upseereita pysymään selvillä taistelijaryhmien henkiseen, fyysiseen ja sosiaaliseen toimintakykyyn liittyvistä tekijöistä ja löytämään ratkaisuja toimintakyvyn parantamiseksi. Menetelmänä voidaan käyttää muun muassa pikakyselyitä, haastatteluita tai sosiometrisiä pienryhmätutkimuksia, joiden avulla voidaan nopeasti selvittää esimerkiksi ryhmän henki, taistelutahto, väsymyksen taso, luottamus johtoon ja toveruussuhteet.

Uutena toisen vaiheen tutkijakoulutussisältönä mukaan tullaan enenevässä määrin ottamaan omiin joukkoihin kohdistuneiden informaatio-operaatioiden vaikutusten tutkiminen. Aihepiiriltään tämä liittyy psykologiseen puolustukseen. Tähän liittyviä tehtäväkohtaisia harjoituksia on järjestetty esimerkiksi Miekka 2001 -harjoituksen, Lotta 03 -harjoituksen ja Ukkonen-harjoituksen yhteydessä. Näissä harjoituksissa sa-tutkimusorganisaation tutkijat kartoittivat info-operaatioiden vaikutuksia esikuntien henkilöstöön ja toimintaan ja osallistuivat itsekin informaatio-operaatioiden torjunnan suunnitteluun. Sa-tutkimusorganisaatio

on tehnyt mittauksia myös Nordic Peace 03 -harjoituksessa, jossa tutkimus kohdistui eri maiden harjoitusjoukkoihin.

Survey-tutkimusta ja regressioanalyysiä maastossa

Sa-tutkimusorganisaation tutkimusryhmä valitsee tutkimusmenetelmän kussakin tapauksessa tutkittavien joukkojen ja selvitettävien asioiden perusteella. Perusmenetelmiä ovat kirjallinen kysely, haastattelu ja havainnointi, usein käytetään niitä kaikkia. Tutkimukset voidaan kohdistaa joukkoihin, esikuntiin, reserviläisiin, varusmiehiin, kouluttajiin tai jopa alueen siviiliväestöön.

PvKK:n laatimassa reserviläistutkimuksissa käytetyissä kysymyssarjassa on kartoitettu mm. seuraavia aihealueita:

- maanpuolustustahto
- kertausharjoitusmotivaatio
- luottamus henkilökohtaiseen aseeseen
- luottamus joukkueen (vast) aseisiin ja kalustoon
- luottamus välittömään esimieheen
- me-henki, kiinteytys
- kohtelu, kuri
- arviointi saadusta koulutuksesta
- onko vastaaja tehtävässä, johon on saanut koulutuksen
- harjoitukseen lähdön aiheuttamat taloudelliset vaikeudet
- ruokailu, hygienia, vaatetus, lepo, fyysinen rasittavuus jne.

Kyselyaineistojen analyysimenetelminä on käytetty faktorianalyysia, regressioanalyysia, summamuuttujien muodostamista jne. Tällöin selittäväksi muuttujaksi on saatettu valita esimerkiksi harjoituksesta annettu yleisarvosana tai kertausharjoitusmotivaatio. Edellä luetellut, kyselyn aihealueiden summamuuttujien arvot ovat silloin olleet selittäviä tekijöitä.

Eräissä harjoituksissa on kokeiltu mm. maastossa tehtävää sosiometristä mittausta, Israelin asevoimien SPORQ-haastattelulomaketta eli ”myllytestiä” (Ilmo Laaksonen) ja henkilökohtaisen tilannehallinnan mittaria (Jukka Leskinen). Nordic Peace 03 -harjoituksissa kysymyssarjat laadittiin englanninkielellä ja räätälöitiin erikseen perusyksiköille, siviileille ja esikunnille. Myös informaatio-operaatioiden vaikutusten arviointiin on kehitelty kysymyssarjoja. Vuonna 2006 yhtymäharjoituksessa ollut tutkimusryhmä haastatteli myös alueen siviiliväestöä.¹⁴

MPKK:n Käyttäytymistieteiden laitos on tutkinut sa-tutkimusorganisaation tutkimuskohteina olevien asioiden käsitteellistä, tieteellistä perustaa, esimerkiksi maanpuolustustahtoa, kertausharjoitusmotivaatiota, ryhmäkiinteyttä jne. sekä perehtynyt näiden asioiden mittaamistapoihin esim. USA:n ja Israelin asevoimissa. Tutkimusmenetelmiä ja rauhan aikana käytettäviä kysymyssarjoja on tältä pohjalta kehitetty. Saatuja tietoja on sovellettu myös

¹⁴ Koski 08-harjoituksessa tutkimusryhmä tutki varusmiesjoukkojen lisäksi haastattelemalla myös paikallisen siviiliväestön suhtautumista harjoitukseen sekä paikallisten maanomistajien suhtautumista yksityisten maa-alueiden käyttämiseen.

puolustusvoimien varusmieskyselyjen kysymyssarjoissa. Tutkimusryhmillä on myös valmius räätälöidä uusia mittareita kriisiolosuhteissa kulloinkin ilmenevien uusien ongelmien tutkimiseksi.

Tutkimusorganisaatio ja sen tehtävät

Reserviläisistä koostuvat tutkimusryhmät sijoitetaan vuoden 2008 mukaisessa organisaatiossa operatiivisten sotilasläänien esikuntiin sekä lisäksi Merivoimien ja Ilmavoimien esikuntiin. Kunkin sotilasläänin alaiseen tutkimusryhmään kuuluvat kaikki sotilasläänin ao. koulutuksen saaneet reserviläiset, jotka käytännössä organisoidaan tarpeen mukaan useammiksi toimiviksi tutkimusryhmiä. MPKK:n sodan ajan organisaatioon sisältyy sotilasläänien tutkimusryhmiä aseiteitse ohjaava ja avustava tutkimusyksikkö, johon kuuluu muutama kantahenkilökuntaan kuuluva ja joitakin reserviläisiä.

Sotilasläänin tutkimusryhmän tehtävät ovat seuraavat:

1. Joukkojen rauhan ajan kertausharjoituksessa harjoitukseen käsketty sotilasläänin tutkimusryhmä toteuttaa itsenäisesti sille käsketyn tutkimustehtävän ja raportoi tulokset käsketyllä tavalla harjoituksen aikana. Tutkimukselle voidaan käskä jokin teema ja määrätä selvitystä kaipaavat asiat ja joukot, mutta ilman tätäkin ryhmä toteuttaa harjoituksen johdon kannalta hyödyllisen tutkimuksen.
2. Kriisin ja sodan aikana sotilasläänin tutkimusryhmä toteuttaa sille käsketyt tutkimustehtävät, esimerkiksi tekee joukkojen taistelutahto- ja mielialatutkimukset, kartoittaa suhtautumisen vihollispropagandaan ja huhuihin sekä arvioi eri yksiköiden tilanteen taistelustressin esiintymisen ja vaikeusasteen suhteen.

Kriisin ja sodan aikana ylempi organisaatiotaso, esimerkiksi pääesikunnan henkilöstöosasto voi käskä valtakunnallisia mielialatutkimuksia, joissa MPKK:n sa-tutkimusyksikkö koordinoi sotilasläänien tutkimusryhmien toimintaa.

Noin 10 reserviläisen tutkimusryhmä kykenee suorittamaan esim. 2000 reserviläiseen kohdistuvan kyselyn maasto-olosuhteissa ja raportoimaan sen tulokset perusyksikön tarkkuudella noin 4–5 päivässä. Tätä on käytännössä harjoiteltu ja testattu useita kertoja pääsotaharjoituksissa myös eri vuodenaikoina. Leijona 94 -harjoituksessa kysely tehtiin noin 3000 maa- ja merivoimien reserviläiselle. Kymi -96 -harjoituksessa kysely tehtiin noin 1600 reserviläiselle. Vaara 2000 -harjoituksessa kyselyyn vastasi noin 1400 reserviläistä. Lisäksi tehtiin runsaasti haastatteluja ja kouluttajakyselyä.

Kriisin ja sodan olosuhteissa sa-tutkimusorganisaatio pystyy toteuttamaan jopa kaikkiin palvelukseen kutsuttuihin suomalaisiin joukkoihin kohdistuvan kyselyn pikatutkimuksena tarvittaessa noin viikossa. Tällöin MPKK:n tutkimusyksikkö yhdistää sotilasläänien tutkimusryhmien tuottaman datan ja raportoi sen pääesikunnalle. Koska reserviläiset ovat ammattitutkijoita, tutkimusryhmä pystyy käyttämään jatkuvasti monia erilaisia tutkimusmenetelmiä, kuten kyselyä, haastattelua, havainnointia ja sosiometrisiä mittauksia tilanteesta ja

tutkimustehtävästä riippuen. Reserviläistutkijoiden siviilielämän ammattitaito takaa tutkimusten tieteellisyys ja tulosten luotettavuuden.

Ongelmia ja kehittämistarpeita

Sa-tutkijoiden tehtävillä on selkeä paikkansa puolustusvoimien sodan ajan toiminnassa. Silti tehtävillä on liittymäkohtia muutamiin muihin toimintoihin.

Lääkintähuollon kanssa liittymäpintana on taistelustressin aiheuttama toimintakyvyttömyys. USA:n toisen maailmansodan asevoimissa stressi lamautti sotilaita tehokkaammin kuin vihollisen välitön asevaikutus. Viipuri menetettiin vuonna 1944 joukkopaniikin takia, kaatuneita ja haavoittuneita oli vain kourallinen. Reserviläistutkijoissa on monia terapia-alan ammattilaisia, joiden valmiudet stressireaktioiden hoitamiseen voivat olla erinomaiset. Nykyisen käsityksen mukaan terapeuttiseen hoitamiseen ryhtymistä rintamaoloissa ei kuitenkaan suositella, vaan suurin osa psyykkisistä syistä taistelukyvyyn menettäneistä on valmis suhteellisen lyhyen elpymistauon jälkeen palaamaan operatiiviseen toimintaan.

Rintamalta evakuoitavat vaikeimmat tapaukset puolestaan tulevat suunnitellusti lääkintäorganisaation hoitoon. Myös ns. posttraumaattisten stressireaktioiden hoito, ns. debriefing on lääkintähuollon työtä. Kuitenkin käytännössä myös lääkärikunnassa on ollut kiinnostusta hakeutua tutkijakoulutukseen, erityisesti koska siellä on käsitelty taistelustressin hallintaan ja henkilöjohtamisen tukeen liittyviä asioita. Sodan ajan käytännön toiminnassa lääkärin ja tutkijan välisen yhteistyön tulee olla läheistä ja joustavaa. Reserviläiskoulutuksen yhteistyötarvekin on ilmeinen.

Toinen tutkimusorganisaation lähialueen kosketuskohta on tiedotusala ja informaatio-sodankäynti. Vihollisen ”psykologisten operaatioiden” vaikutusten selvittäminen joukkojen ja siviiliväestön keskuudessa on selkeästi ammattitutkijoiden työtä. Informaatio-sota on prosessi, jossa eletään jatkuvassa vuorovaikutuksessa median, vastustajan sodanjohdon ja monien muiden toimijoiden kanssa, luodaan henkistä ilmapiiriä, vaikutetaan ja ollaan vaikutukselle alttiina.

Vaikutusten tutkiminen liittyy vaikuttamiseen. Tutkijoiden ja tiedottajien yhteistyö sotaharjoituksissa on säännöllisesti osoittautunut onnistuneeksi ratkaisuksi. Yhteisen koulutuksen ennakkoluuloton toteutus olisi yhteiselle asialle varmasti hyödyksi.

Muita tutkijaryhmän yhteistyötahoja ovat sa-organisaation hengellinen työ ja sosiaalityö. Hengellisellä työllä on puolustusvoimissa pitkät perinteet ja vakiintunut paikkansa. Jatkosodan alkupuolella mielialojen ja taistelutahdon selvittäminen ja siihen vaikuttaminen (valistustyö) kuuluivat vielä sotilaspapiston tehtäviin, mutta pian niistä jo vastasivat päämajan tiedoitusosasto ja valvontaosasto. Vaikka osa toiminnasta siirtyi näin papeilta valistusupseereille, löytyi korvaamattoman arvokasta osaamista ja näkemyksiä tällä alueella hengellisen toiminnan puolella jatkosodassa, ja löytyy edelleen.

Tähän mennessä on yleensä vaadittu PvKK:n tai Maanpuolustuskorkeakoulun Käyttäytymistieteiden laitoksen aktiivista toimintaa, jotta harjoituksen järjestäjät ovat suostuneet käs-

kemään tutkimusryhmän harjoitukseen. Syynä on ollut joko tiedon tai kiinnostuksen puute. Useissa tapauksissa PvKK tai KÄYTTL on joutunut jopa itse vastaamaan reserviläisten kustannuksista, ajoneuvoista jne. Kun tutkimusryhmä on sitten saatu johonkin joukkojen harjoitukseen, on harjoituksen järjestäjien tutkimuksesta antama palaute ollut kuitenkin poikkeuksetta erittäin myönteistä. Tästä huolimatta tutkimusryhmän käskeminen harjoitukseen sotilasläänien ja joukkojen omasta aloitteesta ei ole yleistynyt.

Asialle olisi eduksi, jos jonkin sotilasläänin esikunnan kokoonpanoon kuuluvan upseerin työjärjestykseen kirjattaisiin toimiminen reserviläisistä muodostetun sa-tutkimusryhmän oto-esimiehenä. Tämä ei edellytä ao. tehtävää hoitavalta upseerilta mitään erityistä tutkimustoiminnan tuntemusta, koska ryhmä koostuu ammattitutkijoista ja pystyy reserviläisjohtajakseen määrätyn kyvykkään reservinupseerin johdolla itsenäiseen toimintaan.

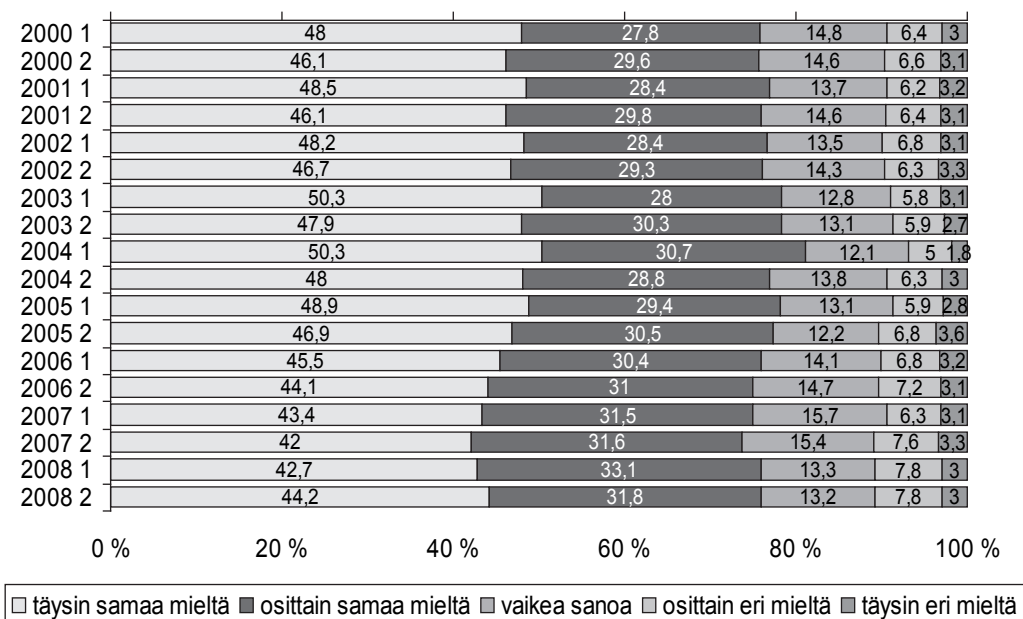
Toinen ongelma on se, että läänien tutkimusryhmiä aseteitse ohjaavan MPKK:n sodan ajan tutkimusyksikön ja pääesikunnan yhteistoiminnan tapaa ei ole järjestetty. Yleisperiaate lie-nee, että MPKK:n tutkimusyksikkö kerää läänien tutkimusryhmien tekemien tutkimusten tulokset ja tekee niistä tiivistelmäraportteja pääesikunnalle, mutta tätä ei ole missään tarkemmin määrätty. On syytä määrittää toiminnan periaatteet ja johtosuhteet sekä suunnitella koulutusyhteistyö. Yhdistettyä toimintamallia tulee myös harjoitella esimerkiksi puolustusvoimien pääsotaharjoituksen yhteydessä.

Lähteet kirjoittajilla ja SAL-toimituksella.

VARUSMIESTEN MAANPUOLUSTUS- TAHTOON VAIKUTTAMINEN ¹⁵

Seuraavassa kuviossa on ensimmäistä kertaa nähtävissä aikasarjana kuusi kuukautta palvelevien 18 saapumiserän varusmiesten vastaukset heille esitettyyn klassiseen maanpuolustustahtokysymykseen ”Jos Suomeen hyökätään, suomalaisten olisi puolustauduttava aseellisesti kaikissa tilanteissa, vaikka tulos näyttäisi epävarmalta”. Vastaajia varusmiehille tehdyissä loppukyselyissä oli noin 170 000, joista 6 kk:n varusmiehiä noin 83 000. ¹⁶ Jos Suomeen hyökätään, juuri tämä vastaajajoukko hoitaisi aseellisen puolustautumisen.

Kuvio 1. Varusmiesten vastaukset väittämään ”Jos Suomeen hyökätään, suomalaisten olisi puolustauduttava aseellisesti kaikissa tilanteissa, vaikka tulos näyttäisi epävarmalta”. (Lähde: Varusmiesten loppukyselyt, 18 saapumiserää, MPKK:n Käyttätymistieteiden laitos, vastaajina 6 kk:n varusmiehet.)

Kuviossa näkyy 6 kk palvelevien varusmiesten yleisen maanpuolustustahdon laskeva trendi. Jatkossa saadaan tietää, tasoittuuko trendi, vai jatkuuko se samaan suuntaan. Toisin sanoen, onko tämä lasku myös pitemmällä aikavälillä todellinen. Lisäksi voidaan todeta, että vain 45% eli vähemmistö vastaajista on varauksetta aseellisen puolustautumisen kannalla, kun vastaava luku vielä joitakin vuosia sitten oli noin 50%.

Näistä tuloksista voinee vetää sen johtopäätöksen, että jotakin olisi tehtävä varusmiesten maanpuolustustahdon parantamiseksi etenkin 6 kk:n miesten kohdalla. Tässä artikkelissa hahmotellaan tehtyjen tutkimusten ja teknisen kehittämistyön¹⁷ pohjalta kahta asiaa, joiden

¹⁵ Tämä artikkeli on julkaistu aikaisemmin: Sotilasaikakauslehti 8/2009, 14–19.

¹⁶ Varusmiesten loppukyselyssä ei käytetä otantaa, koska tulostus tapahtuu perusyksikön (komppania tai patteri) tarkkuudella.

¹⁷ Harinen, Olli, Sinkko, Risto, Väänänen, Markku: Varusmiesten maanpuolustustahtotutkimus Niinisalossa Pouta 05:n am-pumaharjoitusvaiheen aikana 19.–23.6.2005.

Sinkko, Risto, Harinen, Olli, Leimu, Heikki (2008) Varusmiesten maanpuolustustahto vuonna 2005 tehdyn kyselyn ja haastattelujen valossa. Maanpuolustuskorkeakoulu, Käyttätymistieteiden laitos, Julkaisusarja 2/2008.

suunnasta trendiin vaikuttamista voisi aktiivisesti etsiskellä. Monia muitakin mahdollisuuksia kuin tässä esitetyt varmaankin olisi.

Myönteisten ”elämysten” lisääminen

Käyttäytymistieteiden laitoksen viisi vuotta kestäneessä maanpuolustustahtotutkimuksessa (Leimu, Harinen & Sinkko 2008, Sinkko, Leimu & Harinen 2008) selvitettiin mm., mitkä asiat vuonna 2005 tehdyn erilliskyselyn (n = 2168) noin sadasta muuttujasta (kysymyksestä) olivat selvimmin yhteydessä varusmiesten maanpuolustustahtoon.

Yleistä ja etenkin henkilökohtaista maanpuolustustahtoa mitattiin tutkimuksessa uudella tavalla, joka liittyi mm. lykkäysten anomiseen kertausharjoituksista. Tässä artikkelissa ei ole tilaa selostaa varusmiesten maanpuolustustahdon uutta määrittely- ja mittaustapaa. Eräs ero aikaisempaan oli, että henkilökohtaisen maanpuolustustahdon määrittely perustui nyt asenteen toimintakomponenttiin, eli varusmiesten kohdalla palvelusmotivaatioon ja motivaatioon tulla käskettäessä kertausharjoituksiin ja olla anomatta lykkäystä. (Ks. tarkemmin Leimu, Harinen & Sinkko 2008, Harinen & Leskinen 2008). Maanpuolustustahtoon katsottiin kuuluvan myös kansallisen identiteetin (operationalisoituna esim. seuraavasti: alueellinen samaistuminen välillä kotiseutu – Suomi – pohjoismaat – Eurooppa/EU – maailma, sekä Suomen arviointi muihin maihin verrattuna). (Harinen & Väänänen 2006.)

Varusmiehen palvelusajastaan saamat myönteiset tai kielteiset muistikuvat (summamuuttujana) olivat kyselyaineistossa (valikoiva regressioanalyysi) tärkein yksittäinen henkilökohtaista maanpuolustustahtoa selittävä tekijä. Myönteiset ja kielteiset muistikuvat selittivät analyysien mukaan myös varusmiesten yleistä maanpuolustustahtoa.

Survey-tyyppisellä kyselymenetelmällä, kuten varusmiesten loppukyselyllä ei ole toistaiseksi kuitenkaan saatu tietoja siitä, minkälaisista konkreettisista asioista nämä myönteiset muistikuvat koostuvat, mikä niitä ”aiheuttaa”. Jos ao. asioiden luonteesta ja sisällöstä saadaan tarkempaa tietoa, on joukko-osastoilla paremmat edellytykset vaikuttaa siihen, että jokainen varusmies kokee tällaisia asioita palvelusaikanaan.

Helle 06-harjoituksen haastattelututkimuksessa Niinisalossa (Harinen ja Väänänen 2006) pyrittiin tutkimusmetodia vaihtamalla saamaan lisätietoja siitä, minkä tyyppisistä asioista näissä myönteisissä muistikuvissa oli kyse. Lisää haastatteluja aiheesta tehtiin Niinisalossa Paiste 07- ja Maanvyöry 09-harjoituksissa.

Vastaajaa pyydettiin ensin kuvittelemaan tilannetta noin puoli vuotta kotiutumisen jälkeen. Tämän jälkeen häntä pyydettiin arvioimaan, olisivatko hänen koko varusmiesaikaa koskevat mielikuvansa ja muistikuvansa tuolloin pääasiassa myönteisiä vai kielteisiä. Enemmistö vastaajista arveli muistikuvien olevan myönteisiä. Tämän jälkeen vastaajaa kehoitettiin kertomaan, mitkä asiat varusmiesajalta nousevat esiin tällaisina myönteisinä (tai kielteisinä) mielikuvina. Vastauksissa tulivat selkeästi esille ainakin seuraavat myönteisiksi koetut asiat:

- varusmiesaikana tavatut ihmiset, ryhmähenki, saadut kaverit
- erityisen rasittavat ja koettelevat suoritukset, kuten rasittavat marssit, leirit ja vastaavat.

Rasittavista suorituksista todettiin monissa haastatteluissa, että ne eivät tuntuneet myönteisiltä tapahtumishetkellä vaan vasta jälkeenpäin, jopa heti suorituksen jälkeen tai sitten myöhemmin niitä yksin tai muiden kanssa muisteltaessa. Eräs vastaaja mainitsi AuK:n leirin, jolla vastaajan mukaan testattiin kestävyyttä, ja jonka aikana nukuttiin erittäin vähän ja tuli häilytyksiä. Vastaajat mainitsivat samassa yhteydessä mm. omien rajojen kokeilemisen ja suoriutumisesta saadun mielihyvän.

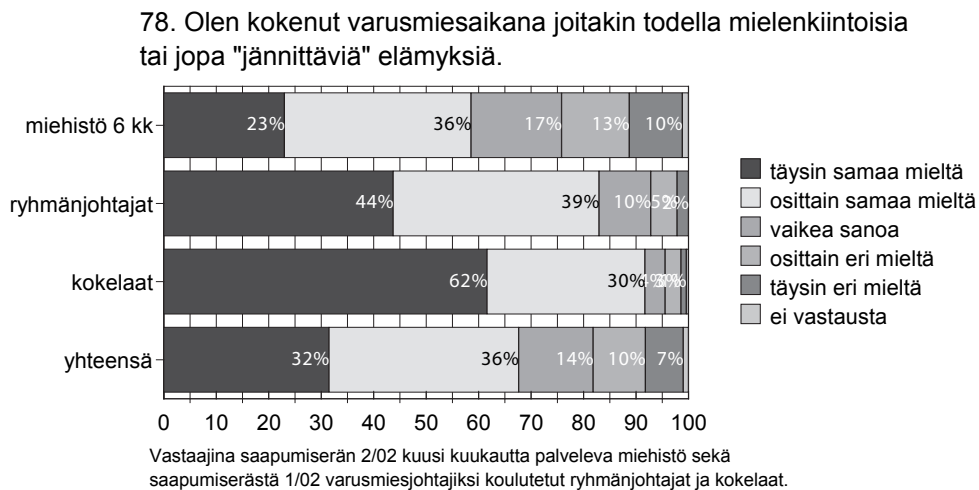
Varusmiesaikaa koskevia myönteisiä tai kielteisiä mielikuvia (”inttimuistoja”) voisi ajatella eräänlaisena ”kokoavana”, väliin tulevana muuttujana (tai joukkona muuttujia) toisaalta varusmiesajan koulutusta, johtamista, kuria, palvelustovereita jne. koskevien lukemattomien yksittäisten, erityyppisten kokemusten, ja toisaalta siviilielämään siirtyvän/siirtyneen varusmiehen pitkäkestoisen maanpuolustustahdon välillä (ks. Harinen 2003).

Myönteiset muistikuvat liittyvät siis haastattelujen valossa ainakin kavereihin ja me-henkeen (ryhmäkiinteyteen). Maanpuolustuskorkeakoulun Käyttäytymistieteiden laitoksella on jo kauan ollut tekeillä projekti, jossa kehitetään joukkotuotettujen joukkueiden (vast) ryhmäkiinteyden helppokäyttöistä, omatoimista ryhmäkiinteyden sosiometrista mittaamenetelmää joukko-osastoille. (Ks. Harinen 2003, 270.) Jos ryhmäkiinteyttä pystytään nopeasti ja luotettavasti mittaamaan, ja siten esimerkiksi vertailemaan joukkotuotettuja joukkueita jne. sen suhteen, on luonnollisesti helpompi lisätä ryhmäkiinteyttä varusmieskoulutuksessa.

Tässä artikkelissa ei kuitenkaan ole ensisijaisesti kyse ryhmäkiinteydestä, jota tämän kirjoittaja on käsitellyt monissa muissa artikkeleissa tässäkin lehdessä, vaan varusmiesten kokemista ”elämyksistä”. Edellä mainittuihin myönteisiin mielikuviin (kyselyn summamuuttujana) sisältyi myös kysymys, oliko vastaaja kokenut varusmiesaikanaan ”todella mielenkiintoisia tai jopa ’jännittäviä’ elämyksiä”. Hypoteesina voidaan esittää, että kaverien/me-hengen ja rasittavien harjoitusten lisäksi myös varusmiesaikana koetut yksittäiset mielenkiintoiset tai jännittävät ”elämykset” ovat yhteydessä myönteisiin muistikuviin varusmiesajasta.

Tällaisten ”elämysten” esiintymistä koskeva kysymys on mukana varusmiesten loppukyselyssä. Kun varusmiesten loppukysely tehdään juuri ennen kotiuttamista, ovat vastaajat, siis myös 6 kk:n varusmiehet siis myös jo osallistuneet J-kauden viimeiseen taistelu- ja ampu-maharjoitukseen ja kokeneet myös sen mahdollisesti tuottamat ”elämykset”. Ao. harjoituksenhan tulisi olla koko varusmiesajan huipentuma. Miehistöön kuuluvista 2/2002 saapumiserän vastaajista n. 60% katsoi kokeneensa jotakin mielenkiintoista tai jopa jännittävää varusmiesaikanaan. ”Täysin samaa mieltä” oli heistä kuitenkin vain 23%. Ryhmänjohtajille ja kokelaille varusmies aika oli ollut huomattavasti mielenkiintoisempaa. Kokelaista peräti 62% oli ”täysin samaa mieltä”. Huomio kiinnittyy siis 6 kk palvelevien varusmiesten huomponaan tulokseen. Heille mielenkiintoisia tai jopa ’jännittäviä’ elämyksiä syntyy varusmiesaikana huomattavasti vähemmän kuin ryhmänjohtajille ja kokelaille (ks. kuvio 2).

Kuvio 2. Varusmiesajana koetut mielenkiintoiset elämykset (kysymys 78), saapumiserän 2/2002 vastaukset. (Lähde: Harinen 2003.)

Jo varusmiesten loppukyselyjen vanhemmassa raportissa (Harinen 2003, 259, 294–295) tuotiin esiin, että varusmiesten riskiryhmä maanpuolustustahdon ja eräiden muiden asioiden suhteen ovat miehistöön kuuluvat 6 kuukauden miehet. Myöhemmin on kiinnitetty huomiota erityisesti siihen 6 kk:n miesten osaryhmään, joka ei omastakaan mielestään ole suoriutunut asepalveluksesta tyydyttävästi ja onnistumisia kokien. Tällä asialla on yhteyksiä myös nuorten syrjäytymiseen yleisemminkin (vrt. myös Aikalisä-projekti ja Käyttätymistieteiden laitoksen osallistuminen varusmiesten lukihäiriötutkimukseen yhdessä Joensuun yliopiston kanssa).

Helle 06:n, Paiste 07:n ja Maanvyöry-09:n varusmieshaastatteluissa selvitettiin tarkemmin, mistä edellä mainituissa ”elämyksissä” on kysymys. Vastaajilta tiedusteltiin, muistavatko he varusmiesajaltaan joitakin todella mielenkiintoisia tai jännittäviä asioita tai kokemuksia. Monet vastaajat kertoivat muistavansa tällaisia asioita. Monet mainitsivat ampumisen esimerkiksi Apilaksella (”päässyt ampumaan Apilaalla 7 kertaa”), kevyellä kertasingolla tai itkk:lla (eli ilmeisesti ylipäänsä jollakin rynnäkkökivääriä raskaammalla aseella). Toiset mainitsivat yleensä ampumisen, esimerkiksi vain rynnäkkökiväärillä. Jotkut mainitsivat esim. sinkoammunnan seuraamisen tai räjähteet. Useat mainitsivat käsikranaatin heittäminen. Myös Helle 06:n panssarivaunukoulutus, jossa varusmiehet saivat katsella panssarivaunuja ja mm. ajaa niiden kannella, mainittiin monta kertaa. (Tähän on tosin voinut hieman, mutta tuskin kuitenkaan oleellisesti, vaikuttaa se, että haastatteluja tehtiin panssarivaunurastin vieressä.) Monet varusmiehet, mm. eräs 6 kk:n pst-mies, kertoivat näkevänsä Helle 06:ssa panssarivaunun ensimmäisen kerran. Maanvyöry 09-harjoituksessa haastatellun talousryhmän miehen mukaan yöammunnat valokuvaluodeilla olivat ”törkeän siisti juttu”.

Em. asioihin voi hypoteettisesti ajatella sisältyvän usein, joskaan ei aina seuraavia elementtejä:

- kokemus on joko ainutkertainen tai ainakin melko harvinainen ja lyhytkestoinen tapahtuma koko varusmiesajan kestoja ajatellen
- ao. asian voi kokea vain puolustusvoimissa

- kokemukseen liittyy usein varusmiehen omaa toimintaa esim. aseiden kanssa (mutta ei kuitenkaan välttämättä, oli monia mainintoja myös erilaisten esitysten seuraamisesta)
- kokemukset liittyivät usein aseistukseen, räjähteisiin ja puolustusvoimien kalustoon ja usein nimenomaan sellaiseen kalustoon, jonka kanssa varusmies ei ole jatkuvasti tekemisissä (jolloin asia voisi ”arkipäiväistyä”)
- kokemukset liittyivät melko usein ampumiseen rynnäkkökivääriä raskaammilla aseilla (samaa kategoriaan voinee lukea käsikranaatin heittämisen)

Varusmiesten mainitsemat asiat viittaavatkin ”elämyksiin”, jonkinlaiseen voimakkaiden kokemusten saamiseen. Vaikka todella mielenkiintoisia kokemuksia koskevat kuvaukset sisälsivät paljon samantyyppisiä asioita, oli kuvauksissa myös niin paljon eroja, että voitaneen todeta, että vain esimerkiksi vain 1–2 tällaisen kaikille saapumiserän miehille samanlaisen tapahtuman tarkoituksellinen suunnittelu ja sijoittaminen varusmiesajaksi ei välttämättä ”toimi” läheskään kaikkien varusmiesten kohdalla.

Jokaisen varusmiehen pitäisi päästä osallistumaan useaan hieman erityyppiseen, mutta kuitenkin pääpiirteiltään suunnilleen useiden em. kohtien mukaiseen tapahtumaan/tilanteeseen, jolloin saavutettaisiin parempaa ”kattavuutta”. Joukosta löytyi esimerkiksi henkilöitä, jotka eivät nähneet ampumisesta mitään kiinnostavaa. Jokin toinen asia saattoi kiinnostaa heitäkin. Esimerkiksi metsäkonetta siviilityökseen käyttävää varusmiestä kiinnostivat suuresti harjoituksessa nähdyt ”todella erikoiset” ajoneuvot.

Hypoteettisesti voisi jopa esittää mahdollisuuden, että yksikin tämäntyyppinen tarpeeksi voimakas elämys voisi olla merkityksellinen osalle varusmiehistä heidän tulevan pitkäaikaisen maanpuolustustahtonsa kannalta. Hypoteesina voisi edelleen esittää, että keskimäärin 18-20 vuoden iässä koettu pitkä, 6–12 kk:n pituinen varusmiesajaksi muodostaa nuorille miehille kokonaisuudessaan voimakkaan, syvälle mieleen painuvan elämyksen. (Monien entisten varusmiesten tyttöystävät ja vaimot muistanevat uuvuttavat ”inttiytävät” etenkin kun vanhoja varusmieskavereita on seurassa.) – Todella mielenkiintoisten ja ”jännittävien” yksittäisten elämysten funktio puolustusvoimien näkökulmasta olisi saada koko varusmiesajaksi ja siten koko puolustusvoimia koskevat yleiset mielikuvat mahdollisimman positiivisiksi.

Kukaan vastaajista ei maininnut tällaisena erityisen mielenkiintoisena varusmiesajan kokemuksena esimerkiksi valatilaisuuksia, paraateja tai joukko-osaston juhlatilaisuuksia tarjoi- luineen ja soittokuntineen. Koska esimerkiksi paraateissa paikalla on paljon ihmisiä, satoja tai jopa tuhansia siviilikatsojia (lippujuhlan paraati jopa televisoidaan), ne eivät ehkä juuri sen takia ole varusmiehelle sellaisia harvinaislaatuja elämyksiä, joita juuri hän on päässyt kokemaan.

Varusmiesten loppukyselyn uudistaminen

Pääesikunnan henkilöstöosastolla ja MPKK:n Käyttätymistieteiden laitoksella (maj Jari Karjalainen, Kari J Laitinen ja artikkelin kirjoittaja)¹⁸ on tekeillä uusi projekti, jonka avulla koetetaan parantaa varusmiesten maanpuolustustahtoa ja samalla vähentää simputuksen määrää. Tässä projektissa varusmiesten palvelusajan lopussa antama palaute kootaan

¹⁸ Lisäksi projektiin ovat osallistuneet mm. maisteri Jarkko Kosonen ja kapteeni Olli Helanen Maavoimien esikunnasta sekä muiden puolustushaarojen ja joukko-osastojen edustajia.

ja tulostetaan kokonaan uudella tavalla sekä teknisesti että sisällöllisesti. Samalla siirrytään yksisuuntaisesta palautteen keräämisestä (varusmiesten kyselyvastausten keräämisestä) kaksisuuntaiseen ”keskustelemaan” kommunikointiin varusmiesten ja kouluttajien välillä.

Järjestelmän teknisenä pohjana on uusi ”NetJotos”-verkkokyselyjärjestelmä, joka luotiin Maanpuolustuskorkeakoulun käyttäytymistieteiden laitoksen, pääesikunnan henkilöstöosaston ja Mindcom Oy:n yhteistyönä 2004 – 2008. (Artikkelin kirjoittaja kuului kehittämisen ydintiimiin yhdessä Kati Mikkosen, Antero Johanssonin ja Juha Längin kanssa. Pirjo Horsma on itsenäisesti laatinut mm. NetJotos-ohjeiston ja testannut eri ohjelmaversioita). NetJotos-järjestelmää on jo hyödynnetty puolustusvoimien valtakunnallisessa työilmapiirikyselyssä syksyllä 2008. Kyselyyn vastattiin omilta työasemilta. Kaikki puolustusvoimien yksiköt pienimmistä puolen tusinan ihmisen työyksiköistä puolustushaaroihin saivat tulostensa järjestelmästä automaattisesti muutamassa päivässä kyselyn loppumisesta.

Nyt sama tekninen ratkaisu avaa mahdollisuuden saada varusmiesten saapumiserän tulokset laskettua jo ennen varusmiesten kotiutumista. Optisia lomakkeita ja MPKK:n perinteistä JOTOS-ohjelmaa tarvitaan edelleen, mutta niiden tuottama data imuroidaan NetJotos-järjestelmään.

Uutta tulevat olemaan myös loppukyselyn tulosten purkutilaisuudet, joihin kaikki kotiutuvat varusmiehet osallistuvat. Näihin noin tunnin mittaisiin tilaisuuksiin osallistutaan perusyksiköittäin. Kaikki jonkin perusyksikön (esim. komppanian) kotiutuvat varusmiehet ja kaikki heidän kouluttajansa osallistuvat tilaisuuteen. Kun ajatellaan varusmiesten tulevaa asennoitumista puolustusvoimiin ja heidän maanpuolustustahtoaan siviilissä, purkutilaisuuden ajankohta on psykologiselta kannalta ihanteellinen.

Purkutilaisuudessa yksikön päällikkö (tai muu kouluttaja) esittelee NetJotos-järjestelmän tuottaman loppukyselyn tulostuksen ja varusmiehet ja kouluttajat keskustelevat yksityiskohteisesti tuloksista. Purkutilaisuutta koskeva ohjeistus on suunnitteilla.

Purkutilaisuudella on kolmenlaisia tavoitteita. Ensinnäkin pyritään, etenkin negatiivisten tulosten kohdalla, purkamaan niitä väärinkäsityksiä ja henkisiä ”solmuja”, joita kouluttajien ja varusmiesten välillä esiintyy.

Jääkärikomppanian varusmiehet istuvat luokassa, eteen heijastetaan videotykillä heidän omia vastauksiaan loppukyselyyn. Kouluttajat istuvat luokan etuosassa. Eräässä loppukyselyn tuloksessa ”mittarit ovat punaisella”. Miksi vastasitte tähän niin kielteisesti, kysyy kouluttaja. Varusmiehet istuvat paikoillaan äänettöminä. Keskustelua ei tahdo syntyä. Lopulta rohkein jääkäri lausuu porukan mielipiteen ääneen. Varusmiehet olivat raahanneet koko edellisen viikon raskaita pyykkisäkkejä pitkin varuskuntaa kenenkään tietämättä miksi. – Kouluttaja selittää, että pyykkisäkkejä ja muuta varustusta on kannettu osana tärkeän puolustusvoimien valmiusharjoituksen huoltoa. Tällaiset harjoitukset ovat aivan välttämättömiä puolustusjärjestelmän testaamiseksi. Puolustusvoimilla ei kuitenkaan ole varaa hankkia kaikkiin huoltotehtäviin palkattua työvoimaa, vaikka kouluttajatkin todella haluaisivat sitä. – Taisteluumunnoissa odoteltiin useita kertoja pitkään vesisateessa, jatkaa toinen jääkäri, ja muut nyykyttelevät. – Odottelu taisteluumunnoissa johtui siitä, selittää yksikön päällikkö, että kouluttajat haluavat varmistaa sataprosenttisesti, että kaikki varomääräykset on huomioitu.

Hän palauttaa mieleen erään kuolemantapauksen. Varomääräysten ainoa ja yksinomainen tavoite on varusmiesten turvallisuudesta huolehtiminen. Ilman varomääräyksiä taisteluamunnat olisivat kouluttajienkin mielestä paljon ”todenmukaisempia” ja siten heistäkin kiinnostavampia. Näidenkin edelle nostetaan kuitenkin varusmiesten turvallisuus.

(Edellä oleva fiktiivinen esitys perustui asiasisällöltään tositapahtumaan, eli artikkelin kirjoittajan ehdotuksesta jo ennen NetJotos-projektin aloittamista järjestettyyn, kokeiluluontoiseen tulosten purkutilaisuuteen eräässä UudJP:n komppaniassa muutama vuosi sitten.)

Purkutilaisuuksien toisena tavoitteena on parantaa varusmiehiltä saatavan koulutuspalautteen laatua. Kun kouluttajat ovat tähän mennessä vain arvailleet, miksi yksikön varusmiehet ovat vastanneet hyvin kielteisesti kysymykseen nro 29, he voivat nyt kysyä sitä suoraan varusmiehiltä. *Taisteluharjoitukset eivät ole mielenkiintoisia, koska ei saa koskaan tehdä ainoatakaan, edes yhtä pientä omaa ratkaisua. Vaikka luulisi tietävänsä paremmin miten kannattaisi tehdä. Kaikki käsketään aina jopa naurettavia yksityiskohtia myöten.* – Koulutuspalaute muuttuu näin tarkemmaksi ja yksilöidymmäksi.

Purkutilaisuuksien kolmantena tavoitteena on puuttua simputukseen uudella työkalulla. Tätä varten loppukyselyn simputusmittaristo on uusittu. Ensimmäisen vuoden aikana simputus nostetaan NetJotos-tulostuksen pääteemaksi. (Kun simputusluvut on saatu laskuun, voidaan tilalle vaihtaa jokin muu teema, esimerkiksi rekrytointi puolustusvoimien työtehtäviin tms.) Joukko-osaston perusyksiköissä nähdään paitsi omat, myös jokaisen muunkin perusyksikön simputustulokset. Niitä voidaan vertailla toisiinsa ja prikaatin keskiarvoon. Perusyksiköiden välinen vertailu simputuskysymysten suhteen tulee nähtäväksi myös joukko-osaston johdon saamassa tulostuksessa.

Joukko-osaston johto saa myös sellaisen NetJotos-tulosteen, jossa joukko-osaston simputus-tuloksia vertaillaan jokaiseen muuhun puolustushaaran joukko-osastoon ja puolustushaaran keskiarvoon. Samat tulokset ovat luonnollisesti käytettävissä puolustushaaran esikunnassa ja pääesikunnassa.

Edellä kerrottu merkitsee toteutuessaan sitä, että simputuksen ehkäisemisessä otetaan käyttöön uusi työkalu täydentämään nykyisiä. ”Tyydyttäväkin” tulos uudistetussa loppukyselyssä edellyttää perusyksiköltä pääsemistä joukko-osaston keskiarvon paikkeille. Mutta se ei riitä kovin kauaa, sillä kun keskiarvon alapuolelle selvästi jääneet parantavat tuloksiaan seuraavassa mittauksessa, keskiarvokin nousee.

Loppukyselyn uudistaminen simputustulosten osalta em. tavoin täydentää siis pääesikunnan aiempia toimenpiteitä simputuksen ehkäisemiseksi (esim. kiusaamisen ja simputuksen tunnistamiseksi ja ehkäisemiseksi laadittu ohje). Yhdessä tämä kaikki merkitsee, että puolustusvoimissa tartutaan ja on jo tartuttu simputukseen kovalla kädellä. Simputus koetetaan todella pakottaa laskuun.

Mikäli kaikki sujuu suunnitelman mukaisesti eikä vastoinkäymisiä enää tule, saadaan uusi järjestelmä käyttöön kaikissa joukko-osastoissa jo kesällä 2010. Tällä aikataululla voitaneen odottaa, että simputuksen esiintymiseen, joka on jo tähän mennessä toteutettujen toimen-

piteiden johdosta laskussa, saadaan vaikutettua tälläkin työkalulla jo vuoden 2010 loppupuolella.

Mahdollinen muutos kotiutuvien varusmiesikäluokkien maanpuolustusasenteiden trendissä (vrt. kuvio 1 edellä), johon purkutilaisuuksilla ja simputuksen vähentämisellä pyritään, voidaan havaita käyttäytymistasolla vasta pidemmällä aikajänteellä. Seuraukset näkyvät käytännössä muutaman vuoden viiveellä esim. alenevina kertausharjoitusten lykkäysanomuksina muutaman vuoden kuluttua.

Alkuvaihe edellyttää uudessa asiassa aina hieman vaivannäköä ja opettelua. NetJotos-ohjelman käyttö varusmieskyselyissä ei kuitenkaan lisää ollenkaan kustannuksia, koska puolustusvoimat omistaa siitä puolet ja omaa näin ”ilmaisen” käyttöoikeuden vastineeksi täällä tehdystä kehitystyöstä. Resursseja, eli kouluttajien työaikaa päinvastoin säästyy todella runsaasti entiseen puolimanuaaliseen JOTOS-järjestelmän mukaiseen toimintaan verrattuna.

LÄHTEET

Harinen, Olli (2003) Varusmiesten arviointi varusmiesajasta ja koulutuksesta. Tuloksia kuuden saapumiserän loppukyselyistä vuosina 2000–2002 sekä vertailua vuoden 1992 tuloksiin. Teoksessa Vesa Nissinen (toim.): Kehittyvä varusmieskoulutus. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Tutkimuslustoja A/3/2003. Helsinki

Harinen, Olli, Väänänen, Markku (2006) Varusmiesten haastattelututkimus Niinisalossa Helle 06-harjoituksessa (julkaisematon)

Leimu, Heikki, Harinen, Olli, Sinkko, Risto (2008) Maanpuolustustahdon tutkimusperinne Suomessa ja Ruotsissa. Maanpuolustuskorkeakoulu, Käyttätymistieteiden laitos, Julkaisusarja 1/2008

Sinkko, Risto, Harinen, Olli, Leimu, Heikki (2008) Varusmiesten maanpuolustustahto vuonna 2005 tehdyn kyselyn ja haastattelujen valossa. Maanpuolustuskorkeakoulu, Käyttätymistieteiden laitos, Julkaisusarja 2/2008

PANIIKKI TAISTELUKENTÄN ILMIÖNÄ

20. Prikaatin 6. komppanian irtautuminen puolustusasemasta Viipurissa 20.6.1944 – eriselitysyritysten vertailua ¹⁹

1. Johdanto

Kun tarkastellaan Viipurin menetystä kesällä 1944, muodostaa Viipuria puolustaneen 20. Prikaatin II Pataljoonan 6.K:n toiminta kiinnostavan tutkimuskohteen. 6. komppania irtautui II Pataljoonan puolustusaseman keskiosasta taistelun kriittisessä vaiheessa 20.6.1944, ja tämä tapahtuma oli ainakin kronologisesti alkuna tapahtumaketjulle, joka johti lopulta koko Viipurin menettämiseen samana päivänä.

Tapahtumat 6.K:n loholla kiinnostavat nykyajan sotilaita ja tutkijoita muustakin kuin pelkästään sotahistorian näkökulmasta.²⁰ 6.K:n irtautumisen on väitetty johtuneen paniikista tai ilmentäneen sotilaiden joutumista paniikkiin. Paniikki on nykyäänkin keskeisen tärkeä käyttäytymistieteellinen ilmiö tutkittaessa sotilaiden käyttäytymistä taistelutilanteissa. Viipurin tapahtumien huolellinen analysointi saattaa parhaimmillaan tuoda lisävalaistusta tälle tutkimusalueelle.²¹

Tässä artikkelissa tarkastellaan sitä, millaisen kuvan 6.K:n toiminnasta laaditut tähänastiset kuvaukset antavat 6.K:n irtautumisen syistä ja mitä eroja eri esitysten välillä on.

Aihetta lähestytään tarkastelemalla ja vertailemalla eräitä tähän mennessä laadittuja kuvia 6.K:n taistelusta ja sen irtautumisen syistä. Eräs näistä on erään Viipurin taistelun veteraanin kirjoittama tähän mennessä vaille huomiota jäänyt kuvaus tapahtumista 6.K:n puolustusasemassa.

Lähdeaineistosta voi todeta, että tapahtumia 6.K:n loholla on dokumentoitu ja tarkasteltu mm. 20.Pr:n esikunnan, II P:n ja komppanioiden taistelukertomuksissa ja sotapäiväkirjoissa, 20.Pr:n komentajan eversti Kempin ja II P:n komentajan majuri Bäckmanin taistelukertomuksissa ja kuulustelupöytäkirjoissa sekä 6.K:n upseereiden taistelukertomuksissa ja kuulustelupöytäkirjoissa.²²

¹⁹ Julkaistu aikaisemmin teoksessa Göran Lindgren (toim.): Viipurin taistelu 1944 Kooste Suomen Sotilassosiologisen Seuran seminaarin 19.4.2007 esitelmistä. Maanpuolustuskorkeakoulu, Johtamisen laitos, Julkaisusarja 3 Työpapereita 11, Helsinki 2008.

²⁰ Viipurin taistelun tapahtumia on mm. käytetty viitekehyksenä Maanpuolustuskorkeakoulun kadettien sotilassosiologian opetuksessa.

²¹ Jatkosodan paniikki-ilmiöitä on analysoinut mm. Mielonen. Erkki Mielonen: Pelko ja pakokauhu henkinen paine sodassa. Kauppiaitten kustannus Oy, Helsinki 1968.

²² Tämä pääasiassa Eeva Tammen arkistotyön seurauksena koottu aineisto on kopioina kirjoittajan hallussa MPKK:n Käyttämistieteiden laitoksella.

Suppeampia ja laajempia kokoavia tarkasteluja tapahtumista 6.K:n alueella löytyy mm. So-taylioikeuden päätöksestä, Jäntin teoksessa Viipurin viimeinen päivä kesällä 1944, Tarkin teoksessa Taistelu Viipurista 20.6.1944 ja Elfvingrenin ja Tammen kirjoituksessa Taistelu Viipurista.²³

Näiden lähteiden lisäksi on myös Viipurissa taistelleiden veteraanien haastatteluja ja heidän kirjoittamiaan lehtiartikkeleita ja muita kirjoituksia, joista tässä artikkelissa käsitellään edellä mainittua 6.K:n veteraanin kertomusta.^{24 25}

2. II P:n puolustusryhmitys

Taustaksi 6.K:n tapahtumista laadittujen esitysten tarkastelulle on paikallaan sanoa muutama sana joukkojen ryhmityksestä II P:n alueella 20.6. II pataljoonan kolme komppaniaa olivat vierekkäin puolustusasemassa noin kilometrin levyisellä lohkokalla, jonka vasen raja oli Kalevankadun kohdalla. Puolustusaseman valmistelut olivat keskeneräiset, esimerkiksi katettuja korsuja ei ollut. Vasemmalla oli 5.K, keskellä 6.K ja oikealla 7.K. Konekiväärikomppanian eli 8.K:n konekivääriryhmät oli sijoitettu puolustusasemaan. Puolustusasemassa oli lisäksi kaksi 20 mm:n pst-kivääriä, yksi 45 mm:n pst-tykki ja jonkin verran saksalaisia pst-aseita.

Epäsuoraa tulta varten 20.Pr:lla oli kaksi kenttätykistöpatteristoa, kranaatinheitinkomppania ja pataljoonien krh-joukkueet. Prikaatille oli lisäksi alistettu malliltaan vanhentuneita rynnäkkötykkeitä.

3. Tarkin kuvaus tapahtumista 6.K:n puolustusasemassa

Teoksessaan Taistelu Viipurista 20.6.1944 Uuno Tarkki on kuvannut tapahtumia 6.K:n puolustusasemassa. Tarkki kuvailee 6.K:n joukkueiden ryhmitystä puolustusasemassa. Joukkueet oli sijoitettu vasemmalta oikealle järjestyksessä I J (joukkueenjohtajana luutnantti Halmekoski), II J (vänrikki Castren), III J (luutnantti Saxberg) ja IV J (vänrikki Savolainen). Vasemmanpuoleisen naapuriyksikön eli 5.K:n lähin osa puolustusasemassa oli saumavarmistuksessa ollut kersantti Aaltosen ryhmä.

Tarkin mukaan klo 13:n aikoihin vastustajan tykistötuli kohdistui kiivaana 6.K:n aseisiin. Panssarivaunut lähestyivät puolustusasemaa. Yksi panssarivaunu ajoi miinaan ja pysähtyi, mutta jatkoi tulitusta. Toinen vaunu pääsi miinakentän läpi ja jatkoi eteenpäin. Vaunuja ei saatu tuhottua puolustajan pst-aseilla. Tarkki mainitsee myös, että tässä vaiheessa ”puolustajan tykistö oli vaiti”.²⁶ Jatkotapahtumia Tarkki kuvailee tätä seuraavassa kohdassa ”6.K irtaantuu, rintama repeää”.

²³ Lauri Jäntti: Viipurin viimeinen päivä kesällä 1944. WSOY, Porvoo 1964. Uuno Tarkki: Taistelu Viipurista 20.6.1944 – Viipurin menetys ja oikeudenkäynti! Gummerus, Jyväskylä 1996. Eero Elfvingren ja Eeva Tammi: Taistelu Viipurista, teoksessa Eero Elfvingren ja Eeva Tammi (toim.): Viipuri 1944 Miksi Viipuri menetettiin? WSOY, Juva 2007, 223–253.

²⁴ Onni Pilvilampi: Pako Viipurista, käsikirjoitus (ei kirjoitusvuotta). Aineisto artikkelin kirjoittajan hallussa.

²⁵ Artikkelin kirjoittaja on tehnyt lisäksi useita ”tutkimusmatkoja” Viipuriin Eeva Tammen ja Göran Lindgrenin kanssa. Tällöin on tutustuttu yksityiskohtaisesti mm. II P:n puolustusaseisiin, eri paikkojen etäisyyksiin maastossa, panssariesteisiin, komentopaikkojen sijaintiin jne. Tällöin on saatu opastusta ja vinkkejä myös muutamilta Viipurissa taistelleilta veteraaneilta ja eräiltä muilta asiantuntijoilta, kuten Viipurissa koulupoikana asuneelta Kyösti Rainilalta ja Viipurin arkkitehtuurin ja asema-kaavan tuntijalta rakennusarkkitehti Juha Lankiselta.

²⁶ Tarkki 1996, s. 98–99.

*”Vihollinen jatkaa tulivalmistelua Kannaksentien alueelle, panssarit etenevät tiellä hitaasti jonossa ja jalkaväki liikehtii kauempana. Puolustaja odottaa, miehet alkavat väsyä, hermot kiristyvät.”*²⁷

Tarkin mukaan I J:n johtaja Halmekoski, joka oli myös komppanian varapäällikkö, oleskeli komppanian komentopaikalla komppanianpäällikön, kapteeni Aspolan kanssa. Joukkuetta hoiteli tällöin kersantti Routa. Tarkin mukaan Halmekoski sai komppanian komentopaikalla autenttisen kuvan siitä, miltä tilanne sieltä katsoen näytti (sen sijaan Aspola kävi välillä muualla). Tarkki siteeraakin Halmekosken kirjoittamaa taistelukertomusta.

Tarkin siteeraaman taistelukertomuksen mukaan vänrikki Castren ilmoitti komppanianpäällikölle, että Kannaksentien vasemmalla puolella juoksi miehiä taaksepäin jättäen asemat (5.K). Tämän jälkeen Castren meni joukkueensa keskilohkolle. Castren kuuli vieressään olevan sotamies Rantasen kanssa huudon ’Irtaantumiskäskey on annettu, I joukkue vetäytyy jo.’ Castren lähetti sotamies Koskisen viemään oikealle III J:lle irtaantumiskäskyn. Itse hän meni komppanianpäällikön luo ’epäillessään käskyn todenperäisyyttä’. Komppanianpäällikön ilmoitettua, että käskyä ei oltu annettu, Castren lähetti miehen peruuttamaan käskyn. Tämä tuli takaisin ja ilmoitti, että oikealla asemat olivat jo tyhjät. Tämän jälkeen kapteeni Aspola lähti taemmas noutamaan aseman jättäneitä takaisin. Matkalla hän kohtasi lähetin, joka ilmoitti, että II P:n komentaja oli antanut pataljoonalle perääntymiskäskyn. Tämän jälkeen Aspola ”... juoksi takaisin asemiin ilmoittaen perääntymiskäskyn ja jättäen I joukkueen varmistamaan komppanian vetäytymistä 10–15 min ajaksi.”²⁸

Tarkki mainitsee vielä, että mm. Aspolan kertomuksen perusteella huutajaksi on väitetty II J:n sotamies Nummelinia. Tarkki kirjoittaa:

*”Kapteeni Aspolan kertoman mukaan vänrikki R. Castren oli todennut joukkueensa toisen ryhmän sotamies Nummelinin huutaneen mainitulla tavalla. Tämä on myöntänyt välittäneensä ilmoituksen ja selittänyt kuulleensa sen jostakin vasemmalta. Sotamies Koskinen II joukkueesta on todistanut kuulleensa jonkun huutaneen. Ei voida todistaa, kuka huutaja on ollut, mutta on arveltu tämän olleen ’hermoherkän’ Nummelinin.”*²⁹

Nummelinin kuvaamisella ”hermoherkäksi” lienee viitattu siihen suuntaan, että mainittu sotilas ei olisi välittänyt mitään kuulemaansa käskyä, vaan keksinyt sen itse.

Tarkki toteaa 6.K:n miesten irtautumisesta myös seuraavaa: ”On esitetty varmana päätelmänä, että ’kohtalokas komentopaikan siirto’ Kelkjalasta Ristimäen taakse olisi ollut antamassa lähtösäyksen”.³⁰ Tarkin käsitys on se, komentopaikan lähtöä tuskin kukaan puolustusasemassa ollut edes havaitsi.³¹ Tarkki perustelee tätä sillä, että heti komentopaikasta alkaen maasto alkaa hänen omien havaintojensa mukaan viettää kaupunkiin päin. (Tarkki tarkoittaa, että alarinteestä, jossa puolustusasema sijaitsi, ei olisi voitu nähdä poistumista mäen toista rinnettä vastakkaiseen suuntaan.)

²⁷ Tarkki 1996, s. 99.

²⁸ Tarkin teoksessaan (1996, s. 102–103) siteeraama Halmekosken laatima taistelukertomus on sisällöltään hieman erilainen kuin Sota-arkistossa oleva samasta asiakirjasta tehty jäljennös. Esimerkiksi mainintaa siitä, että I J olisi jäänyt varmistamaan 10–15 minuutin ajaksi ei jäljennöksessä ole. 6./20.Pr:n taistelukertomus tapahtumista 20.6.1944, jäljennös. SArk.

²⁹ Tarkki 1996, s. 101.

³⁰ Tarkki 1996, s. 101. II P:n komentaja majuri Bäckman siirsi taistelun aikana komentopaikkansa taaemmaksi, koska rakennus oli vastustajan tulen helposti tavoitettavissa.

³¹ Tarkki 1996, s. 101

Kumottuaan tutkimuskirjallisuudessa ja lähteissä esiintyneen väitteen II P:n komentopaikan siirrosta ”lähtösäyksen” antajana ja käytyään em. tavalla läpi väitteen Nummelinista vetäytymiskäskyn keksijänä Tarkki itse esittää tutkimustensa perusteella kuitenkin seuraavan rekonstruktion 6.K:n irtautumisen syistä. Tarkki perustaa esityksensä 5.K:n veteraanin, taistelulähettialiupseerina toimineen kersantti Veikko Harjulan haastatteluun, joka Tarkin mukaan ”... on vihdoinkin ainoana 5.K:n miehenä tuonut salaisuuden julki”.³²

Kalevankadun ja Kannaksentien välinen noin 150 metrin pituinen osa puolustusasemaa oli jäänyt ilman kaivettua yhdyshautaa. Saumavarmistuksessa ollut edellä mainittu kersantti Aaltosen ryhmä 5.K:sta oli joutunut siksi asemiin, jotka muodostuivat vain jonkinlaisista matalista kuopista. Ryhmän asemat olivat joutuneet panssarivaunujen (Klim) tulituksen kohteeksi. Tällöin sotamies Sundqvist oli haavoittunut vaikeasti. Tarkin mukaan kersantti Aaltonen siirsi tällöin ryhmäänsä taaksepäin. Tarkin tulkinnan mukaan ryhmän eli noin kymmenen miehen siirtyminen taaksepäin ei voinut jäädä huomaamatta 6.K:n taholta. Tarkki arvelee myös, että siirryttäessä on välitetty käskyjä irtautumisesta huutamalla. Tarkin arvelun mukaan Nummelin oli kuullut em. ryhmässä huudetun irtautumiskäskyn ja toistanut sen.³³

Tarkki pyrkii näin ollen kumoamaan väitteen, jonka mukaan sotamies Nummelin olisi keksinyt vetäytymiskäskyn ja aiheuttanut siten irtautumisen tai ollut sen keksimisellä ainakin eräänä siihen liittyvänä tärkeänä välikappaleena.

Tarkki mainitsee myös, että haavoittuneen Sundqvistin valitusta kuultiin ympäröivällä alueella. ”Ei ole vaikea arvioida, miten tämä on vaikuttanut pakokauhuihin miehiin.”

Tarkin kuvauksesta hahmottuu irtautumiselle siis sentyyppinen selitys, että merkittävää oli ollut 5.K:n ja 6.K:n rajalla oleva yhtenäistä taisteluhautaa vailla oleva osa puolustusasemaa. Saumavarmistuksessa olleen 5.K:n kersantti Aaltosen ryhmän siirtyminen taaksepäin aiheutti väärän vetäytymiskäskyn syntymisen 6.K:ssa ja ao. ryhmän haavoittuneesta miehestä tehdyt havainnot vaikuttivat voimakkaasti ja negatiivisesti miesten mielialoihin Tarkki kuvaa (s. 103) miehiä ”pakokauhuisiksi”.³⁴

³² Tarkki 1996, s. 102.

³³ Tarkki 1996, s. 102–103.

³⁴ Tarkin teoksessa mainitaan myös mm. seuraavia tilanteeseen liittyneitä tekijöitä, joiden Tarkin teoksen lukija voisi kuvitella vaikuttaneen 6.K:n miesten mielialoihin: huhut 5.K:n tai muun yksikön irtautumisesta, vihollisen panssarivaunujen määrä ja eteneminen, vihollisen tykistö tuli, puolustajan tykistö ei ampunut, miesten väsyminen ja se, että puolustajan panssarintorjunta ei ollut tehokasta. Tarkki ei kuitenkaan sano, että nämä, tai jotkin näistä, olisivat aiheuttaneet irtautumisen, vaan ne tulevat esiin hänen kuvatessaan tilannetta ja tapahtumia. Huhuista hän kuitenkin mainitsee, että ne olivat virittäneet lähtöherkkyyttä. Tarkki 1996, s. 97–103.

4. Elfvengrenin ja Tammen kuvaus tapahtumista 6.K:n lohkolle

Teokseen Viipuri 1944 kirjoittamassaan artikkelissa Elfvengren ja Tammi kuvaavat tapahtumia 6.K:n puolustusasemassa seuraavasti:

”Puolenpäivän jälkeen 6. Komppanian II Joukkueen johtaja vänrikki Robert Castren ilmoitti komppanianpäällikölle, että vasemmalla Kannaksentien toisella puolella 5. Komppanian miehiä juoksi taakse ja jätti asemansa. II Joukkueessa kiersi sana, että irtautumiskäsky olisi annettu ja että vasemmalla ollut I Joukkue vetäytyisi jo. II Joukkueen johtaja lähetti lähetin oikealla olevaan III Joukkueeseen ilmoittamaan asiasta, mutta epäillessään käskyn todenperäisyyttä hän lähti varmistamaan tiedon komppanianpäälliköltä, kapteeni Kauko Aspolalta, joka kielsi moisen. Käskyn peruuttaminen ei enää onnistunut, sillä oikealta miehet olivat jo poistuneet. Ilmeisesti asemat jätettiin varsin herkästi. 6. Komppanian päällikkö lähti nyt taakse käskemään asemansa jättäneitä palaamaan, mutta pataljoonan komentopaikalla hän kohtasi aikaisemmin lähettämänsä lähetin, joka ilmoitti, että pataljoonankomentaja on antanut vetäytymiskäskyn. Tämän jälkeen myös komppanianpäällikkö antoi vetäytymiskäskyn.”³⁵

Ennen edellä siteerattua tapahtumien kuvausta Elfvengren ja Tammi kuvailevat joukkojen mielialaa suunnilleen seuraavasti. Joukoissa esiintyi turvattomuuden tunnetta, joka lisääntyi. Mieliala oli masentunut. Joukoissa vallitsi odottava, hermostunut mieliala.³⁶

Kirjoittavat mainitsevat seuraavia tekijöitä, jotka ilmeisesti (?) heidän mielestään liittyivät miesten mielialaan ja vaikuttivat siihen:³⁷

- puolustajan panssarintorjunnan tehottomuus
- vastustajan panssarivaunujen suuri määrä
- omien rynnäkkötykkien vetäytyminen
- pula jalkavaen ampuvatavikkeista, tarve rajoittaa tulta
- vajavaisesti varustetut asemat
- vihollisen lähes täydellinen ilmaherruus
- oman kenttätykistön tulen vähyys tai puuttuminen.

Sen sijaan II P:n komentopaikan siirtäminen taaksepäin ei kirjoittajien mielestä vaikuttanut miehiin, koska sitä ei heidän tulkintansa mukaan etulinjassa edes huomattu.

Edellä mainittujen tekijöiden lisäksi he mainitsevat kuitenkin vielä seuraavan seikan. 5.K:n ja 6.K:n välirajalla puolustusasema kaartui taakse vasemmalle. Kirjoittajien mukaan 5.K:n alueella tapahtunut siirtyminen taaksepäin, jonka myös Tarkki esittää tapahtuneen, on saatanut 6.K:n asemista käsin näyttää vetäytymiseltä.³⁸ He mainitsevat vielä, että yhteydenpito komppanioiden välillä oli melkein mahdotonta, koska niiden välille ei oltu kaivettu yhtenäistä juoksuhautaa (jolloin esimerkiksi siirtymisestä ja sen tarkoituksesta olisi voitu tiedottaa naapurijoukolle).

³⁵ Elfvengren ja Tammi 2007, s. 230–231.

³⁶ Elfvengren ja Tammi 2007, s. 230.

³⁷ Elfvengren ja Tammi 2007, s. 230.

³⁸ Elfvengren ja Tammi 2007, s. 231, Tarkki 1996, s. 102–103.

Elfvengrenin ja Tammen esityksestä hahmottuu heidän tulkintansa, jonka mukaan heidän mainitsemistaan useista sotilaallisista ja tilanteeseen liittyvistä syistä (vajavaiset asemat, omien rynnäkkötykkien vetäytyminen, a-tarvikkeiden vähyys jne.) 6.K:n sotilaiden mieliala oli turvaton, masentunut, hermostunut ja odottava. Vetäytymiskäskey, joka on voinut liittyä 5.K:n eräiden miesten siirtymiseen taaksepäin komppanioiden välirajan lähellä, sai ainakin III J:n ja IV J:n miehet jättämään asemat ”varsin herkästi”. Kirjoittajat mainitsevat vielä, että klo 13.10 lähes viisikymmentä 6.K:n I ja II joukkueen miestä juoksi (!) 300–400 metriä II P:n komentopaikan takana, ts. pois päin puolustusasemasta.

Elfvengrenin ja Tammen esityksestä voi todeta, että he eivät annetun vetäytymiskäskyn lisäksi esitä mitään muuta ”välitöntä” tai ”laukaisevaa” syytä asemista poistumiselle. Se, että asemista poistuttiin ”varsin herkästi” ja että ainakin osa miehistä juoksi vielä noin kilometrin päässä etulinjasta, selitetään siten negatiivisten sotilaallisten ja tilannetekijöiden aiheuttamalla kielteisellä mielialalla ja sen lisäksi annetulla vetäytymiskäskyllä. Tämän lisäksi mainitaan vielä mahdollisuus, että 5.K:n osan siirtyminen taemmas on saattanut 6.K:sta käsin näyttää vetäytymiseltä.

5. Sotamies Pilvilammen kertomus

Edellä todettiin, että tapahtumia 6.K:n alueella on dokumentoitu ja rekonstruoitu Tarkin, Jäntin ym. teosten sekä virallisten taistelukertomusten ja sotapäiväkirjojen lisäksi myös Viipurissa taistelleiden veteraanien haastatteluissa ja heidän kirjoittamissaan lehtiartikkeleissa ja muissa kirjoituksissa. Näistä 6.K:ssa sotamiehenä palvelleen Onni Pilvilammen kertomus on kiinnostava siksi, että se on yksi harvoista yksityiskohtaisista silminnäkijäkuvauksista tapahtumista.³⁹

Pilvilampi kertoo palvelleensa Viipurin taistelun aikana 6.K:n III joukkueessa. Hän kuvaa joukkueensa saapumista Viipuriin aamulla 19.6. Asemiin tutustumisen jälkeen joukkue maajoittuu Pilvilammen mukaan asemien takana olevaan rakennukseen. 19.6. klo 11 aikaan illalla annetaan hälytys, jonka seurauksena joukkue siirtyy puolustusasemaan. Pilvilampi kertoo asemista seuraavaa:

*”Aamulla kun tulimme Kelkkalan mäkeen ja kävimme tarkastamassa asemia totesimme, että nämä juoksuhaudat on tehty sillä mielellä että näistä ei lähdetä karkuun vaan näihin hautoihin jäädään viimeistä miestä myöden. Tuota ylämäkeä ei voi juosta karkuun vihollisen tulen alla, varmasti jää välille kun matkaakin on mäen huipulle lähes kaksisataa metriä. Vähän apeaksi se vei mielen... (...) Meidät on tuotu tänne tapettavaksi, oli kaikkien yksimielinen mielipide.”*⁴⁰

Pilvilampi kuvaa taistelun alkuvaihetta ja vastustajan lentokoneiden ilmapommitusta, joka ei kuitenkaan osu lähellekään juoksuhautoja, vaan takamaastoon. Tämän jälkeen kuvataan vastustajan panssareiden ja jalkaväen liikkeelle lähtö. Tarkkoja kellonaikoja ei kertomuksessa mainita. Tien vieressä etenevä tankki ajaa miinaan ja muut pysähtyvät. Tankkien pysähtyessä jalkaväen hyökkäys laantuu ja torjutaan jalkaväen aseina.⁴¹

³⁹ Pilvilampi, mt.

⁴⁰ Pilvilampi, mt.

⁴¹ Pilvilampi, mt.

Pilvilampi, jonka aseena oli konepistooli, kertoo havainneensa kaksi vihollista asemien edessä olevan talon raunioiden suojassa. Hän sanoo ryhmänjohtajalleen menevänsä etsimään vastustajia asemien edestä lähtevää laskuojaa pitkin. Ryhmänjohtaja hyväksyy tämän. Pilvilampi laskeutui kertomuksensa mukaan laskuojaa muutaman kymmentä metriä alaspäin. Hän erottaa viholliset suojautuneina palaneen talon raunioiden tienoilla. Pilvilampi jatkaa:

”Samaan aikaan kuuluu juoksuhaudoilta huuto.

- Vetäännyttään oikealle!

En kiinnitä siihen mitään huomiota. Minä olen niin tyystin uppoutunut noissa raunioissa piileskeleviin vihollisiin, ettei päähäni mahdu sillä hetkellä mitään muuta asiaa. Vasta sitten minä herään muuhunkin todellisuuteen, kun yht’äkkiä räjähtää asemiimme raivoisa tulitus. Kaikki pienet ja isot aseet suuntaavat tulituksensa meitä kohti. (...) Minä peräännyin nopeasti ojaa pitkin juoksuhautaan, mutta se on tyhjä. Vilkaisen hätäisesti taakse päin ja näen viimeisten miesten katoavan mäen taa. Kuulaa tulee hirvittävästi.”⁴²

Pilvilampi kertoo suojautuneensa asemissa olleeseen sirpalesuojaan tulituksen ajaksi. Jonkin ajan kuluttua tulitus loppui yhtä nopeasti kuin oli alkanut ja siirtyi ”meistä nähdessä oikealle”. Pilvilampi kertoo nähneensä siellä päin muutaman sadan metrin päässä juoksevia miehiä. Tulituksen lakattua Pilvilampi poistuu asemasta juosten muiden perään.

Edellä referoitua osaa Pilvilammen kertomuksesta ei ole mainittu tai referoitu Viipurin taistelua koskevassa tähänastisessa tutkimuskirjallisuudessa.⁴³ Pilvilampi jatkaa kertomustaan:

”Siinä vaiheessa, kun olen juossut Kelkkalan mäkeä alas hautuumaalle päin, minua vastaan tulee luutnantti pistooli kädessään. Hän huutaa minulle,

- Sotamies, Suomen lain nimessä, minä käsken sotamiestä kääntymään vihollista päin!

Silloin minä huudan hänelle vastaan:

- Perkele Suomessa ei ole sellaista lakia, joka määrää menemään ryssä vastaan ilman panoksia!

Luutnantti hölmistyy vastauksestani, eikä puhu enää mitään.”

Viipurin taistelua tutkineista henkilöistä ainakin Tarkki on haastatellut Pilvilampea. Tarkki ei mainitse teoksessaan Pilvilammen kertomusta etulinjasta irtautumisesta, mutta Pilvilammen ja luutnantin välinen episodi on sen sijaan kuvattu Tarkin teoksessa. Tarkki kertoo, kuinka II P:n komentaja majuri Bäckman oli käskenyt adjutanttinsa, luutnantti Ahti Sirkan pysäyttämään pakenevia miehiä komentopaikan lähelle. Juuri samalla hetkellä myös prikaatin komentajan eversti Kempin esikunnastaan lähettämät luutnantti Kortteinen ja kapteeni Kurjenrauma tulivat Sirkkaa vastaan ja olivat myös todistamassa tapahtumaa.

”Sirkka oli lakiin vedoten käskenyt miehiä menemään takaisin asemiin. Miehet olivat kiellettyneet palaamasta. Sotamies Pilvilampi oli sanonut, että ’sellaista lakia ei ole, että meidät voidaan tapattaa ilman patruunoita’. Joukon pääosan tiedetään olleen 6.K:sta.”⁴⁴

⁴² Pilvilampi, mt.

⁴³ Tämän artikkelin kirjoittaja sai kopion Pilvilammen kertomuksesta maisteri Göran Lindgreniltä, joka on myös haastatellut Pilvilampea.

⁴⁴ Tarkki 1996, s. 104–105.

– Pilvilammen kertomuksen perusteella hahmottuu Elfvengrenin ja Tammen kuvaukseen verrattuna hieman erilainen kuva 6.K:n irtautumiseen liittyvistä tapahtumista. Elfvengrenin ja Tammen artikkelissa ei esitetä mitään äkillistä tai ”laukaisevaa” irtautumiseen liittyvää tekijää. Pilvilammen kertomuksen mukaan heti vetäytymiskäskyn jälkeen III J:n asemaan kohdistui eri aseiden yhtäkkiä alkanut voimakas tulitus tai tuli-isku. Kun Pilvilampi tämän jälkeen meni juoksuhautaan, se oli tyhjä, ja hän näki omien miesten juoksevan pakoon puolustuslinjan takana.

6. Yhteenveto ja pohdintaa

Tarkin esityksessä 6.K:n irtautuminen aiheutuu miesten mielialasta, joka oli negatiivinen, Tarkin sanoin ”pakokauhuinen”, sekä väärästä vetäytymiskäskystä.

Elfvengrenin ja Tammen esityksestä saa sen kuvan, että irtautuminen selitetään lähinnä negatiivisten sotilaallisten ja tilannetekijöiden aiheuttamalla kielteisellä mielialalla ja sen lisäksi annetulla vetäytymiskäskyllä.⁴⁵ Heidän esityksensä ei anna kovin täsmällistä selitystä sille, mikä tai mitkä tekijät noin puolesta tusinasta heidän mainitsemastaan mielialoihin ilmeisesti vaikuttaneesta tekijästä olivat muita keskeisempiä. Suuri osa ao. tekijöistä lienee esiintynyt myös II P:n 5.K:n ja 7.K:n kohdalla, mutta nämä komppaniat eivät kuitenkaan irtautuneet puolustusasemasta yhtä nopeasti.

Elfvengren ja Tammi eivät annetun vetäytymiskäskyn lisäksi esitä mitään muuta äkillistä tai ”laukaisevaa” syytä asemista poistumiselle.

Edellä käsiteltiin myös 6.K:n sotamies Pilvilammen kertomusta siitä, että 6.K:n sotilaiden asemasta poistumiseen olisi liittynyt vetäytymiskäskyä seurannut nopeasti alkanut eri aseiden tuli-isku.⁴⁶

Mikäli Pilvilammen kertomus pitäisi paikkansa, sen vertailu esimerkiksi Elfvengrenin ja Tammen kuvaukseen voi olla relevanttia pohdittaessa, olisiko pelkkä vetäytymiskäsky yhdistyneenä miesten mielialaan voinut aiheuttaa 6.K:n miehissä tai edes osassa heitä ilmiön, jota voidaan käyttäytymistieteellisessä mielessä katsoa paniikiksi.

Jatkosodan paniikki-ilmiöitä tutkinut Mielonen esittää, että paniikin syntymisprosessiin liittyy tai voi liittyä erityinen avainärsyke. Tietyt tekijät luovat Mielosen mukaan edellytyksiä paniikin syntymiselle ja sen jälkeen jokin avainärsyke voi aiheuttaa paniikin syntymisen. Avainärsyke voi olla esim. jokin yllättävä tai pelottava tapahtuma.⁴⁷ 6.K:n irtautumisen kohdalla avainärsykkeenä voisi ajatella olleen vetäytymiskäskyn. Toinen mahdollisuus voisi

⁴⁵ Lisäksi mainitaan mahdollisuus, että 5.K:n osan siirtyminen taemmas on saattanut 6.K:sta käsin näyttää vetäytymiseltä.

⁴⁶ Pilvilammen kertomuksen luotettavuudesta lähteenä voidaan todeta seuraavaa. Pilvilammen kertomus on ainoa tähän mennessä käytettävissä oleva silminnäkijäkuvaus, jonka mukaan (joidenkin) 6.K:n sotilaiden asemasta poistumiseen olisi liittynyt vetäytymiskäskyä seurannut äkillinen tuli-isku. Tällöin kertomuksen luotettavuutta on vaikea arvioida muiden lähteiden avulla, joka aiheuttaa tietenkin epäilyä sen luotettavuudesta. Viipurin taistelua perusteellisesti tutkinut Tarkki pitää kuitenkin Pilvilampea ilmeisesti ainakin osittain luotettavana kertojana, koska hän on ottanut edellä mainitun Pilvilammen kertoman luutnantin kohtaamisepodin teokseensa. Toiseksi voi todeta, että Pilvilampi on kuvannut tapahtumia vain oman joukkueensa tai jopa vain oman ryhmänsä asemien kohdalla. 6.K:n puolustusasema oli noin kilometrin levyinen. Vaikka hänen kertomuksensa olisi paikkansapitävä, ei kuitenkaan ole varmaa tietoa siitä, miten ja mistä syistä irtautuminen tapahtui etulinjan muissa kohdissa.

⁴⁷ Mielonen 1968, s. 91–97.

olla, että Pilvilammen kertomuksessa mainittu äkillinen tuli-isku olisi toiminut avainärsykeenä.

Edellä tarkasteltiin myös Viipurin taistelusta kertovassa tutkimuksessa esitettyä väitettä, että 6.K:n sotamies Nummelin olisi keksinyt ”kohtalokkaan” vetäytymiskäskyn omasta päästään. Väitettä siitä, että ”hermoherkkä” sotamies Nummelin olisi itse keksinyt vetäytymiskäskyn, voidaan ajatella kahdella tavalla. Ensinnäkin voitaisiin ajatella, että väärän vetäytymiskäskyn ”syynä” oli yksittäinen henkilö, joka tilannetekijöiden hänessä luoman mielialan ja yksilöllisten ominaisuuksiensa seurauksena keksi vetäytymiskäskyn. Tällöin asiaa tarkastellaan ikään kuin yksilötasolla. Tällöin voitaneen myös ajatella, että jos juuri tämä sotamies ei olisi sattunut olemaan paikalla, mitään vastaavaa ei olisi ehkä ollenkaan tapahtunut (ellei sitten joku muu samantyyppinen henkilö olisi sattunut olemaan paikalla ja tehnyt samaa).

Mutta väitettä Nummelinista vetäytymiskäskyn keksijänä voitaisiin ajatella toisellakin, hie-
man ”yleisemmällä” tavalla. Tällöin voitaisiin ajatella, että tilannetekijät olivat aiheuttaneet sotilasjoukossa sellaisen mielialan, että vetäytymiskäskylle oli ikään kuin ”sosiaalinen tilaus”, se ikään kuin ”riippui ilmassa”. Göran Lindgren on kuvannut asiaa seuraavasti:

”Epävirallisen organisaation puitteissa saattoi ... kypsyä kollektiivinen valmius irtautua ahdistavasta tilanteesta. Tarvittiin vain sopiva, laillinen syy. Viipurissa sellaiseksi tarjoutui jostain kuultu irtautumiskäskey. Siitä alkoi tapahtumien vyöry, jota ei kukaan pystynyt pysäyttämään. Joukko oli valinnut taistelun sijasta paon, ja osana joukkoa yksittäinen sotilas pääsi pälkähästä. Hänen ei tarvinnut tehdä omaa päätöstä, joukko oli tehnyt sen hänen puolestaan.

Huhuille ja paniikille otollisen tilanteen kehittyminen ilman, että johtajat kiinnittivät siihen huomiota, oli Viipurissa tosiasia. 'Sosiaalinen tilaus' irtautumiskäskylle ikään kuin 'roikkui ilmassa'”.⁴⁸

Tällöin asiaa tarkastellaan sosiaalipsykologisesta näkökulmasta. Ryhmän keskuuteen oli Lindgrenin mielestä hänen artikkelissaan kuvailemien tekijöiden takia ikään kuin muodostunut virallisen organisaation normista (’puolustusasemissa on pysyttävä’, ’on taisteltava tehokkaasti’ tai jotain tämänsuuntaista) poikkeava epävirallinen normi, jonka mukaan olisikin ’sallittua’ vetäytyä näissä olosuhteissa puolustusasemasta.

Tällainen selitysmalli on hyvin mielenkiintoinen ja vaikuttaa sinänsä mahdolliselta, mutta kuten edellä todettiin, Tarkki pyrkii teoksessaan kumoamaan ajatuksen siitä, että Nummelin olisi keksinyt vetäytymiskäskyn omasta päästään. Tarkki väittää, että Nummelin oli todella kuullut vetäytymiskäskyn ja vain välittänyt sen eteenpäin.⁴⁹

⁴⁸ Göran Lindgren: Viipurin taistelu – sotilasjohtamisen oppitunti. Teoksessa Eero Elfvingen ja Eeva Tammi (toim.): Viipuri 1944 Miksi Viipuri menetettiin? WSOY, Juva 2007, s. 282–284.

⁴⁹ Vaikka Tarkki olisi oikeassa, voidaan tällöinkin Lindgrenin esittämän tulkinnan hengessä kysyä, miksi II/6.K:n joukkueenjohtaja vänrikki Castren aluksi uskoi vetäytymiskäskyn, tai ainakin toimi niin kuin olisi sen uskonut, ja miksi sitä ei voimakkaammin kyseenalaistettu esim. 6.K:n III ja IV joukkueen taholta. Kuitenkin tiedetään, että esimerkiksi 5.K:n päällikkö kapteeni Laakso ei uskonut II P:n komentajan Bäckmanin antamaksi ilmoitettua vetäytymiskäskyä oikeaksi, kun sellainen hänelle välitettiin. 5.K pysyikin asemissaan. Tarkki 1996, s. 106. 5./20.Pr:n taistelukertomus 20.6.1944. T 10643/216. SArk.

Olli Harinen ja Pertti Alanen

SOTILASSOSIOLOGINEN TUTKIMUS PUOLUSTUSVOIMISSA

**Sosiologia ja sosiaalipsykologia osana johtamisopin
ja koulutustaidon tieteenalaperustaa** ⁵⁰

1. Sotilassosiologia sotatieteiden alana

Sotatieteissä on kysymys yliopistollisten tieteenalojen soveltamisesta asevoimissa ja niiden eriytymisestä “emotieteistään” omiksi tieteenaloikseen. Viitasalon mukaan (2002, 5) tieteenalan kehittyessä vakiintuneen sovellusalueen suuntaan tullaan jossain vaiheessa tilanteeseen, jossa voidaan puhua ao. tieteen sovelluksen sijasta perustieteestä irronneesta kapeammasta sovelletusta tieteestä. Viitasalo luettelee tällaisen tilanteen tunnusmerkkeinä ao. sovelletun tieteen oppituolit yliopistoissa, alan tieteellisten seurojen syntymisen sekä ao. sovelletun tieteen kokoukset ja seminaarit sekä mahdollisesti kansainvälisen tieteellisen seuran syntymisen.

Psykologia, sosiaalipsykologia ja sosiologia ovat perinteisiä yliopistollisia tieteenaloja. Näistä psykologiaa on asevoimissa käytetty hyväksi jo ensimmäisestä maailmansodasta alkaen, ja Suomen puolustusvoimissakin psykologia on 1940-luvun loppupuolelta alkaen saavuttanut vähitellen pysyvän aseman. Tällöin puhutaan sotilaspsykologiasta.

Sosiologian ja sosiaalipsykologian soveltaminen asevoimien tarpeisiin on sekä ulkomailla että etenkin Suomen puolustusvoimissa sujunut huomattavasti hitaammin. Sotilassosiologia on kuitenkin kansainvälisesti tarkastellen täyttänyt jo vuosikymmenien ajan Viitasalon edellä esittämät tunnusmerkit. Sotilassosiologia on toisen maailmansodan jälkeen irronnut perustieteenaloistaan eli sosiologiasta ja sosiaalipsykologiasta omaksi kapea-alaiseksi sovelletuksi tieteenalakseen. Suomessa kehitys on ollut erittäin hidasta.

Sotilassosiologia, sellaisena kuin sitä esimerkiksi ulkomaiden asevoimissa harjoitetaan, kuuluu siis sotatieteisiin. Yliopistollisten tieteenalojen näkökulmasta sotilassosiologia on suurempia organisaatioita koskevan organisaatiososiologian ja pienryhmiä tutkivan sosiaalipsykologian (mm. pienryhmätutkimuksen, motivaatiotutkimuksen jne.) soveltamista sotilasorganisaation tutkimiseen. Sotilassosiologia on “kokoelma” pitkällä aikavälillä eri maiden asevoimien tutkimuslaitoksissa ja siviiliyliopistoissa kehittyneitä sotilasorganisaation ja sotilasyhteisön ilmiöitä koskevia käsitteitä, malleja ja teorioita.

Vaikka Suomessa käyttöön vakiintunut termi “sotilassosiologia” hieman harhaanjohtavasti näyttää viittaavan yliopistollisista oppiaineista vain sosiologiaan, on jo heti alussa korostettava, että tehtyjen tutkimusten kohteiden ja sisällön perusteella (ks. esim. Janowitz ja Little 1965, Moskos 1988) sotilassosiologia on sekä sosiologian että mitä suurimmassa määrin

⁵⁰ Tämä artikkeli on julkaistu aikaisemmin: Tiede ja Ase Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu N:o 59, 2001, 140–158.

myös sosiaalipsykologian soveltamista sotilasorganisaation ilmiöiden tutkimiseen. Sotilassosiologia-termin sijasta voitaisiin tietenkin puhua pelkästään ”sosiologian ja sosiaalipsykologian soveltamisesta sotilasorganisaation ja puolustusvoimien tutkimiseen”, mutta ehkä termi ”sotilassosiologia” ilmaisee saman asian lyhyemmässä muodossa.

Sotilaspsykologia ja sotilassosiologia muodostavat yhdessä eräänlaisen kokonaisuuden, jossa on kyse **käyttäytymistieteiden** (psykologia, sosiaalipsykologia, sosiologia) soveltamisesta asevoimissa. Vaikka näissä kahdessa tutkimusalassa on kyse eri asioista (vrt. eri aselajit saman puolustushaaran osina), nämä kokonaisuuden osat täydentävät toisiaan. Koska sotilaspsykologia on jo vakiintunut puolustusvoimissa, mutta sotilassosiologian kohdalla näin ei ole, käsitellään tässä artikkelissa kuitenkin lähes pelkästään sotilassosiologiaa.

Käsitelmäärittelyn tekee hieman monimutkaiseksi se, että sosiaalipsykologia yliopistollisena tieteenalana muodostaa sosiologian ja psykologian väliin sijoittuvan alueen. Edellä sanottu ei siis sulje pois sitä tosiseikkaa, että myös sotilaspsykologiaan sisältyy sosiaalipsykologista ainesta. Sosiaalipsykologia on samanaikaisesti sekä sotilassosiologian että sotilaspsykologian ”emotiede”.

Sotilassosiologian tieteenalaperustaan kuuluu sosiologian ja sosiaalipsykologian lisäksi sota-historia (ml. sotalaitoshistoria) siltä osin, kun se tuottaa tietoa sotilassosiologian tutkimus-kohteena olevista ilmiöistä.

Sotakorkeakoulun Sotatieteen Laitoksen johtaja eversti Matti Lappalainen kirjoitti vuonna 1989 sotilassosiologiasta seuraavasti:

”On todettu että sotatieteiden alalla huomattavimpia toisen maailmansodan jälkeisiä kehityspiirteitä on ollut sosiologisten käsitteiden ja teorioiden käyttö sekä asevoimien sisäiseen että niiden suhteita muuhun yhteiskuntaan koskevaan tutkimukseen. Näillä rintamilla siitä on kehittynyt systemaattinen, empiiris-analyttinen tiede, josta spekulatiivisuus on pyritty eliminoimaan. Johtotähtenä on puolustusvoimien tehokkuuden edistäminen sekä sen ja muun yhteiskunnan siteiden vahvistaminen. Näin se rinnastuu mm. yritys- ja teollisuussosiologiaan ja organisaatiososiologiaan.” (Lappalainen 1989, 207.)

Sotilassosiologian klassikkona pidetään ”The American Soldier”-nimistä kaksiosaista teosta (Stouffer ym. 1949), jossa kuvataan amerikkalaisten sotilaiden käyttäytymistä ja asenteita toisessa maailmansodassa. Suomalainen sotilassosiologian klassikko on Knut Pippingin väitöskirja ”Kompaniet som samhälle” (1947), suomennettuna ”Komppania pienois-yhteiskuntana”, joka kuvaa jatkosodan konekiväärikomppanian sosiaalista rakennetta, miesten asenteita sekä virallisen ja epävirallisen organisaation suhdetta toisiinsa.

Eversti Lappalainen (1989, 207) toteaa, että asevoimiin kohdistunut sotilassosiologinen tutkimus on alkanut lähinnä upseerikunnan arvoihin, motiiveihin ja käyttäytymiseen kohdistuen. Upseeritutkimuksen klassikkona hän mainitsee amerikkalaisen ”The Professional Soldier”-teoksen. Akateemikko Erik Allardt kirjoittaa sotilassosiologiasta seuraavasti:

“Sotilassosiologia ei tietenkään käsittele yksinomaan varusmiesten sopeutumista sotilaselämään. Sotilaan ammatti ja sotilaiden muodostama ammattikunta on maailman vanhimpia ja sillä on edelleen keskeinen sija miltei kaikissa yhteiskunnissa. (...) Alan perusteoksia on eittämättä Morris Janowitzin vuonna 1960 ilmestynyt “The Professional Soldier”. (Allardt 1989, 200.)

Sotilassosiologian ensimmäinen “emotiede” sosiologia tutkii arvoja, normeja, rooleja, asenteita, institutionaalista käyttäytymistä (esim. perheinstituutio) ja organisaatioita. Perinteisiä tutkimuskohteita ovat olleet arvot, normit, roolit ja asenteet ryhmissä, yhteisöissä ja organisaatioissa. Eräs sosiologian erikoisalue on organisaatiososiologia, joka tutkii nimenomaan erilaisia organisaatioita ja niissä esiintyviä ilmiöitä. Sotilassosiologian toinen “emotiede” sosiaalipsykologia puolestaan tutkii pienryhmäilmiöitä ja niiden vaikutusta ihmisten käyttäytymiseen.

Sotilassosiologian (englanniksi military sociology tai sociology of the military, saksaksi Wehrsoziologie, ruotsiksi militärsociologi) luonnetta ja tutkimusaluetta on käsitelty mm. seuraavissa teoksissa ja artikkeleissa: Janowitz & Little 1965, Moskos 1988, Kourvetaris & Dobratz 1987, Allardt 1989, Lappalainen 1989.

Sotilassosiologia sisältää em. lähteiden mukaan suppeampia ja laajempia käsitteitä, malleja ja teorioita:

- a) asevoimien ja yhteiskunnan suhteista; tällöin on kysymys mm. yhteiskunnallisen kehityksen vaikutuksesta sotilaitojärjestelmään ja puolustusratkaisuun (yleinen asevelvollisuus vs. ammattiarmeija jne.) sekä yhteiskunnallisen kehityksen vaikutuksesta turvallisuuspoliittisiin asenteisiin ja maanpuolustustahtoon; sekä
- b) sotilasyhteisön ja sotilasorganisaation sisäisistä ilmiöistä, niiden rakenteesta ja niiden välisistä suhteista.

Näistä osa-alueista ensimmäinen kuuluu selvästi (lähinnä) sosiologian piiriin. Jälkimmäinen osa-alue sen sijaan sisältää yliopistollisten oppiaineiden näkökulmasta sekä sosiologiaa että sosiaalipsykologiaa. Janowitz ja Little (1965) ovat jaotelleet jälkimmäistä osa-aluetta vielä seuraaviin osiin:

- sotilasorganisaatio sosiaalisena järjestelmänä
- hierarkia ja auktoriteetti
- sotilaallisten roolien omaksuminen
- primääriryhmät ja sotilaallinen tehokkuus
- organisationaalisen kontrollin tekniikat

Asevoimien ja yhteiskunnan suhteisiin liittyviä sotilassosiologisia käsitteitä ja malleja ovat esimerkiksi siviili- ja sotilasorganisaatioiden “konvergenssiteoria”, “massa-armeijan” häviämistä koskeva hypoteesi ja “sodattoman yhteiskunnan” (warless society) malli (Charles Moskos). Sotilasyhteisön ja sotilasorganisaation sisäisiä ilmiöitä koskevia sotilassosiologisia käsitteitä ja malleja ovat mm. ryhmän sotilaallisen kiinteyden malli, primääriryhmien mer-

kitystä korostava malli, sotilasyhteisön initiaatiomenoja ja pennalismia koskeva käsitteistö, sotilasammatin institutionaalisuutta vs. ammatillisuutta koskeva malli, ja lukuisat muut.

Omina erillisine tutkimusalueineen sotilassosiologia muodostaa nykyään hyvin pienen ja monessa suhteessa poikkeavankin murto-osan kaikesta sosiologisesta ja sosiaalipsykologisesta tutkimuksesta.

Sotilassosiologia sotatieteiden alana kannattaa luonnollisesti määritellä paljon laajemmin kuin puolustusvoimien sisällä tehtävä sotilassosiologinen tutkimus, jota käsitellään jäljempänä. Ei ole esimerkiksi tarpeen korostaa hyötynäkökohtaa ja tutkimustulosten käytäntöön soveltamista, eikä rajata tutkimusmenetelmiä pelkästään sosiologian ja sosiaalipsykologian tutkimusmenetelmiin. Sotakorkeakoulun Sotatieteen laitoksen johtaja eversti Lappalainen (1989) sijoitti sotilassosiologian sotatieteiden luokittelussa ”kokoavien sotatieteiden” joukkoon. Tällöin monet lähialueiden, kuten sotahistorian ja sotilaspsykologian tutkimukset ovat sotilassosiologian kannalta erittäin relevantteja.

Puolustusvoimien ulkopuolella tehdyistä suomalaisista tutkimuksista, jotka ovat suoranaisesti sotilassosiologiaa, tai jotka ainakin läheisesti liittyvät sotilassosiologiaan tai sivuavat sitä, voi esimerkinomaisesti mainita seuraavia tutkimuksia. Ensimmäisenä voi mainita kaksi suomalaisten sotilaiden ja sotilasryhmien sodan ajan käyttäytymiseen ja asenteisiin kohdistunutta tutkimusta:

- Pipping, Knut: Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944. Acta Academiae Aboensis, Humaniora XVI. 1. Åbo, 1947 (väitöskirja)
- Pipping, Knut: Komppania pienoisyyhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944. Otava, Keuruu, 1978
- Heikura, Mikko: Rintamajoukkojen mieliala. Tutkimus Suomen armeijan rintamajoukkojen mielialasta Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan aikana vuosina 1941–1944. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia n:o 85, 1967 (lisensiaattityö)

Sotilaskuria sekä pakkokeinojen käyttöä ja niiden roolia sodan ajan sotilasorganisaatiossa on käsitelty mm. seuraavissa historian väitöskirjoissa:

- Kulomaa, Jukka: Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana. Helsinki, 1995 (väitöskirja)
- Lindstedt, Jukka: Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 221. Helsinki, 1999 (väitöskirja)

Maanpuolustustahtoa, maanpuolustukseen liittyviä arvoja ja maanpuolustusasenteita sekä niiden mittaamista rauhan ajan olosuhteissa on käsitelty mm. seuraavissa tutkimuksissa:

- Leimu, Heikki: Turvallisuuspolitiikan asenneulottuvuuksia. Tutkimus asenteista kansainvälispoliittiseen turvallisuuteen ja sosioekonomiseen turvallisuuteen sosiaalisen aseman, puoluekannan ja ulkopoliittisen tiedon tason mukaan. Sosiologian lisensiaattitutkimus, Turun yliopisto, 1972
- Eskola, Antti: Yhteiskunnan säilyttämistä ja puolustamista koskevat arvostukset. Tiede ja Ase n:o 20. Mikkeli, 1962
- Uusitalo, Hannu: Yhteiskunnallinen asema, puoluekanta ja asennoituminen turvallisuuspolitiikkaan. Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta, Helsinki, 1997

Seuraavissa tutkimuksissa on käsitelty varusmiesten käyttäytymistä ja sosiaalista organisaatiota rauhan ajan varuskunnissa:

- Randell, Seppo: Varusmiespalvelus ja asennemuutokset. Acta Academiae Socialis ser. A vol. 2, Tampere, 1965 (väitöskirja)
- Leimu, Pekka: Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä. Kansatieteellinen arkisto 33. Helsinki, 1985 (väitöskirja)

Edellä olevat ovat vain esimerkkejä sotilassosiologisista tai sotilassosiologiaa sivuavista suomalaisista tutkimuksista. Väitöskirjojen ryhmästä uusimpia ovat Kulomaan (1995), Siltalan (1996) ja Lindstedtin (1999) edellä mainitut väitöskirjat (jotka kaikki tutkijat ovat myös Suomen Sotilassosiologisen seuran jäseniä). Jukka Kulomaa tutki sotilaskarkuruutta ja sen syitä jatkosodassa, Siltala tiettyjen ylikansallisten upseerityyppien esiintymistä kolmessa kirjallisesti korkeatasoisessa realistisessa sotaromaanissa (mm. Tunteaton sotilas) ja Jukka Lindstedt pakkokeinojen ja kuolemanrangaistuksen käyttöä sotilasorganisaatiossa.

Oman ryhmänsä muodostavat suomalaisten sotilas- ja maanpuolustusorganisaatioiden rakennetta ja historiaa selvittävät teokset, jotka sisältävät sotilassosiologisen tutkimuksen näkökulmasta tärkeää historiallista aineistoa. Suuresta määrästä tällaista kirjallisuutta voi esimerkinomaisesti mainita Screenin (1996), Saarisen (1967), Kronlundin (1988) ja Selenin (2001) teokset.

2. Tähänastista tutkimusmenetelmiltään tai käsitteistöltään sotilassosiologiaa sivuavaa tutkimusta puolustusvoimissa

2.1. Johdanto

Seuraavassa käydään läpi sellaista puolustusvoimien aikaisempaa tutkimustoimintaa, joka sisältönsä tai tutkimusmenetelmiensä osalta liittyy sotilassosiologiaan tai sivuaa sitä. Koroitettakoon heti alussa, että em. tutkimuksissa ei todellakaan ole ollut kysymys sotilassosiologian (= sosiologian ja sosiaalipsykologian) tietoisesta ja systemaattisesta soveltamisesta puolustusvoimien hyödyksi. Pikemminkin on ollut kyse siitä, että tietyt puolustusvoimien kannalta tarpeellisiksi havaitut, esimerkiksi johtamiseen ja koulutukseen liittyvät yksittäiset tutkimusaiheet tai mittaukset ovat edellyttäneet sotilassosiologisen tutkimustiedon, käsitteiden tai tutkimusmenetelmien käyttöä, ja tätä kautta sotilassosiologia on tullut kuvaan mukaan.

Seuraavassa käsitellään tästä näkökulmasta:

- puolustusvoimien varusmies- ja reserviläistutkimuksia
- eräitä johtamista ja koulutusta koskevia diplomitoita
- eräitä sotilaiden pienryhmäilmiöitä ja ryhmäkiinteyttä koskevia tutkimuksia.

Käytännössä sotilassosiologian tulo kuvaan mukaan on saattanut tapahtua esimerkiksi siten, että kun joku sotilasopetuslaitoksen opiskelija on saanut työnsä aiheeksi vaikkapa upsee-

reiden arvoihin ja asenteisiin liittyvän tutkimusaiheen, ja on lisäksi päättänyt tehdä työnsä survey-menetelmällä, hän on joutunut työtä suorittaessaan tukeutumaan sotilassosiologian käsitteisiin ja menetelmiin (siksi, että arvo ja asenne ovat sosiologian ja sosiaalipsykologian peruskäsitteitä ja siksi, että survey-tutkimus on eräs sosiologian standardimenetelmistä).

Vastaavalla tavalla on sotilassosiologista tietoa jouduttu soveltamaan puolustusvoimien toteuttamisessa laajoissa varusmies- ja reserviläiskyselyissä. Näissä kyselyissä on pyritty mm. vastaajien arvojen, motivaation, asenteiden ja mielipiteiden tutkimiseen puhtaasti käytännön tarpeiden sanelemista lähtökohdista. Tällöin on kuitenkin jouduttu vääjäämättä osittain sotilassosiologian alueelle (siksi, että arvot, motivaatio ja mielipiteet ovat perinteisiä sosiologian ja sosiaalipsykologian käsitteitä ja tutkimuskohteita).

2.2. Puolustusvoimien eri henkilöryhmien maanpuolustustahtoa, arvoja, asenteita ja mielipiteitä kartoittaneita kyselytutkimuksia 1960-luvulta nykypäivään

Suomen puolustusvoimissa on varsin pitkä varusmiehiin ja palkattuun henkilöstöön kohdistuneiden empiiristen kyselytutkimusten traditio. Kyselyjä on tehty jo 1960-luvulta alkaen eli jo noin 40 vuoden ajan. Tässä kyselytutkimusten traditiossa on huomionarvoista sekä kirjallisen kyselyn ja tilastollisen analyysin käyttö tutkimusmenetelmänä (ns. survey-analyysi) että pyrkimys puolustusvoimien suurten henkilöryhmien, eli varusmiesten, reserviläisten ja palkatun henkilöstön arvojen, normien, motivaation, asenteiden ja mielipiteiden systemaattiseen kartoittamiseen.

Asevoimissa tehtävien survey-tutkimusten historia alkaa toisesta maailmansodasta ja sotilassosiologian klassikkona pidetystä ”The American Soldier” -teoksesta, jossa kuvataan survey-tutkimusten avulla amerikkalaisten sotilaiden käyttäytymistä ja asenteita toisessa maailmansodassa.

Erään Suomen puolustusvoimien ensimmäisistä survey-menetelmällä tehdyistä tutkimuksista teki Jaakko Valtanen Sotakorkeakoulun diplomityössään jo 1950-luvulla. 1960- ja 1970-luvuilta voidaan mainita esimerkiksi Kannen ja Kärkkäisen varusmiehiin ja palkattuun henkilökuntaan kohdistuneet kyselytutkimukset. Tämä traditio sai jatkoa 1970-luvulla pääesikunnan sotilaspsykologian toimistossa (esim. Sinivuo 1973 ja 1974).

1970-luvun lopulla ja 1980-luvun alussa puolustusvoimissa käynnistettiin säännölliset, laajat varusmiehiin, henkilökuntaan ja reserviläisiin kohdistuvat kyselytutkimukset. Tutkimuksista vastasi pääesikunnan tiedotusosasto, jossa niitä organisoivat ja toteuttivat komentaja, VTM Jukka Heinonen ja everstiluutnantti Timo Apajakari. Jukka Heinonen toimi ennen pääesikunnan tiedotusosastolle siirtymistään Sotatieteen laitoksen sotilassosiologian työryhmässä. Pääesikunnan tiedotusosasto käynnisti 1980-luvulla myös henkilökuntatutkimukset (nykyään puolustusvoimissa puhutaan työilmapiiirkyselyistä). Niitäkin oli tarkoitus tehdä kerran kolmessa vuodessa. Ensimmäinen henkilökuntatutkimus tehtiin vuonna 1986 ja seuraava 1989. Säännölliset henkilökuntatutkimukset keskeytyivät tämän jälkeen useaksi vuodeksi ja käynnistettiin uudelleen työilmapiiirkyselyn nimellä vuonna 1997.

Pääesikunnan tiedotusosaston reserviläistutkimuksia toteutettiin 1980-luvulla vuosina 1985 ja 1987. Tavoitteena edellisessä oli järjestelmä, jossa sekä varusmiestutkimus, henkilökuntatutkimus että reserviläistutkimus tehtäisiin kolmen vuoden välein. Näin ollen jokaisena vuotena tehtäisiin yksi edellä mainituista tutkimuksista. Tutkimukset toteutettiin laajoina massatutkimuksina, joissa pyrittiin siihen, että kaikki tai suurin osa varusmiehiltä, henkilökunnasta ja jopa reserviläisistä vastaisi kyselyyn. Esimerkiksi vuoden 1985 reserviläistutkimus tehtiin viidessäkymmenessä kertausharjoituksessa. Tutkimusaineistojen perusteelliset jälkianalyysit tehtiin Sotakorkeakoulun Sotilas sosiologian tutkimusryhmässä (Pentti & Harinen 1988). Näin seurattiin tavallaan ”American Soldier” -teoksen antamaa mallia, jonka mukaan käytännön tarpeita palvelemaan tarkoitettujen empiiristen kyselytutkimusten aineistoa voidaan ”jalostaa” teoreettisemman tutkimuksen suuntaan.

1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa kyselytutkimusten tutkimusmenetelmää, laitteistoa ja lomakkeita kehiteltiin lähinnä pääesikunnan sotilaspsykologian toimistossa ja vuodesta 1993 lähtien kehittämistyö on jatkunut Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskuksen tutkimusosastossa (mm. optiset lukulaitteet, lomakkeet, ohjeistus, PvKK:ssa v. 1995 kehitetty JOTOS-tietokoneohjelma).

Jonkinlaisen mielikuvan puolustusvoimissa tehtyjen kyselyiden määrän ja vastaajamäärien viimeaikaisesta kehittymisestä voi saada kirjapainosta kunakin vuotena tilattujen puolustusvoimien optisella lukulaitteella luettavien Yleisvastauslomakkeiden määrän kehityksestä vuosina 1994–2001:

1994	15 000	lomaketta
1995	16 000	“
1996	72 000	“
1997	239 000	“
1998	254 000	“
1999	424 000	“
2000	378 000	“
2001	478 000	lomaketta (tilanne 30.9.2001)

Tämän lisäksi on käytetty suurehko määrä ”kenttäkelpoisia” reserviläistutkimusten lomakkeita. Lomakkeiden kokonaismäärä vuosina 1997–2001 lähenee jo kahta miljoonaa kappaletta.⁵¹ Jatkuvasti vuosittain toistuvia kyselyitä ovat mm.:

- varusmiesten loppukysely koko ikäluokalle
- työilmapiirikysely koko palkatulle henkilökunnalle
- varusmiesjohtajien johtamiskoulutuksen palautekyselyt (kaikki varusmiesjohtajat)
- reserviläiskyselyt kertausharjoituksissa
- palautekyselyt koulutusjaksojen jälkeen.

⁵¹ Vuosina 1994–2009 yli kuusi miljoonaa lomaketta.

2.3. Eräitä varusmiesten ja reserviläisten koulutusta sekä henkilöstövoimavarojen johtamista koskevia kyselymenetelmällä tehtyjä Sotakorkeakoulun ja Maanpuolustuskorkeakoulun opinnäytetöitä 1990-luvulla

1990-luvulla Sotakorkeakoulussa ja Maanpuolustuskorkeakoulussa on tehty monia johtamistaidon diplomitöitä, jotka tutkimusmenetelmänsä, käsitteistönsä tai lähestymistapansa perusteella sivuavat sotilassosiologiaa. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskuksen tutkimusosasto, jonka toimialueeseen sisältyy sotilassosiologinen tutkimus ja sen edistäminen, on tavalla tai toisella avustanut tai tukenut useita näistä opinnäytetöistä. Tutkimusmenetelmänä niissä on usein, mutta ei aina, ollut kirjallinen survey-tyyppinen kysely ja ne ovat kohdistuneet sentyyppisiin aiheisiin kuin puolustusvoimien tiettyjen henkilöstöryhmien arvoihin ja työmotivaatioon, työilmapiiriin, varusmiesten ja reserviläisten motivaatioon ja pienryhmäilmiöihin, naisten asemaan puolustusvoimissa jne.

Näistä opinnäytetöistä useat ovat kohdistuneet henkilöstövoimavarojen johtamiseen.⁵² Muita sotilasjohtamista koskevia opinnäytetöitä on myös tehty useita.⁵³

Sotakorkeakoulussa ja Maanpuolustuskorkeakoulussa on 1990-luvulla tehty myös monia sotilaskoulutukseen liittyviä Koulutustaidon laitoksen opinnäytetöitä, jotka tutkimusmenetelmänsä (esimerkiksi kirjallinen kysely), käsitteistönsä tai lähestymistapansa perusteella sivuavat sotilassosiologiaa. Myös näiden tekemistä Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus on pyrkinyt edistämään mahdollisuuksiensa mukaan.⁵⁴

Jotkut opinnäytetyöt ovat kohdistuneet suoranaisesti puolustusvoimissa käytettyjen kyselyjen ja kyselymenetelmien kehittämiseen.⁵⁵

⁵² Esimerkiksi Raittila, Tapio: Upseerin uramotivaatio. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Tutkimuslasesteita A/6/1996. Helsinki 1996. Ojala, Jukka: Upseerin etiikka. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Tutkimuslasesteita A/5/1995. Helsinki 1995. Kalmari, Kai: Siirron vaikutus upseerin ja hänen perheensä sosiaaliseen asemaan. MPKK:n dipl. työ 1997. Korhonen, Ismo: Puolustusvoimien siviilihenkilöstön johtamisen yhteys siviilihenkilöstön motivaatioon ja sitoutumiseen. MPKK:n dipl. työ 1991. Junttila, Timo: Rannikotykistöjoukko-osastojen palkatun henkilöstön palvelusmotivaatio sekä siihen vaikuttavat tekijät sekä keinot palvelusmotivaation parantamiseksi. SKK:n dipl. työ 1991. Lamminen, Heikki: Johtamiskulttuurin, -tyylin ja -tapojen merkitys joukko-osaston työilmapiiriin ja palvelusmotivaatioon. MPKK:n dipl. työ, 1998. Pyysalo, Rainer: Merivoimien henkilöstön asenteet ja motivaatio. MPKK:n dipl. työ 1997. Orava, Jukka: Palkatun henkilöstön työtyytyväisyys ja työyhteisön kehittäminen. MPKK:n dipl. työ 1998. Suvanto, Kai: Joukko-osaston henkilöstön työtyytyväisyys henkilöstövoimavarojen johtamiseen erityisesti erityisesti esimiesten ja alaisten välisten suhteiden näkökulmasta. Esiupseerikurssin tutkielma, huhtikuu 1997.

⁵³ Esimerkiksi Tammikivi, Juha: Pakkokeinot sotilasjohtamisessa. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Tutkimuslasesteita A/7/1997. Vaasa. 1997. Pitkänen, Ilkka: Johtajan toimenpiteet joukon taistelukyvyyn ylläpitämiseksi. SKK:n dipl. työ 1991. Väntsi, Sampsa: Perusyksikön päällikön keinot luoda ja ylläpitää perusyksikön kiinteyttä rauhan aikana. Taistelukoulun tutkielma 1992. Tudeer, Jussi: Joukon taistelutahtoon ja taistelumotivaatioon vaikuttavat inhimilliset tekijät ja niiden huomioonottaminen sodan ajan joukkojen tuotannossa. MPKK:n dipl. työ 1997. Halonen, Pekka: Naiset ja sotilasjohtajuus. Johtajakoulutuksen kokeminen ja sen merkitys. MPKK:n dipl. työ 2000.

⁵⁴ Kuronen, Risto: Jalkaväessä palvelevien varusmiesten motivaatioon vaikuttavat tekijät. MPKK:n diplomityö, 1995. Rauhala, Jouko: Pioneeriyksiköihin sijoitettavien reserviläisjohtajien kouluttaminen. MPKK:n diplomityö. Mäkinen, Kari: Monimuoto-opetuksen tarve ja mahdollisuudet puolustusvoimien koulutusjärjestelmässä. SKK:n diplomityö 1991. Hartikainen, Esko: Kenttätykistön kertausharjoituskoulutuksen kehittäminen. SKK:n diplomityö 1991. Nyholm, Kenneth: Rannikotykistön kertausharjoituskoulutuksen kehittäminen. SKK:n diplomityö 1991. Vuori, Risto: Ruotsin puolustusvoimissa saadut kokemukset naisten vapaaehtoisesta asepalvelusta ja niiden mahdollinen soveltaminen Suomessa aloitettavaan koulutukseen. MPKK, esiupseerikurssin tutkielma, 1995. Koivula, Martti: Reserviläisten motivaatioon vaikuttavat tekijät reserviläistutkimusten (v. 90, 91, 92 ja aiemmat) aineistojen perusteella. SKK:n diplomityö, Helsinki, 1995.

⁵⁵ Castren, Antti: Varusmiestutkimusten tarve ja niiden hyväksikäyttömahdollisuudet joukko-osastossa. Taistelukoulun tutkielma, 1992. Liimatta, Esko: Jotos-seurantajärjestelmän käyttömahdollisuuksia joukko-osaston varusmieskoulutuksen suunnittelussa ja kehittämisessä. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Tutkimuslasesteita A/9/1997. Liimatta, Esko: Survey-tutkimusten käyttö maanpuolustusalueen varusmieskoulutuksen laadun kehittämiseen tähtäävässä evaluoinnissa.

Monet em. opinnäytetöiden tekijöistä ovat esitelleet tutkimustuloksiaan Suomen Sotilassosiologisen seuran mm. Helsingin yliopistolla järjestämissä seminaareissa. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskuksen julkaisusarjassa ovat edellä mainituista diplomitöistä ilmestyneet mm. Ojalan, Raittilan, Mäkisen, Liimatan, Pitkäsen ja Tammikiven työt. Jotkut edellä mainituista töistä, kuten Sorvarin ja Saastamoisen työt, on julkaistu Maanpuolustuskorkeakoulun Koulutustaidon laitoksen ja Johtamisen laitoksen julkaisusarjoissa, useat odottavat vielä julkaisemistaan. Edellä mainittujen diplomitöiden tuloksia on myös julkaistu monissa Sotilasaikakauslehden numeroissa 1990-luvulla.

2.4. Joukkotuotettujen joukkojen ryhmäkiinteyden ja muiden ryhmäominaisuuksien tutkimista 1990-luvulla

Sotilaiden pienryhmien ja pienryhmäilmiöiden, mm. kiinteyden tutkiminen on perinteinen sotilassosiologisen tutkimuksen tutkimusalue. Tutkimusalueena se sivuaa läheisesti myös sotilaspsykologiaa. Sotilasorganisaation ryhmäkiinteyttä ja pienryhmäilmiöitä on ulkomaisissa sotilassosiologisissa tutkimuksissa tutkittu jo toisesta maailmansodasta alkaen. Eräitä tunnettuja ulkomaisia tutkimuksia ja tutkimusartikkeleita ovat seuraavat:

Shils, E. A. & Janowitz, Morris: Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II. Public Opinion Quarterly Vol. 12, No 2, Summer 1948

Homans, George C.: The Small Warship. American Sociological Review vol. 11, June 1946

Shils, E. A.: Primary Groups in the American Army. Teoksessa R. K. Merton & Paul F. Lazarsfeld (toim.): Continuities in Social Research. Studies in the Scope and Method of "The American Soldier". Glencoe, 1950

Little, Roger W.: Buddy Relations and Combat Performance. Teoksessa Morris Janowitz (toim.): The New Military. New York, 1964

Moskos, Charles C.: The American Enlisted Man. The Rank and File in Today's Military. Hartford, Connecticut, 1970

Henderson, William Darryl: Why the Vietcong Fought. A Study of Motivation and Control in a Modern Army in Combat. Westport, Connecticut, 1979

Henderson, William Darryl: Cohesion The Human Element in Combat. National Defence University Press, Washington, D.C., 1986

Stewart, Nora K.: South Atlantic Conflict of 1982: A Case Study in Military Cohesion. U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, 1988

Edellä mainituista tutkijoista eversti, tohtori Henderson on toiminut paitsi USA:n maavoimien käyttäytymistieteellisen tutkimuslaitoksen ARI:n (U.S. Army Research Institute for

MPKK:n diplomityö, 1998. Tulppala, Jyrki: Asevelvollisten atk-avusteisen seurantajärjestelmän kehittämistarpeet ja rakenne. MPKK:n diplomityö 1995. Repo, Tuomo: JOTOKSEN kokeiden hallintaohjelman hyödyntäminen varusmiesten koulutuksen kehittämisessä perusyksikössä. MPKK, esiupseerikurssin tutkielma, 1999. Pääsinniemi, Jari: Työilmapiirikyselyn toteutus ja siitä saadut kokemukset joukko-osastossa. MPKK, esiupseerikurssin tutkielma 1999.

the Behavioral and Social Sciences) johtajana, myös erilaisissa komentaja- ja esikuntatehtävissä sekä kiväärikompanian päällikkönä Vietnamsissa.

Suomalainen tämän tutkimusalueen klassikko on Knut Pippingin tutkimus ”Kompaniet som samhälle” (1947), jonka kohteena oli jatkosodan konekiväärikompanian sosiaalinen rakenne.

Sotilasorganisaation pienryhmäilmiöiden juuret ovat sotilastutkimusten ohella luonnollisesti yliopistollisessa sosiologisessa ja sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa. Jo toista maailmansotaa edeltävänä aikana Frederick Thrasher ja William Whyte julkaisivat tunnetut amerikkalaisia nuorisojengejä koskevat tutkimuksensa. J. L. Moreno kehitti sosiometrisen tutkimusmenetelmän. 1930-luvulla tehtiin Chicagossa General Electric-yhtymän tehtailla kuuluisat Hawthorne-tutkimukset, jotka toivat esiin pienryhmien merkityksen työelämässä. Ne antoivat alkusysäyksen organisaatiososiologian ja työelämän tutkimuksen ”human relations”-koulukunnalle. 1940-luvulla Kurt Lewin työtovereineen tutki MIT:ssä pienryhmien dynamiikkaa ja kehitti tutkimusalueen teoriaa. Hänen tutkimuksistaan on lähtöisin ns. ryhmädynaaminen koulukunta. Sosioteknistä lähestymistapaa edustivat englantilaisen Tavistock-instituutin tutkimukset, jotka lähtivät liikkeelle englantilaisissa hiilikaivoksissa tehdyistä tutkimuksista. Suomessa Rafael Helanko on tutkinut poikasakkeja ja Koskenniemi koululuokkia. Vuonna 1950 ilmestyi George Homansin klassinen pienryhmätutkimus ”The Human Group”. 1950-luvulla Robert F. Bales kehitti tunnetun IPA-analyysimenetelmänsä (interaction process analysis) ryhmäilmiöiden empiiriseen tutkimiseen. Balesin ja Homansin tutkimuksista sai alkunsa nk. interaktionistinen koulukunta. Pienryhmäilmiöistä on 1950-luvun jälkeenkin ilmestynyt suuri määrä tutkimuskirjallisuutta.

Ryhmäilmiöiden tutkiminen liittyy sodan ajan joukkojen suorituskykyyn. Tutkimustiedon valossa hyväkään yksilöille annettu sotilaskoulutus (ts. yksityisen sotilaan ”riittävän hyvä” toimintakyky) ei anna vielä takeita ryhmän tai joukkueen hyvästä suorituksesta taistelutilanteessa, mikäli ryhmädynamiikassa on puutteita. Tällöin ei ole myöskään takeita perusyksiköiden hyvästä suorituksesta todellisessa taistelutilanteessa, vaikka suoritus leirillä tai harjoituksessa saadaankin vietyä muodollisesti läpi. Tämänasuuntaista todistusaineistoa ja viitteitä antavat varsinaisen tieteellisen tutkimuskirjallisuuden ohella myös omat sotakokemuksemme ja viimeaikaisten veteraanikyselyjen ja haastattelujen tulokset (esim. Suomen Reserviupseeriliiton veteraanitutkimus 1998).

Lokakuussa 2001 hyväksytyssä väitöskirjassaan Nissinen toteaa, että syväjohtamisen tulisi aikaansaada tai tuottaa ryhmäkiinteyttä ja alaisten luottamusta johtajiin (Nissinen 2001, 53, 149, 219, 221). Johtajan ja johdettavien välisen luottamuksen (ts. vertikaalisen kiinteyden) rakentuminen on yksi syvän johtamisen kulmakivistä, horisontaalinen primääriryhmäkiinteyks taas eräs johtamisen toivotuista seurauksista tai vaikutuksista. Bass (1998, 48) toteaa Military Review-lehden artikkelissaan transformationaalisen johtamisen myötävaikuttavan horisontaalisen ja vertikaalisen kiinteyden syntymiseen. Bassin mukaan korkea kiinteyks ennustaa tietyillä reunaehdoilla sotilasyksikön toiminnan hyvää tehokkuutta. Myös Israelin asevoimien tutkijan professori Reuven Galin mukaan yksikön kiinteyks, pienryhmätekiijät on yksi taistelumotivaation keskeisiä elementtejä ja syitä (lähde: professori Galin luento Maanpuolustuskorkeakoululla 28.11.2001).

Ryhmäilmiöillä voi siis olla tärkeitä ja kiistattomia myönteisiä vaikutuksia, mutta toisaalta ryhmäilmiöt voivat hallitsemattomina johtaa sotilasorganisaation kannalta erittäin kielteisiin tai jopa katastrofaalisiin seurauksiin. (Ks. mm. Bass 1998, 48.) Sotahistoria tarjoaa tästä loputtoman määrän esimerkkejä. Ryhmäilmiöihin liittyvät kielteiset ilmiöt voivat tehdä tyhjiksi esimerkiksi sotavarustukseen ja puolustuskyvyn materiaalliseen puoleen (tutkimus ml.) tehdyt suuretkin investoinnit. Vain tutkimuksen avulla voidaan toivoa päästävän edes osittain erityyppisten ryhmäilmiöiden jonkinasteiseen hallintaan puolustusvoimissa erilaisissa vallitsevissa ja kuviteltavissa olevissa tilanteissa. Ryhmäilmiöiden seurauksista nykyolosuhteissa ja erilaisissa kuviteltavissa olevissa tilanteissa tiedetään itse asiassa varsin vähän, ja vain huolellisesti toteutetut empiiriset tutkimukset voivat antaa asiasta luotettavaa tietoa.

Ryhmäkiinteyden syntymiseen voidaan tutkimustiedon valossa koulutuksessa ja palveluksessa vaikuttaa. Eräitä konkreettisia ryhmäilmiöihin liittyneitä kokeiluja joukko-osastoissa ovat olleet ryhmänjohtajien majoittaminen ryhmänsä kanssa koulutuksen aikana, esimerkiksi sen loppuvaiheissa, sekä kenttätykistön tulenjohtoryhmien majoittaminen yhdessä jääkärikomppanian varusmiesten kanssa ”sa-kokoonpanossa”. Toimenpiteiden vaikutuksia ryhmäkiinteyteen voidaan myös mitata käyttäytymistieteellisillä menetelmillä, kun ne sovelletaan sotilasorganisaation erityispiirteisiin.

Sotilasorganisaation pienryhmäilmiöiden tutkimusta on Suomen puolustusvoimissa koettu jossakin määrin käynnistää Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskuksen tutkimusosastossa 1990-luvulla erittäin niukoilla resursseilla (yksi tutkija muiden tehtävien ohella, joitakin opinnäytetöitä). Tästä esimerkkinä seuraavat tutkimukset:

Laisi, Tiina: Naisten sopeutuminen sotilasorganisaatioon. Naisten kokemuksia varusmiespalveluksesta. Maanpuolustuskorkeakoulu, Johtamisen laitos, Julkaisusarja 2, Työpapereita N:o 6, Helsinki, 1998

Kosonen, Jarkko: ”Ei täällä ole kavereita, on vaan naamatuttuja” – Suomalaisen rauhanturvajoukon pienryhmäkiinteyden Kosovossa vuonna 2000.” Kasvatustieteen syventävien opintojen tutkielma, Joensuun yliopisto, 2002

Saaristo, Esa: Jaoksen vertikaalinen kiinteyden. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Julkaisusarja A/1/2002. Helsinki 2002

Harinen, Olli: Kiinteyden taistelussa olevassa jääkärijoukkueessa. Taistelun tutkimus-projektin osaraportti. Tiede ja Ase, Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu N:o 59, 2001, s. 140–158.

Harinen, Olli: Sotilasjoukon kiinteyden ja sotilasorganisaatio (uusintapainos vuoden 1992 julkaisusta). Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Tutkimusselosteita A/13/2000. Helsinki, 2000

Rissanen, Jussi: Ryhmänjohtajan syväjohtamisen vaikutus ryhmän kiinteyteen. Maanpuolustuskorkeakoulun perustutkinto-osaston tutkielma, helmikuu 2000

Hult, Heini: ”Ensimmäinen ryhmä! Huomio!” Ryhmäkoheesio ja kommunikaatio jääkäriryhmän taistelussa. Sosiaalipsykologian pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto, 2001 (julkaistaan v. 2002)

Hult, Heini & Harinen, Olli: Eräitä havaintoja jääkäriryhmän virallisen organisaatorakenteen ja epävirallisen organisaation vuorovaikutuksesta taistelun aikana. Tutkimusraportissa Haavisto, M.-L. ym.: Jääkäriryhmän hyökkäystaistelun perusselvitys. Maanpuolustusopisto, huhtikuu 1999

Edellä mainituista Hult, Laisi, Kosonen, Rissanen ja Saaristo ovat suunnitelleet tutkimuksensa sisältöä ja menetelmiä yhdessä Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskuksen (PvKK) tutkimusosaston kanssa. Vaikka PvKK on osallistunut joidenkin em. tutkimusten toteutukseen tai tukemiseen, ei PvKK:lla ole toistaiseksi ollut kuitenkaan mainittavampia omia resursseja tämän tyyppisten tutkimusten jatkamiseen. Edellä mainitut työt on tehty opinnäytetöinä tai muuten lähes ”talkoopohjalta” lähinnä tekijöiden henkilökohtaiseen kiinnostukseen perustuen.

Pienryhmäilmiöiden tutkimisen menetelmistä voi vielä todeta, että joissakin em. tutkimuksissa käytetty sosiometrinen mittausta soveltuu menetelmänä hyvin mm. opinnäytetöissä käytettäväksi, mutta ei ole kuitenkaan ainoa tapa, jolla ryhmäilmiöitä voidaan empiirisesti tutkia. Heini Hultin ”Taistelun tutkimus” -projektiin liittyvässä tutkimuksessa jääkäriryhmän jäsenten toiminta videotiiti ja kommunikaatio purettiin analyysia varten ääni- ja videonauhailta. Menettely täydensi sosiometristä mittausta, havainnointia, haastatteluja ja kyselyä. Kyselyssä käytettiin U.S. Army Research Institutussa kehitettyä ”Combat Platoon Cohesion Questionnaire” -nimistä mittaria sekä PvKK:ssa laadittuja omia kysymyksiä. Tiina Laisi ja Jarkko Kosonen sovelsivat muiden mittaustapojen lisäksi osallistuvan havainnoinnin menetelmää (systemaattinen havainnointi, havainnointipäiväkirja jne.), edellinen suorittaessaan asepalvelusta Uudenmaan Prikaatissa ja RUK:ssa, jälkimmäinen valmiusjoukkoreserviläisenä SP/KFOR:ssa Kosovossa. Kirjallinen kysely ja suullinen haastattelu kuuluivat useimpien em. tutkimusten menetelmiin.

3. Puolustusvoimien sotilassosiologinen tutkimus jatkossa – mahdollisia tutkimuskohteita

3.1. Tutkimuskohteiden jaottelua

Puolustusvoimissa virkатыönä tehtävä sotilassosiologinen tutkimus lienee syytä mieltää huomattavasti suppeammin kuin puhuttaessa sotilassosiologiasta kokonaisena sotatieteiden alueena. Seuraavassa esitetään joitakin ajatuksia siitä, millaista puolustusvoimissa tehtävä sotilassosiologinen tutkimus voisi lähitulevaisuudessa olla, mikäli sen resursseja lisättäisiin.

Puolustusvoimien sotilassosiologisen tutkimuksen volyymi riippuu luonnollisesti täysin siihen eri ajankohtina suunnattavista resursseista. Jos kyse on vain 1–2 sotilassosiologisia aiheita muiden tehtävien ohella selvittelevästä tutkijasta ja joistakin satunnaisista opinnäytetöistä, kuten tähän mennessä, määrä on hyvin vaatimaton. Tässä käsitelläänkin pikemminkin niitä tulevaisuuden mahdollisuuksia, joita tällä tutkimusalueella olisi, jos resursseja nykyisestä lisättäisiin, ja sotilassosiologisen tiedon osuutta lisättäisiin johtamisopin ja sotilaspedagogiikan tutkimuksessa ja opetuksessa.

Puolustusvoimissa tehtävää sotilassosiologista tutkimusta voisi luonnehtia seuraavaati (alustava ehdotus suppeaksi määritelmäksi):

Puolustusvoimien sotilassosiologinen tutkimus on sosiologian ja sosiaalipsykologian soveltamista sotilasorganisaation ilmiöiden tutkimiseen. Sotilassosiologinen tutkimus muodostaa omana omaleimaisena osa-alueenaan osan Maanpuolustuskorkeakoulun oppiaineina olevista johtamisopista ja koulutustaidosta ja niiden tieteenalaperustasta.

Puolustusvoimien sotilassosiologisen tutkimuksen kohteena on sotilasorganisaation rakenne ja siinä esiintyvien erilaisten virallisten ja epävirallisten ryhmien käyttäytyminen sosiologisesta ja sosiaalipsykologisesta näkökulmasta. Tutkimuksissa käytetään sekä sosiologian ja sosiaalipsykologian yleistä käsitteistöä (arvot, normit, roolit, asenteet, motivaatio, pienryhmäilmiöt jne.) että erityisesti sotilasryhmiä ja sotilasorganisaatiota tutkittaessa kehitettyjä malleja ja käsitteitä. Tutkimukset toteutetaan pääasiassa sosiologian ja sosiaalipsykologian tutkimusmenetelmiä (esim. survey-kysely, haastattelu, sosiometrinen mittaus jne.) ja käsitteistöä hyödyntäen. Tarvittaessa käytetään niiden kanssa yhdessä mm. sotahistorian tutkimuksen menetelmiä.

Tutkimus on luonteeltaan useimmiten soveltavaa ja kohteet pyritään määrittelemään niin, että tuloksia voidaan käyttää hyödyksi koulutuksessa ja johtamisessa. Tärkeänä tutkimuskohteena on ns. "epävirallisen organisaation" vaikutus virallisen sotilasorganisaation toimintaan eri tilanteissa, sota, taistelu ja rauhan ajan koulutus mukaan luettuina. Sotilasorganisaation lisäksi tutkimuskohteena voivat olla muutkin yhteisöt ja ryhmät siltä osin, kuin niiden käyttäytyminen liittyy maanpuolustukseen. Tärkeän tutkimuskohteen muodostaa väestön ja asevelvollisten maanpuolustustahto ja sen yhteys sodan ajan joukkojen taistelumotivaatioon.

Puolustusvoimissa toteutettavan sotilassosiologisen tutkimuksen ytimenä olisi yliopistollisten tieteenalojen näkökulmasta 1) suurempia organisaatioita tutkivan organisaatiososiologian ja 2) pienryhmiä koskevan sosiaalipsykologian (mm. pienryhmätutkimuksen, motivaatiotutkimuksen jne.) käsitteiden ja tutkimusmenetelmien soveltaminen puolustusvoimien koulutuksen, henkilöstövoimavarojen ja sotilasjohtamisen kannalta relevanttien sotilasorganisaation ja sotilasyhteisön ilmiöiden tutkimiseen.

Maanpuolustuskorkeakoulun ainelaitosjaon ja oppiainejaon näkökulmasta sotilassosiologinen tutkimus olisi johtamisopin ja koulutustaidon erillinen, omaleimainen osa-alue.

Tutkimusmenetelminä käytettäisiin sosiologian ja sosiaalipsykologian tutkimusmenetelmiä (esimerkiksi survey-kysely, haastattelu, sosiometrinen mittaus jne.). Tutkimuksissa käytettäisiin sekä sosiologian ja sosiaalipsykologian yleistä käsitteistöä (arvot, normit, roolit, asenteet, motivaatio, pienryhmäilmiöitä koskevat käsitteet jne.) että erityisesti sotilasryhmiä ja sotilasorganisaatiota tutkittaessa kehitettyjä malleja ja käsitteitä (esimerkiksi taistelumotivaatio, simputus jne.). Kysymys olisi kuitenkin nimenomaan puolustusvoimien näkökulmasta tahtuvasta, pääosin soveltavasta tutkimuksesta.

Puolustusvoimien sisällä tärkeänä tutkimuskohteena olisi yleisesti määritellen organisaation epävirallisen puolen vaikutus virallisen sotilasorganisaation toimintaan. Spesifisempiä tutkimuskohteita voivat puolustusvoimien sisälle rajoituttaessa olla esimerkiksi:

- palvelusmotivaatio, työmotivaatio
- työtyytyväisyys, työilmapiiiri
- eri henkilöryhmien arvot
- sotilaskuri
- simputus
- paniikki-ilmiöt
- taistelutahto, -motivaatio ja niiden yhteydet maanpuolustustahtoon
- sotilaskarkuruus
- joukkokieltäytyminen jne.

Maanpuolustustahto koko väestöllä ja sen alaryhmillä ja suppeammin puolustusvoimien eri henkilöryhmillä niin sodan kuin rauhankin olosuhteissa on tietenkin tärkeä tutkimuskohde. Tällöin siirrytään jo osaksi puolustusvoimien ulkopuolelle tarkastelemaan koko väestöä koskevia kehitystrendejä, maanpuolustukseen tavalla tai toisella liittyviä arvoja ja asenteita ja niiden muutoksia. Näiden muutosten takana ovat monimutkaiset yhteiskunnalliset ja teknologiset kehitysprosessit, joiden edes jonkinasteinen tunteminen edellyttää puolustusvoimien näkökulmasta alan tutkimuksen (demografia, nuorisotutkimus, arvotutkimus, kulttuuritutkimus) seurantaa. Tämänäyttöinen tutkimus on tärkeää myös selvittäessä yleisen asevelvollisuuden kehitysnäkymiä Suomessa. Kansainvälisissä sotilassosiologisissa kokouksissa varsin yleisinä tutkimusaiheina ovatkin olleet eri maiden asevoimissa tehdyt ja eri maita ja niiden asevoimia vertailevat teoreettiset ja empiiriset tutkimukset yleisen asevelvollisuuden ja ”massa-armeijan” sekä ammattiarmeijaan siirtymisen kehitystrendeistä maailmassa. Tämänäyttöisen tutkimuksen tuloksia ei juuri tunneta puolustusvoimien piirissä.

Informaatioajan sodankäynnissä olisi tarpeen suunnata tutkimusta laajempiin sotilassosiologisiin tutkimuskohteisiin. On tarpeen ymmärtää jopa vieraiden kulttuurien arvojärjestelmiä ja normeja. Sotilassosiologian emotieteessä sosiologiassa on tutkittu hyvin paljon juuri tämäntapaisia kysymyksiä ja ne kuuluvat sosiologian tutkimusalueeseen.

Monikansallisissa rauhanturvaoperaatioissa toimittaessa olisi lisäksi tarpeen ymmärtää vieraiden asevoimien kulttuuria, asenteita ja toimintatapoja. Eri asevoimia vertailevat tutkimukset ja projektit ovatkin olleet yleisiä kansainvälisissä sotilassosiologian kokouksissa jo 1980-luvulta alkaen.

Edellä luetellun tapaisista tutkimuskohteista siirryttäisiin yksittäisten empiiristen tutkimusten tasolle silloin, kun tutkittaisiin jotakin edellä lueteltua asiaa jossakin rajatussa sotilasorganisaation osassa tai sotilasryhmässä, esimerkiksi seuraavasti (useimmat esimerkit keksittyjä):

- 1/03 saapumiserän maavoimien varusmiesten maanpuolustusasenteet ja joukko-osastojen väliset erot

- syväjohtamisen vaikutus varusmiesten varusmiesjohtajia koskeviin arviointeihin ja ryhmäkiinteyteen, kokeellinen tutkimus neljässä PsPr:n perusyksikössä
- koulutuskulttuurin erot kahdessa maavoimien joukko-osassa ja niiden yhteys upseerinuralle rekrytointiin; saapumiserän 2/03 alokkaisiin kohdistuva vertaileva tutkimus
- eri henkilöstöryhmien työmotivaatio ja sen muutokset Jääkäriprikaatissa vuosina 2000–2003.

Yksittäiset empiiriset sotilassosiologiset tutkimukset voisivat kuulua osina esimerkiksi Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskuksen tai Maanpuolustuskorkeakoulun Johtamisen tai Koulutustaidon laitoksen tutkimussuunnitelmaan joko opinnäytetöinä tai siviilitutkijoiden ja tutkijapupseereiden tekeminä.

Sotilassosiologiasta tutkimusta voidaan toteuttaa myös osana jotakin laajempaa, monitieteellistä puolustusvoimien tutkimusprojektia. Esimerkkinä tästä on pääesikunnan koulutusosaston käskystä toteutettu monitieteinen (lääketiede, liikuntatiede, sotilassosiologia, sotilaspsykologia, taisteluteknikka) ”Taistelun tutkimus” -projekti, jossa sotilassosiologisen osuuden muodosti tutkittuihin jääkärijoukkueisiin kohdistunut kysely, sosiometrinen ryhmäkiinteyden mittaaminen, kentällä suoritettu jääkäreiden kommunikaation nauhoittaminen/videointi ja jälkikaastattelu.

3.2. Virallisen ja epävirallisen organisaation vuorovaikutus erityisenä tutkimuskohteena

Eräs sotilassosiologisen tutkimuksen ymmärtämisen kannalta keskeisen tärkeä käsitteellinen erottelu on sekä organisaatiososiologiassa ja että pienryhmätutkimuksessa tehty erottelu organisaation virallisen ja epävirallisen puolen, tai virallisen ja epävirallisen organisaation välillä. Sotilasorganisaatiossa virallista puolta edustavat mm. organisaatiokaavio, virallisesti nimetyt johtajat, käyttäytymistä koskevat viralliset toimintasäännöt (viralliset normit), sotilaskuri, sanktiot (palkkiot ja rangaistukset, toimivaltuudet) ja sotilaille annettu koulutus.

Mikäli sotilasorganisaatio toimisi edes pääosin virallisen organisaatorakenteen edellyttämällä tavalla, kysymys olisi ns. byrokraattisesta organisaatiosta. Todellisuus ei ole kuitenkaan näin yksinkertainen, ja tällöin tullaan sotilassosiologian tutkimusalueeseen. Käytännön toiminnassa sotilasorganisaation toiminta toteutuu virallisen ja epävirallisen ”puolen” monimutkaisena vuorovaikutusprosessina. Sotilasorganisaation epävirallista puolta edustavat mm.:

- epäviralliset pienryhmät
- epäviralliset normit
- muut pienryhmäilmiöt, esimerkiksi ryhmäkiinteyden, esimies-alaissuhteiden, kommunikaatio
- virallisen organisaation kannalta dysfunktionaaliset ilmiöt kuten pelko, taistelustressi, paniikki, sotaväsymys, kieltäytymiset, karkuruus, pennalismien, simputus, ”lintsaaminen”, siviilipalvelukseen hakeutuminen jne.
- virallisen organisaation kannalta myönteiset ilmiöt kuten rohkeus, taistelumotivaatio, luottamus johtajiin, kaverin auttaminen, altruismi, puolustustahto jne.

- virallisen organisaation kannalta ambivalentit ilmiöt kuten epäviralliset johtajat, toverikuri, initiaatiomenot, haavoittuneen kaverin auttaminen taistelussa käsketyt tehtävän kustannuksella jne.
- sotilastraditiot
- organisaatiokulttuuri (perusyksikkö, joukko-osasto, puolustusvoimat)
- koulutuskulttuuri (esim. jossakin perusyksikössä, joukko-osastossa)
- sotilasorganisaation kulttuuri (esim. jossain maassa historiallisesti muuttuvana ilmiönä).

Erottelu sotilasorganisaation virallisen ja epävirallisen puolen välillä ulottuu ruohonjuuritason makrotasolle. Esimerkiksi ”ruohonjuuritason” jääkäriryhmän virallisen organisaation (ryhmänjohtaja, ryhmän varajohtaja, taistelijaparit, tehtävänmukainen jako aseistuksen mukaan jne.) rinnalla esiintyy aina epävirallinen organisaatio, eli epävirallisia pienryhmiä, esimerkiksi kaveriryhmiä omine epävirallisine normeineen, epävirallisia johtajia jne. Jääkäriryhmän todellinen toiminta toteutuu näiden elementtien vuorovaikutuksena. Virallisen johtajan käskemä hyökkäys voi epäonnistua huonon taistelutahdon, kieltäytymisten, paniikin tai jopa karkuruuden takia.

Myöskään sellaista organisaation epäviralliseen puoleen liittyvää ilmiötä kuin simputusta ei ole pystytty täysin kitkemään kaikista joukko-osastoista, vaikka tätä on puolustusvoimissa ponnekkaasti yritetty jo noin 70 vuoden ajan. Jo vuonna 1932 sotaväen päällikkö käski kirjelmässään, että simputus joukko-osastoissa ”... on saatava kerta kaikkiaan loppumaan”. (Lähde: Klefström 1987.) Vuonna 2001 kenraali Hägglund vertasi lehtikirjoituksessaan simputusta sotilasorganisaatiossa esiintyvään syöpään.

Puolustusvoimien sotilassosiologisen tutkimuksen peruslähtökohtia olisi siis ryhmän/organisaation virallisen ja epävirallisen puolen vuorovaikutuksen tutkiminen sosiologian ja sosiaalipsykologian tutkimusmenetelmillä. Tämä vuorovaikutus aiheuttaa sotilasorganisaation toiminnassa joukon erilaisia organisaation kannalta funktionaalisia ja dysfunktionaalisia ilmiöitä (esim. paniikki, karkuruus, rangaistukset, simputus, ryhmän puolesta osoitettu rohkeus, kaverin auttaminen...), joiden luonne ja syntyminen/syyt on juuri eräs sotilassosiologian keskeinen tutkimuskohde.

4. Sotilassosiologia (sosiologia ja sosiaalipsykologia) osana maanpuolustuskorkeakoulun johtamisopin ja sotilaspedagogiikan tieteenalaperustaa

4.1. Sotilassosiologinen tutkimus ja Maanpuolustuskorkeakoulun johtamisoppi

Puolustusvoimissa sotilassosiologinen tutkimustieto muodostaa osan Maanpuolustuskorkeakoulun johtamisopin/johtamisen tutkimuksen tieteenalaperustasta. Sotilassosiologinen tutkimustieto tuo siviiliyliopistojen sosiologian ja sosiaalipsykologian tietämyksen sekä niiden eri maiden asevoimien tutkimuslaitoksissa kehitetyt ”sotilassovellutukset” hyödyttämään Maanpuolustuskorkeakoulun johtamisen tutkimusta ja opetusta. Sotilassosiologian kohdealue menee osaksi päällekkäin sotilasjohtamisen tutkimusalueen kanssa. Tilannetta voisi havainnollistaa kahdella ympyrällä, jotka leikkaavat toisiaan, ovat osittain päällekkäin.

Sotilassosiologian tutkimusmenetelmät, teoreettiset käsitteet, mallit ja näkökulmat palvelevat monissa tutkimusongelmissa sotilasjohtamisen tutkimusta ja soveltuvat siinä käytettäviksi. Esimerkkinä ovat sellaiset jo tähän mennessä Johtamisen laitoksella tehdyt diplomityöt, jotka tutkimusmenetelmänsä, käsitteistönsä tai lähestymistapansa perusteella sivuavat selvästi sotilassosiologiaa.

Sotilassosiologia liittyisi johtamisen tutkimukseen kahdella tavalla:

(1) sotilassosiologia tutkii sosiologian ja sosiaalipsykologian menetelmin johtamisen kohdetta eli johdettavaa joukkoa ja sen käyttäytymistä

(2) sotilassosiologinen tutkimus liittyy johtamissodankäyntiin; informaatioajan sodankäynnissä tarvittava vieraiden kulttuurien ja arvojärjestelmien tuntemus sekä esimerkiksi paikallisväestön asenteisiin vaikuttaminen median ja informaationsodankäynnin keinoin liittyy tieteenalojen näkökulmasta juuri sosiologiaan – sotilassosiologiaan.

Erityisenä näkökulmana on johdettavaa joukkoa tutkittaessa sotilasorganisaation virallisen ja epävirallisen ”puolen” vuorovaikutus ja tämän tuottamat funktionaaliset ja dysfunktionaaliset ilmiöt johdettavassa joukossa. Luonnollisesti kohdetta tarkastellaan tällöin nimenomaan sosiologian ja sosiaalipsykologian tieteenalojen, eikä esimerkiksi taktiikan tai logistiikan näkökulmasta. Etulinjan komppaniassa yhtäkkiä puhkeavan paniikin syyt eivät tietenkään kuulu taktiikan primääriin tutkimuskohteisiin, eikä tällaisista asioista voisiakaan saada luotettavaa tietoa karttatarjoituksissa, taktisilla taisteluanalyysillä tai rauhan ajan sotatarjoituksissa.

Sotilassosiologinen tutkimus, alkaen jo Janowitzin klassisesta tutkimuksesta ”The Professional Soldier”, voisi tuoda myös mukaan historiallisen näkökulman tarkasteltaessa esimerkiksi sotilasjohtajan ja ammattisotilaan muuttunutta ja muuttuvaa asemaa sotilasorganisaatiossa ja jopa koko yhteiskunnassa. (Ks. myös Krogars 1997, 48, Nokkala 1986.)

Sotilassosiologia liittyisi Maanpuolustuskorkeakoulun Johtamisen laitoksen tutkimustoimintaan myös johtamissodankäynnin kautta. Informaatioajan sodankäynnissä tarvitaan tietoa oman ja vieraiden kulttuurien arvojärjestelmistä ja normistoista. Tarvitaan myös tietoa niistä mekanismeista, joilla voidaan vaikuttaa väestön ja sotilaiden asenteisiin ja mielikuviin. Aseiden käytön sijasta media ja paikallisväestön mielipiteisiin vaikuttaminen sekä oman toiminnan perustelu ovat tulleet tärkeiksi tekijöiksi perinteisen asevoiman käytön rinnalle. Nykyaikaisissa sodissa voidaan alueiden valtaamisen sijasta pyrkiä hallitsemaan paikallisten ihmisten mieliä. Sotilassosiologian ”emotieteessä” sosiologiassa on tutkittu hyvin paljon juuri tämäntapaisia laajoja kysymyksiä mm. kulttuurien tutkimuksen ja jopa sosiaaliantropologian menetelmin, ja tieteenalojen näkökulmasta tämäntyyppiset kysymykset kuuluvatkin juuri sosiologian tutkimusalueeseen.

4.2. Sotilassosiologinen tutkimus ja Maanpuolustuskorkeakoulun koulutustaito ja sotilaspedagogiikka

Vastaavalla tavalla sotilassosiologisen tutkimuksen (sociologia ja sosiaalipsykologia) tutkimusalue menee selvästi päällekkäin myös sotilaspedagogisen tutkimusalueen kanssa. Koulutustaidon laitoksella on jo tähän mennessäkin tehty mm. diplomitöitä, jotka tutkimusmenetelmänsä, käsitteistönsä ja lähestymistapansa perusteella sivuavat selvästi sotilassosiologiaa. Sotilassosiologisen tutkimuksen tutkimusmenetelmät, käsitteet, mallit ja näkökulmat palvelevat näin monissa ongelmissa myös Koulutustaidon laitoksella tehtävää tutkimusta

Puolustusvoimat poikkeaa koulutusorganisaationa useimmista muista yhteiskuntamme koulutusorganisaatioista siinä, että puolustusvoimat kouluttaa yksilöiden lisäksi myös ja jopa nimenomaan ryhmiä. Useimmilla muilla koulutusaloilla (insinöörien, arkkitehtien, atk-ohjelmoijien, peruskoulun opettajien jne. koulutuksessa) tavoitteena ei ole aikaansaada ao. ammatin harjoittajista muodostuvia ryhmiä ja tiimejä, vaan heitä koulutetaan lähinnä yksilöinä.

Sotilaskoulutuksessa, etenkin varusmies- ja reserviläiskoulutuksessa tilanne on toinen, ja koulutus muistuttaakin ehkä enemmän urheilun joukkuepelien valmennusta kuin perinteistä yksilökoulutusta. Kysymys ei ole enää vain yksilöille opetettavista tiedoista, taidoista ja asenteista (arvot ml.), vaan ryhmien muodostamisesta ja ryhmille opetettavista ja ryhmiin ”luoduista” asioista. Joukkotuotannossahan pyritään juuri tähän, eli koulutetaan yksilöiden eli jääkäreiden, tykkimiesten, viestimiesten jne. sijasta jääkäriryhmiä, tykkiryhmiä, jääkärijoukkueita, tulijaoksia, komppanioita jne. Kun sotilasryhmiä koulutetaan toimimaan salosuhteissa, lieene selvää, että kouluttajien on tiedettävä, millaisia ominaisuuksia vaaditaan sa-olosuhteissa tehokkaasti toimivalta sotilasryhmältä.

Yksilötasolta ryhmätasolle siirryttäessä siirrytään yksilöiden tiedoista, taidoista ja asenteista ryhmäilmiöihin, mm. ryhmäkiinteyteen, ryhmänormeihin, tiimien optimaaliseen muodostamiseen, tiimien kouluttamisen menetelmiin, joukko-osastohengen luomiseen jne. Yksilötason ja ryhmätason koulutustavoitteet ovat osittain selkeästi erilaisia, yksilöille opetettavat asiat ovat erilaisia kuin ryhmiin luotavat ominaisuudet. Tällöin tultaisiin sotilaspedagogiikassakin luontevasti sosiaalipsykologiaan ja sosiologiaan, ja puolustusvoimissa nimenomaan sotilassosiologiaan.

4.3. Sotilassosiologia ja sotahistoria

Sotilassosiologia liittyy myös sotahistorian tutkimukseen. Sotahistoria ikään kuin tuottaa tai sisältää monipuolista tietoa sotilassosiologiankin tutkimuskohteena olevista ilmiöistä. Sotilassosiologiassa voidaan pyrkiä ”suodattamaan” sotahistorian sisältämästä empiirisestä, uniikkeja tapahtumia koskevasta suuresta tietoaaineksesta sotilasryhmien käyttäytymiseen sisältyviä säännönmukaisuuksia ja lainalaisuuksia.

Suomalainen sotahistorian tutkimus on tuottanut runsaasti sellaista tutkimusta, josta löytyisi sotilassosiologista aineistoa. Viimeaikaisista tutkimuksista voi mainita esimerkiksi Harri J. Heinilän (1997) liseniaattityön ”Vanhan rajan ylitys jatkosodan hyökkäysvaiheessa 1941,

Jalkaväkirykmenttien miesten suhtautuminen siihen”. Toinen esimerkki on FT Lasse Laaksonen (1999) väitöskirja suomalaisten joukkojen tilasta Karjalan kannaksella maaliskuussa 1940. Laaksonen käsitteli paitsi yleistilannetta ja ylempien esikuntien toimintaa, myös sotilasryhmien ruohonjuuritason, eli ryhmien, joukkueiden, komppanioiden, alempien esikuntien jne. käyttäytymisilmiöitä. Näitä ilmiöitä olivat mm. taistelumotivaatio, paniikki-ilmiöt, kommunikaatio, tilannekuvan siirtyminen ja sen vääristyminen siirryttäessä etulinjasta ylöspäin, joukkojen perustamistavan, henkilöstötaustan ja koostumuksen yhteydet niiden taistelukelpoisuuteen jne.

5. Miksi sotilassosiologiaa pitäisi opettaa kadeteille?

5.1. Johdettavan joukon käyttäytymisilmiöiden tunteminen

Sotilassosiologia tutkii mm. virallisen ja epävirallisen sotilasorganisaation vuorovaikutusta ja tämän tuottamia funktionaalisia ja dysfunktionaalisia ilmiöitä johdettavissa sotilasjoukoissa. Tätä kautta selviää eräs syy, miksi tiettyjä sotilassosiologisia tutkimustuloksia pitäisi opettaa kadeteille johtamisoppiin liittyen. Jos oman aselajinsa taktiikassa hyvät tiedot omaavalla sotilasjohtajalla ei taktisen ja aselajitiedon lisäksi ole tutkimusperäistä, käyttäytymistieteellistä tietoa alaisena olevien joukkojen käyttäytymisilmiöistä ja reagoitintavoista erilaisissa tilanteissa, johtamistaidolliset valmiudet eivät liene riittävät.

5.2. ”Maanpuolustuskorkeakoulu tiedekorkeakouluna”, tieteenalaperustan näkökulma

Sosiologia ja sosiaalipsykologia kuuluvat suomalaisten yliopistojen oppiaineisiin. Maanpuolustuskorkeakoulun ainelaitosjako ja oppiainejako on muodostettu yliopistoista poikkeavalla tavalla puolustusvoimien ja upseerikoulutuksen tarpeiden mukaiseksi noudatellen samalla Sotakorkeakoulun ja Kadettikoulun perinteisiä oppiainenimikkeitä (esimerkiksi ”johtamisoppia” opetettiin sotakouluissa jo 1920-luvulla). Vaikka sosiologia ja sosiaalipsykologia eivät näin ollen esiinny nykyistenkään ainelaitosten nimissä, tämä ei tietenkään poista näiden oppiaineiden tärkeyttä myös puolustusvoimille ja upseereiksi koulutettaville.

Edellä todettiin jo, että sotilassosiologinen tieto voidaan nähdä osana Maanpuolustuskorkeakoulun johtamisopin ja koulutustaidon tieteenalaperustaa. Tästä näkökulmasta katsoen voisi pitää tärkeänä, että jo kadettien opetukseen sisällytettäisiin perustiedot mm. arvojen, asenteiden, motivaation ja ryhmäilmiöiden tieteellisestä perustasta sosiologiassa ja sosiaalipsykologiassa, sekä perustiedot erityisesti sotilasryhmiä ja sotilasorganisaatiota koskevan sotilassosiologisen tutkimuksen tuloksista. Tämän perustiedon pitäisi sisältää myös tiedot näiden asioiden tutkimiseen soveltuvista tutkimusmenetelmistä.

Sotilassosiologian ei ole jatkossa tarpeen profiloitua erilliseksi oppiaineeksi siinä mielessä, että se olisi jotain johtamisopista tai koulutustaidosta erillistä. Sen sijaan sen olisi syytä profiloitua näiden Maanpuolustuskorkeakoulun oppiaineiden selväpiirteiseksi, omaleimaiseksi osa-alueeksi. Käytännössä tämä merkitsisi sitä, että Maanpuolustuskorkeakoulun oppiaineiden opetukseen sisältyisi eri tasoilla (perustutkinto-osasto, EuK, ye-kurssit) sotilassosiologi-

an opetusta johtamisopin ja koulutustaidon alaoppiaineena. Käytännössä esim. tyyliin “johtamisopin sotilassosiologian kurssi” tai “sotilaspedagogiikan sotilassosiologian opetusjakso” jne.

5.3. Yksittäisen kadetin näkökulma

Johtamisopin syventävät opinnot valitseva kadetti voi valita pro gradu -tutkielmansa aiheeksi myös sotilassosiologisen aiheen, jos se sisältyy alaoppiaineena johtamisoppiin. Samoin voi tehdä myös koulutustaidon syventävät opinnot valitseva kadetti. Samasta aiheesta tai aihepiiristä voi halutessaan tehdä laajempia tutkielmia esiupseerikurssilla tai yleisesikuntakurssin diplomityönä (vrt. kohta 2.3. edellä).

Tutkijaupseereiksi tähtäävälle upseerille (joko Maanpuolustuskorkeakoulun tohtorikoulutusohjelmassa tai siviiliyliopistojen lisensiaatti- tai tohtoriopinnoissa) sotilassosiologian opiskelu pro gradu -vaiheesta lähtien avaa paljon mahdollisuuksia. Sosiologiaa ja sosiaalipsykologiaa opetetaan kaikissa maamme yliopistoissa, joten tehtävästä toiseen siirtyvä tutkijaupseeri voi halutessaan opiskella ja suorittaa jatkotutkinnon joustavasti jopa maantieteellisesti missä päin Suomea tahansa. Ehkä voisi todeta, että sosiologialla että sosiaalipsykologialla on myös käyttöä työelämässä puolustusvoimien ulkopuolellakin, joten kadetti voi kehittää valmiuksiaan tästäkin näkökulmasta.

Soveltuvan sotilassosiologisen aiheen opiskelu antaa kuitenkin samalla nimenomaan “perinteiselle” upseerin uralle tarvittavia keskeisiä valmiuksia. Tästä ovat “todisteina” monet tämäntyyppisiä asioita opiskelleet upseerit.

Sotahistoriasta kiinnostunut kadetti voi valita sotilassosiologisen aiheen esimerkiksi pro gradunsa aiheeksi. Sotilassosiologialla on erittäin vahva liittymäpinta sotahistoriaan. Sotilassosiologian etuna sotahistoriaa opiskelevan upseerin näkökulmasta on erityisesti se, että sotilassosiologia kytkee sotahistorian tiedon nykyajan puolustusvoimissa tarvittavaan käytännön tietoon, toisin kuin osa “tyypillisistä” sotahistoriallisista tutkimusaiheista. Esimerkiksi eri sodissa havaittujen paniikki-ilmiöiden, joukkokieltäytymisten tai vastaavien ilmiöiden huolellinen sotahistoriallinen analysointi toisi arvokasta käytännöllistä tietoa 2000-luvun sotilasjohtajalle.

LÄHTEET

Allardt, Erik, Littunen, Yrjö: Sosiologia. WSOY, Porvoo, 1964

Allardt, Erik: Sotakirjoistakin voi löytää sotilassosiologista tietoa. Sotilasaikakauslehti 3/1989

Bass, Bernard M.: Leading in The Army After Next. Military Review, March-April 1998, 46–57

Huhtinen, Aki: Näkyvä ja näkymätön kuri. Tieto, valta ja vaikuttaminen sotilasdiskurssissa. Hakapaino, Helsinki, 2001

Huhtinen, Aki: Oppilasupseerit tutkijoina. Tieteellisen tiedon tuottaminen Maanpuolustuskorkeakoulussa. Laadullinen tutkimus murrosajan ihmistieteellisenä tutkimuksena. Maanpuolustuskorkeakoulu, Johtamisen laitos, Julkaisusarja 1, Tutkimuksia N:o 19

Huhtinen, Aki-Mauri, Rantapelkonen, Jari: Taistelut, kokemus ja tieto näkemys sotatieteellisestä viestitaktiikasta. Julk. Viestikoulu. Loimaa, 2001

Janowitz, Morris & Little, Roger: Sociology and the Military Establishment. New York, 1965

Klefström, Kalevi: Oikeudenhoidon ja kurinpito puolustusvoimissa 1918–1939. Esitelmä, 1987

Krogars, Marco: Sotatieteelliset käsitteet puntarissa. Julkaisusarja 1 Tutkimuksia N:o 9, Helsinki 1998

Krogars, Marco: Sotilasjohtamisen tutkimus Maanpuolustuskorkeakoulussa Toiminnan nykytilaa, teoriaperustaa ja kehittämistä kartoittava tutkimus. Julkaisusarja 1 Tutkimuksia N:o 6, Helsinki 1997

Kronlund, Jarl (toim.) (1988): Suomen puolustuslaitos 1918–1939 Puolustusvoimien rauhan ajan historia. WSOY, Porvoo 1988

Lappalainen, Matti: Sotilas ja sosiologiako kuin tuli ja vesi. Sotilasaikakauslehti 3/1989

Moskos, Charles C.: Soldiers and Sociology. United States Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, 1988

Nissinen, Vesa: Military Leadership Critical Constructivist Approach to Conceptualizing, Modeling and Measuring Military Leadership in the Finnish Defence Forces. National Defence College, Department of Management and Leadership, Publication Series 1, Research Reports N:o 20. Helsinki, 2001 (väitöskirja)

Nissinen, Vesa, Seppälä Teemu E. S.: Johtajakoulutus murroksessa. Julkaisusarja 1 Tutkimuksia N:o 17, Helsinki, 2000

Nissinen, Vesa: Varusmiesten johtamiskoulutuksen perusteet. Transformational leadership-mallin soveltaminen sotilaskoulutukseen. Maanpuolustuskorkeakoulu, Johtamisen ja hallinnon laitos, Julkaisusarja 2, Työpapereita N:o 3, Helsinki, 1997

Rainio, Kullervo, Helkama, Klaus: Sosiaalipsykologian oppikirja. WSOY, Porvoo, 1974

Saarinen, Eero-Eetu: Ensimmäiset asevelvolliset reservimiehet Lammin, Urjalan Oriveden ja Saarijärven reservikompaniat 1883–99. Helsinki, 1967

Screen, J. E. O. (1996): The Finnish Army 1881–1901 Training the Rifle Battalions. Helsinki 1996

Selen, Kari: Sarkatakkien maa Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944. WSOY, Juva, 2001

Siltala, Heikki: Kolmen rintaman konfliktit. Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan, Norman Mailerin The Naked and The Deadin ja Willi Heinrichsin Das geduldige Fleischin tekstienvälisyys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 654. Pieksämäki, 1996 (väitöskirja)

Sinivuo, Juhani: Tieteenfilosofinen ja -teoreettinen katsaus psykologiaan: Psykologian osa-alueiden sisältö ja niiden suhde biologisiin tieteisiin sekä havantomotoristen laitetestien luonne ja käyttö. Sotilaspsykologian tutkimuseloste 4/C/82

Sotakorkeakoulusta Maanpuolustuskorkeakouluksi Seitsemän vuosikymmentä 1924-1994. Gummerus, Jyväskylä, 1994

Toiskallio, Jarmo (toim.): Toimintakyky sotilaspedagogiikassa. Maanpuolustuskorkeakoulu, Koulutustaidon laitos, Julkaisusarja 2 n:o 4, Vaasa, 1998

Toiskallio, Jarmo & Wallander, Kaj: Sotilaspedagogiikka uutena tiedonalana. Maanpuolustuskorkeakoulu 1/98, 5–9

Viitasalo, Mikko: Sotatieteet ja niiden kehittyminen Suomessa 21. vuosisadalla. Esitelmä, II valtakunnalliset sotatieteiden päivät, Helsingin yliopisto, 21.–22.3.2002

ISBN 978-951-25-2101-2
ISSN 1796-671-x

Maanpuolustuskorkeakoulu
Käyttätymistieteiden laitos
PL 5
04401 Järvenpää
Suomi ▶ Finland

Puh. 0299 800

etunimi.sukunimi@mil.fi

▶ www.mpkk/mil.fi